

302775

A

SZOLNOK-DOBOKAMEGYEI

IRODALMI-, TÖRTÉNELMI- ÉS ETNOGRAPHIAI
TÁRSULAT

MÁSODIK

ÉVKÖNYVE.

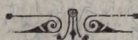
A VÁLASZTMÁNY-MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:

AZ ÉVKÖNYV SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG.

KIADJA A SZOLNOK-DOBOKAMEGYEI IRODALMI-, TÖRTÉNELMI- ÉS
ETNOGRAPHIAI TÁRSULAT.

DEÉSEN,
NYOMATOTT GOLDSTEIN JAKAB KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1901.

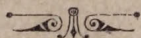
MAGY. AKADEMIÉ
KÖNYVTÁRA

A
SZOLNOK-DOBOKAMEGYEI
IRODALMI-, TÖRTÉNELMI- ÉS ETNOGRAPHIAI
TÁRSULAT
MÁSODIK
ÉVKÖNYVE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL
SZERKESZTI:
AZ ÉVKÖNYV SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG.

KIADJA A SZOLNOK-DOBOKAMEGYEI IRODALMI-, TÖRTÉNELMI- ÉS
ETNOGRAPHIAI TÁRSULAT.

DEÉSEN,
NYOMATOTT GOLDSTEIN JAKAB KÖNYVNYOMDAJÁBAN
1901.

MAGY. AKADEMI.
KÖNYVTÁRA

Az Évkönyv szerkesztő bizottság tagjai:

Dr. Torma Miklós I. alelnök a b. elnöke.

Dr. Boros Gábor II. alelnök.

Dr. Horváth Árpád h. titkár, jegyző.

Kádár József v. tag.

Vásárhelyi Boldizsár v. tag.

Titkári jelentés az 1900/901. egyleti évről.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Egy év eredményéről számolunk be ismét, mely év azonban már nemcsak az úttörő kezdeményezés fáradalmas munkáit tárja fel előttünk, hanem elfogadható eredményeiről tesz tanúságot egy társadalmi úton keletkezett alkotásnak, mely hivatott szolgálni az általános művelődés terjesztésének az állam feladatokkal azonos céljait; és a midőn vázlatos képét nyújtjuk ama törekvéseknek, a melyekkel társulatunk e cél megvalósításának érdekében a most lezárt egyesületi év folyamán is munkálkodott, kellemes kötelességünknek ismerjük első helyen is elismerésteljes köszönettel adózni ama különböző faktoroknak, a melyeknek támogatása nagyban megkönnyítetté társulatunk tevékenységét és elősegítette azt kitűzött céljaira irányuló kitaró működésében.

Hálás elismeréssel kell adóznunk a nagymélt. m. kir. Vallás- és közoktatásügyi kormány fennhatósága alatt álló Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének, hogy társulatunkat a köztevékenység küzdterére történt kilépésének első pillanatától irányító, vezető és támogató figyelmében részesíti, anyagi és erkölcsi téren istápolja és segíti.

Köszönet illeti a m. kir. Vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr ő Nagyméltóságát, a ki a társulat által gondozott és fenntartott muzeumnak a deési m. kir. áll. gymnasium helyiségeiben hosszú időkre hajlékot nyújtott, és magának a társulatnak céljaira állandó évi államségelyt biztosított.

Ugyancsak köszönettel kell megemlékeznünk Szolnok-Doboka Vármegye áldozatkész közönségének állandó támogatásáról, midőn főlemlitjük hogy a muzeum leltárát több értékes és becses műdarabokkal látta el, a melyeket részint megőrzés végett, részint tulajdonilag átengedett a muzeumnak.

A társadalom és a megyei közönség áldozatkészsége, érdeklődése pedig állandó alapját képezi társulatunk fejlődésének, mert régiségtárunk, könyvtárunk, mely gyarapodásában rövid egy év alatt feltétlenül szép eredményt ért el: ezen érdeklődéssel párosult áldozatkészségnek köszöni létét.

Ilyen irányú érdeklődés mellett társulatunknak jövőben sem lehet más feladata, mint a fejlődötten fokozódó szükségletek szerint folytatni megkezdett irányban munkálkodását, fokozva egyszersmint az erőgyűjtést összhangban társulatunk szervezetével, s a tapasztalat és megfigyelések alapján következetesen keresztül vinni mindazon intézkedéseket, melyek a társulat megizmosodásának széleskörű alapot, s fejlődésének határozott irányt hivatvák biztosítani.

Mielőtt az év történetének és jelentésünknek további részletezésébe bocsátkoznánk: a vendégjog élvezőinek köteles tiszteletével üdvözljük Szamosujvár r. tan. sz. kir. város közönségének értelmiségét, méltánylással emlékeztetve meg itt ama hazafias áldozatkészségről, a melyet e város a közelmúltban épen a culturalis haladás oltárára rakott le, és a mely városnak a hazafiasság, szellemi művelődés és előhaladás terén mutatott példái követésre méltók maradnak mindenkor!

Üdvözljük e város közönségét, mint Házigazdánkat, mert körébe fogadta társulatunk közgyűlését, módot nyújtva annak, hogy egy évi munkásságának szerény eredményeit egy, a kitűzött célhoz méltó keretben: e város közönsége előtt mutassa be.

Alapszabályunk épen azon intézkedéssel célozta elérni a közvetlen folytonosságot a közönség és a társulat között, hogy évenkénti közgyűlésének a vármegye más és más helyein tervezett megtartása által állandó összeköttetésben kíván maradni a megye közönségével, — remélve, hogy a közérdeklődést így inkább sikerül fölkeltetni és megszilárdítani, és hogy ez alkalommal e helyen van szerencsénk mindjárt első vándorgyűlésünket megtartani, kedves kötelességünknek ismertük ezuttal is üdvözlétünknek kifejezést adva: a szívélyes fogadtatás, és nyújtott vendégbarátságért egyuttal köszönetünket is nyilvánítani.

Ezek után megteesszük az alábbiakban jelentésünket a most lezárandó 1900/901-ik egyesületi esztendő eseményeiről, mely egyesületünk életében a második évfolyamot képviseli. — Első sorban is jelentjük, hogy úgy a múlt évi közgyűlés, mint az év közben tartott választmányi ülések határozatai kivétel nélkül végrehajtottak.

Tagjaink sorában, a mint ezt a beszerezhető adatokból kideríteni lehetett, nagyobb szabású hullámváz, változás ez év alatt nem érezhető.

Elhunyt tagjaink sorából néh. Vajda Dénes vál. tag, és Placsintár Dávid Szamos-Ujvár városának érdemekben gazdag polgármestere, a kikről kegyelettel emlékezünk meg, mint a társadalom tevékeny és munkás tagjairól.

A tisztikarból eltávozott Hegyi József volt muzeum őr, a kit választmányunk a végleges választásokig Szendrőy Gyula gymn. tanár urral helyettesített. A titkárt állandóan Horváth Á. társ. jegyző helyettesítette a társulat fennállása óta. A rendes tagok sorából 2. távozott el, kiknek ezzel tagsági kötelezettsége is megszűnik. A fogyaszték tehát 5. és ezzel szemben bejelentett ez évben 4 rendes tag, jóformán tehát tagjaink számaránya a múlt évihez arányitva is változatlan. Van 10 alapító, 19 pártoló és 497 rendes tagja az egyesületnek. A tagok összes száma 526. Fogyatéék 2.

Az ü g y m e n e t e l t illetőleg a múlt évi közgyűlés óta tartott 4 rendes választmányi ülés, és a jelen évváró közgyűlés. — Ezeken kívül sem a közgyűlés, sem a választmányi ülések rendkívüli egybehívására ok nem forgott fenn. Mindezen ülésekben elintéztettek az összes érdemleges és folyó ügyek összesen 94 ügyszámmal, melyek részben az Elnökség, részben a választmány nevében kiadványoztatván: irattárilag elhelyeztettek. — Az egyleti iktató, törzskönyv, postai és kézbesítő könyvek, — valamint a pénztári ügyvitelből folyólag vezetett könyvek az általános érvényben levő eljárás szerint ez évben is teljesen rendben levén, a f. egyleti év zártával szabályszerűen lezárattak.

A p é n z t á r állapotát feltünteti a bemutatott részletes jelentés a mely szerint az egyesület vagyoni állása

bevétel	2599.78
kiadás	351.08
maradvány	2248.70 korona.

Ugy a kiadási tételek, mint a takarékalap szabályszerű pénztári kezelés rendén a felülvizsgálat megejtésére kiküldött bizottság által tüzetesen felülbíráltattak.

Érdekes képet mutat azonban a muzeum és könyvtár állapota, a mely a folyó év elejétől a deési m. kir. áll. gymn. helyiségében nyert kormányengedély alapján elhelyezést, és a melynek egybeállítására szakadatlan gyűjtés és állandó rendezéssel párosult

felügyelet eredménye, melyet közvetlenül az Elnökség foganatosított. Mig a mult évben 210 drb. régiségtárgy és körülbelül 197 kötetből álló könyvtár képezte alapját a létesítendő muzeumnak: ma rövid egy év után az előzőleg vázolt többoldalu támogatás igénybevétele mellett a régiségtár XVII. csoportba foglalt 1271 drb. régiségtárgyból, — a könyvtár pedig 1407 kötetből áll, — tehát a leltári állag rövid 1 év alatt majdnem megtizszeresődött. Itt szerepelnek nagyobb adományokkal: a társulat Elnökén kívül a Muzeumok és könyvtárak Országos Főfelügyelősége, Dr. Incze Béla, Szolnok-Doboka vármegye közönsége, . . . stb. A régiségtár az új elhelyezés során Dr. Réthy László bpesti muzeum őr által az Orsz. Főfelügyelőség intézkedése és Elnök közbenjárása folytán szakszerűen rendeztetett. A könyvtár most áll rendezés alatt; itt azonban óhajtanánk véli az Elnökség bevárni az állami gyarapodását, mert a szakszerű és könyvészeti alapon keresztül viendő rendezés eredménynyel csak akkor lesz foganatosítható.

Beváltotta azonban a társulat az alapszabályok 5. §-ban foglalt ama megállapodás egyrészét, a mely a társulat céljainak különböző eszközök útján való megvalósítására vonatkozik. Nevezetesen a nyilvános felolvasások tartására fektetett súlyt és az év folyamán 7 felolvasást rendezett Dr. Boros Gábor, Kovács Gyárfás, Kádár József, Vásárhelyi Boldizsár, Szongott Kristóf, Nádas Sándor és Józsa János urak közreműködésével, a mely felolvasások a választmányi és közgyűléssel kapcsolatban tartattak meg, nagyszámu diszes hallgatóság érdeklődő részvétele mellett. Itt az Elnökség arra a tapasztalatra jutott, hogy a közönség érdeklődésének fenntartása, valamint a rendelkezésre bocsátott anyaggal való takarékos beosztás kivánalmainak jövőre úgy felelhet meg leginkább, ha egy ülésre csak egy felolvasást oszt be, miután sem a közreműködőt a tárgy feldolgozásában korlátok közzé szorítani, sem a résztvevő hallgatóság érdeklődését kellő időn túl igénybe venni épen a felolvasásokkal elérni óhajtott cél tekintetében nem helyes.

A felolvasás útján ismertetett, többnyire megyei, v. irodalmi általános vonatkozású művek megfelelő közzétételéről a társulat évkönyve útján gondoskodik.

Ez évben már újabb kezdeményezéssel is találkozunk a társulat törekvésének ismertetésénél, és ez a megye területén tervbe vett külömböző, — egyelőre Árpádkori, — ásatások rendezése, a melynek kivitele céljából az előmunkálatok megtételével egy külön kiküldött bizottság bízott meg Dr. Torma Miklós elnöklete alatt, melynek

tagjai Ornstein József őrnagy, Orosz Endre, ig. tan., Rácz Gyula és Kádár József tagtársaink. — Remélhetőleg az óhajtott cél ez évben már megvalósítás alá kerül, miután a kilátásba helyezett államsegély erre a szükséges anyagi alapot, ha bár csak részben is, — biztosítja.

Felirat és levelezés keretében Elnökségünk részben a m. kir. Vallás- és közoktatásügyi Miniszteriummal, az Orsz. Főfelügyelőséggel, — továbbá a hasonló célú és rendeltetésű tudományos társulatok, és Egyletekkel érintkezett, amely utóbbiak egy részével az évkönyv alapján csereviszonyba is lépett. Főleg ezen érintkezésnek tudható be a könyvtár állaga keretében elért nagymérvű fejlődés.

Ugyancsak ez alapon üdvözölte társulatunk választmánya a Hunyad megyei tört. és rég. társulatot a néh. Dr. Torma Zsófia emlékével kapcsolatba tartott kegyeletes közgyűlése alkalmából, a melyre Társulatunkat a nevezett testvér Egylet meghívta.

Közgyűlésünk tárgysorozata értelmében az előkészítő választmány 6. pontban összefoglalva tette meg javaslatait a m. t. közgyűléshez, mely javaslatok pártoló elfogadása mellett nyilatkozunk e helyen is az azokban rejlő célszerűségi indokolás alapján, kérve a jelzett előterjesztéseknek közgyűlési határozatok alakjában leendő kimondását.

Végül ezen évi jelentésünk összefoglalásával a választmány nevében kérjük a m. t. közgyűlést, méltóztassék határozatilag kimondani, hogy:

1, a pénztárnoknak bemutatott és a pénztár vizsgáló bizottság által is helyesnek talált évi jelentését tudomásul veszi és részére a szokásos felmentvényt a lefolyt egyleti évre vonatkozólag ezennel megadja.

2, tudomásul veszi és elfogadja a közgyűlés a választmánynak a jövő év költségvetés előzetes megállapítása tárgyában tett előterjesztését és a közgyűlés megadja a felhatalmazást az elnökségnek arra, hogy a jövő évi ügyvitel során ezen költségvetés keretében alapszabályszerű módon járhasson el.

3, a könyvtár és régiségtárra vonatkozó könyvtárnok és muzeum őri jelentés, továbbá a lefolyt egyesületi év működését részletesen feltüntető titkári jelentés változatlan elfogadásával a közgyűlés egyszersmint a választmány évi működését is jóváhagyólag veszi tudomásul és az előterjesztett titkári jelentés alapján úgy a választmánynak, mint az elnökségnek a múlt évi működésre vonatkozólag a felmentvényt ezennel határozatilag megadja.

Szamosujvártt, 1901. évi május 27.

Horváth Arpád,

egyleti titkár.

id. br. Bornemissza Károly,

elnök,

Cserhalom.

Előadta: **Dr. Boros Gábor** 1900. okt. 6-án.

A rózsaozönlő hajnal menekül a napnak szétáradó sugarai elől, játszi szellő mozgatja a lombot, közel és távol derült az ég, csak egy-egy felhőfoslány úszik még tova a messzi kék égen.

De a hajnal csöndjét fegyverek zöreje, paripák robaja zavarja föl. A Szamos mentén zajongva húzódik a kún sereg, majd Kerlés mellett állapodik meg, a bő zsákmány fölött harsogó öröm, ujjongó kiáltások között. E közben a magyar tábor Salamon király vezérlete alatt László és Géza herczeggel Doboka váránál befejezte pihenőjét, megáldozott s vonúl a kúnok nyomában. Aztán fölzug a harci zaj, az ádáz tusa csak a lehanyatló nappal ér véget, a kúnok tönkre vannak téve, a magyar sereg diadalmat ül.

Igen, itt folyt le közelünkben majdnem 9 száz évvel ezelőtt nemzetünk egyik diadala, a melyet a képirás eszközeivel megkapóan örökített meg egyik festőművésziünk, Pálya Czelesztin, a kinek alkotása mindnyájunk előtt ismeretes.

De megörökítette egy nagy költőnk is, Vörösmarty Mihály, a nemzeti eposz megteremtője. Vörösmarty nem kezdeményező az eposzsköltés terén, csakhogy a mi Zalán futása előtt e nemben megjelent, nem tekintve Gyöngyösi és Zrínyi művére, alig egyéb gyöngye kísérlétnél. Vagy a tárgy nem volt megfelelő, vagy a költői tehetség hiányzott nagyobb eposzi alkotásokhoz.

V. oly időben lépett föl eposzaival, a mikor az egész ország forrongott, a kormány erőszakoskodó nyomása az ellenállás érzetét keltette föl, s politikusok és költők, felső és alsó néprétegek, egyesek és megyék egyetlen eszmétől voltak áthatva: az alkotmány megvédelmezésétől. A nemzeti szellem eme fölébredése, az a gondolat, hogy a múlt nagyságának példáival hasson, a saját lelkében forrongó érzelmek és eszmék s végre aranyosrákosi Székely Sándor kis eposza, A székelyek Erdélyben, voltak azok a főbb indító okok a melyeknek révén létrejött első nemzeti eposzunk, a Zalán futása.

E mű hatása óriási volt, óriási nemcsak az irodalomban, hanem a közéletben és politikában egyaránt. V. költői hírneve egyszerre meg volt alapítva. S a Cserhalmot ugyanazzal az elragadtatással fogadta a közönség, mint Zalán futását, hiszen ez is egy fényes lap történelmünkéből, ez is egy ösztönző rugó a hazafias lelkesedésre.

Szinte természetes, hogy a lyrában nagy V. lyrai hangulattal kezdi Cserhalmát, midőn fölidézve a múltat, a cserhalmi tetőt dicsőítő sorokkal vezeti be az elbeszélést. Salamon az ifjú király, Géza és László, a vitéz leventék állnak a haza élén, hármukban egyesül az erő, a bátorság és a józan okosság. A hódításra vágyó kún fejedelmet, Ozult, mindez nem retenti vissza, az országba tör, elpusztítja a Nyírséget, el a Tisza partjait, el Bihart. A rablók martaléka lett Etelke is, kinek atyja, az öreg Ernye, a királyi lakban kétségbeesetten panaszolja el leánya elrablását.

Ezalatt a kún sereg a Cserhalom hegyén üt táborn. Vigan mulatnak a katonák a zsákmány fölötti örömben, csak az egyetlen Árbocz az, a ki szomorúan ül sátorában, rabjának rabja, a ki a szép Etelkének szerelmeért eseng. A magyar leány közbámulat tárgya, a kún ifjak áradozva magasztalják. Árbocz végre megelégteli az ifjak alkalmatlankodását, kardot ránt, hogy elűzze őket. Maga Ozul, a fejedelem is kész Etelkéért bármire, leányát is oda adná cserébe, — azonban ő se jár különben, mint a kún ifjak. Eltávozik azzal a fenyegetéssel, hogy ha Árbocz gyáva lesz a csatában, lövésának adja feleségül Etelkét. Árbocz továbbra is hiába eseng Etelkéhez, a magyar leány nemzete bajnokairól beszél, azokért hevül, hanem mivel oly jó volt hozzá Árbocz, intve inti, meneküljön, míg meg nem érkeznek a magyarok, — őt pedig vigye vissza atyjához.

A büszkeségében megsértett kún vezér, lenézően szól a magyarokról, aztán meg minek is gondolni rájuk, úgy sem fogják utólréni őket, mire ide érnek, azalatt ők régen tova száguldanak a messzi keletre. E perczben föltűnik a magyar sereg fölverte porfelle, Ozul talpra állítja hadát, Árbocz bámulva tekint az oda temett ellenségre, lóra pattan, dárdát ragad maga is. Etelke szíven az öröm érzése villan át arra a gondolatra, hogy itt vannak megmentői, a kétes örömben imádkozva borúl le, kegyét kérve a mennyek urának.

Megindul a rémes csata. Salamon király küzd legelül, nyomában a bánatos atya, az ősz Ernye, aztán ott harczol Géza, a bölcs és László, az isteni férfiú. A magyarok rettenetesen támadnak, de

legborzasztóbban harczol László, ki sorra ejti el a kúnok legderékabbjait, el magát a fejedelmet is. Salamon följut a cserhalmi tetőre, kitüzi a magyar zászlót, mire a még megmaradt kúnok eszeveszett futásban keresnek menedéket. A futók közt van Árbocz is, ki lovára kapja Etelkét, hogy elszárguldjon vele. Ám László utóleri s bár nehéz tusa után, de megöli. Etelke gyöngéd szive szána-lomra indul s azt kéri Lászlótól, hogy ő temettethesse el. Így Etelke visszajut atyjához, a többi elrabolt leány és ifjú, férfi és asszony is fölleli szeretteit, örömkönyek közt borulnak egymás kebelére. A három győző pedig a néppel hálát zeng az Úrnak a diadalért.

Nem lehet tagadni, hogy a Cserhalom is bir a Zalán futása szépségeivel s régebben ezt tartották V. legremekebb eposzának. Ezt vallja Toldy Ferencz, ki nagy fontosságot tulajdonít e műnek. Eötvös szerint „ennél nagyszerűbb eposzi mű kevesebb sorban talán még nem iratott.” Maga a költő is kiváló jelentőségűnek tartotta e művét s később utóhangot is irt hozzá. Gyulai Pál állott azok élére, a kik a Cserhalmot csak nagyon másodrangúnak tartják, mert nincs benne kerekded mese, gyöngye a szerkezet. Különben már Kemény Zsigmond úgy nyilatkozott, hogy „szervezete oly szétoszló, hogy a mi epizodnak látszik, voltakép a darab alapeszméjét tartja fenn.”

Ha e művet eposznak tekintjük, bizonynyal sok és figyelemreméltó hibát látunk benne, így valóban igaz, hogy hiányzik belőle az eposz egyik legsajátosabb vonása: a csodás elem, így valóban szétoszló benne a főcselekmény, így nincsen benne egység és így tovább.

E mű azonban nem hősköltemény, hanem hősi elbeszélés, a melyet főképen az jellemez, hogy nincs meg benne az eposzi nagyszerűség vagy a csodátság. Egy kis részletet nyújt a régi hős világból, egy szűkebb kört érdeklő harczot vagy harczsorozatot a világtörténelmi fontosságú háborúból. A benne szereplők azonban hősi tulajdonokkal birnak, — a világ, melyben élnek és mozognak, fölötte áll közéleti, mindennapi világunknak. Épen e kellékeknek megfelelően terjedelme is csak akkora, mint a prózai elbeszélése, holott a külalakot, előadást, verselést illetően egészen ugyanazon követelményeknek hódol, mint a valódi hősköltemény.

S a Cserhalom ilyen hősi elbeszélés, semmi más. A mű középpontja, hogy úgy mondjuk, főcselekvénye: Ernye leányának

elrablása. S honnan való e tárgy? A magyar történelemből, földolgozva történelmünk egyik ragyogó mozzanatának keretében. Az elbeszélésbe illő regényes kaland tehát az a mag, a mely köré költőnk a cserhalmi nevezetes és diadalmas csatát fűzi. S itt teljesen téves dolog arról beszélni, hogy a kiinduló pont nem valami nagy jelentőségű. Hiszen éppen mivel a főcselekvény nem „a sértett nemzet boszúállása“, éppen azért nem is eshetett a költő abba a hibába, hogy a leányrablást, e családi sérelmet egész egy nemzeten ejtett sérelemnek fogva föl, annak megtorlására nemzeti írtó háborút indíttasson. Egészen helyesen járt el, hogy mellőzve az országos bajt, mely a kúnok pusztításának következménye, ott kezdi meg az elbeszélést, hogy Ernye panaszkodva kesereg leánya elrablásán. Ez tulajdonkép az indító ok, ez szökkenti a magyar lovagiasság arczába a vért, ez adja kézbe a megvillanó kardot.

A mint tehát egyfelől a tárgyválasztás vagy a fölfogás ellen nem lehet kifogást tenni, úgy másfelől a költemény szerkezete is teljesen megfelelő a hősi elbeszélés kívánalmainak. A leányrablás háttere pedig történelmünk egyik fontosabb eseménye, a cserhalmi diadal, a melynek az a jelentősége, hogy ez volt az első alkalom, a melynél a portyázást szerető kúnok meggyőződhetek arról, hogy rabló kicsapásaik nem maradnak büntetlenül, hogy a magyar nemzet hatalmán megtörik erejük; e diadal vetette meg alapját annak az önbizalomnak, a melylyel a magyarság az erdőelvi részek területének megtartásáért küzdött, ez ösztönözte nemzetünket arra, hogy e vidékre mentül nagyobb számú telepítést hozzon, hogy így a magyarság itt is megizmosodjék. Kétségkívül elég jelentékeny háttér, kivált oly kidolgozásban, mint a Vörösmartyé.

A költemény legvonzóbb alakja a szöghajú, bájos Etelke, a ki iránt mély érdeklődésünket mindjárt akkor fölkelte a költő, midőn az apa kétségbeesetten, dúlt vonásokkal keresi őt termeiben. Önként érthető, hogy az ősz Ernyeiben legott lobbort vet a boszú lángja, fölveszi kardját, a kúnok ellen ösztönzi a királyt s a herczeg testvéreket. Etelkével Árbocz sátorában találkozunk. A költő szerint hattyukeblű, sugártermetű, habkönnyűségű, igéző teremtes, piczi lábacskákkal, éjsötét szemekkel, szépségét csak fokozza bánata, mely szomorúvá teszi egész lényét. Hiába törli le arczáról a könnyeket a kún vezér, a leány továbbra is bánatos marad. Gyöngéd női szíve csak hálát érez Árbocz iránt, a kit lekötve tart szépségével, ámde ártatlan szendességével tartózkodásra késztet. Ép e

helyzet bátorítja föl arra a kérésre, hadd vigye őt vissza atyjához, ott olyan váltságdíjat fog kapni, a minőt csak kíván, ez indítja arra, hogy óva intse a kún vezért a magyarokkal való találkozástól. De Árbocz szerelmét visszaútasítja, csak hazája s övéi lebegnek szemei előtt, ezeket feledni nem tudja, az ígért boldogság nem csábítja el, sőt midőn megpillantja a magyar fegyverek csillogását, örömkönyek tolnak szemeibe a szabadulás reményére és mikor a kún vezért elszólítja mellőle a csata, térdre hullva kéri az ég kegyét. Ime az igazi honleány, a kinek minden gondolata e szóban pontosúl össze: haza. Ez okozza fájdalmát, midőn attól erőszakos kezek elszakítják; figyelmes és tisztelettudó rablója iránt érző nő szíve köszönetet sugall ajkaira, hanem midőn reménye támad, hogy viszontláthatja hazáját, akkor feledve van kényszerhelyzete, feledve minden, csak a drága hazára gondol. Utóbb a csata kellő közepében találkozunk vele. Árbocz magával akarja ragadni, reszketve sikolt föl, de esdeklő szava nem indítja meg a kún vezért. Ekkor rohan nyomukba László, már-már eléri a rablót, de ez elhárítja ütését. Ez a pillanat volt a leány megmentője. Abban a perczben, midőn a kún vezér a csapás elhárítása miatt kénytelen volt őt elbocsátani, hirtelen leugrott a lóról, a két vitéz szembe került egymással, a küzdelem, tudjuk, Árbocz halálával végződött. Etelke nőiességét nem tagadhatva meg, egy könyvet ejt a kún vezér teteme fölött, hogy a másik perczben örömpresve borúljon atyjakebelére.

Ilyen a Cserhalom Etelkéje, a kinek a főszerepben társa Árbocz. Jelleme ép úgy kidomborodik, mint az Etelkéé. Ott találjuk őt sátorában, hol mint fiait a sas, féltve őrzi rabját s mindenekelőtt az a lovagiasság tűnik föl benne, a mely a költeménynek, úgyszólván, minden egyes alakján előmlik s a mely a troubadourok nő-imádását és nő-tiszteletét juttatja eszünkbe. Midőn a sátrába lépő ifjakat sorra büvöli el Etelke szépsége, midőn ezek határtalan magasztalással árasztják el a rabúl ejtett magyar leányt s szép szóval, ígérettel egytől-egyig arra akarják rábíni Árboczot, hogy nekik engedje át: akkor a kún vezér fölemelt karddal, boszúsan riasztja szét őket. Lovagias tiszteletében annyira megy, hogy fejedelmének is tagadó választ mer adni. Mikor pedig harczba kell mennie, hősiesen állja meg helyét, küzd lankadatlanúl Etelkéért akkor is, mikor elveszett a csata, elhulltak társai s nem marad más hátra, mint a menekülés. E menekülés nem von reá homályt, hisz nem magát félti, voltaképp nem ő menekül, hanem a leányt akarja megmenteni magának. Szóval

utolsó csepp véréig küzd Etelkeért s küzd annyival inkább, mert az a téves hit czikázott át agyán, hogy Lászlóban vetélytársát látja. Ime ezek teszik jelleme vonásait.

S a hősök hosszú sora gazdagítja még a költeményt. Magyar részről először is László herczeg említendő, a szekerczecsapásban rettenetes vitéz. Hirneve már itt meg van alapítva. Az élő hit és a nemzeti dicsőség az a két csillag, a mely tetteiben vezérli; erős, izmos, messze kiemelkedik az összes harczosok fölött. V. egyik kritikusa, Erdélyi János, (Irodalmi Őr 83. l.) hibául rója föl László jellemében, hogy a magyar leány megmentésénél nincsen benne „tette határozó, előleges akarat, terv, szándék, tehát cél és eszköz.” Hogy e vonások tényleg nincsenek meg benne, az igaz, de nem is lehetnek meg, hiszen László nem a magyar leány megmentéseért megy a harczba, őt, — mint említők — magasabb szempontok vezérlik, így e hibáztatás teljesen jogtalan. Különben is László ez események korában nagyságának még csak kezdetén van, bölcs egyházi és világi törvényeit még csak évek mulva alkotta meg, hódításai utóbbi évekre esnek, királyi fönsége koszorújához a cserhalmi diadal csupán egy szerény levélke volt.

A többi szereplők közül Salamon harczkedvelő s a harczban vitéz, — Géza herczeg bölcs és óvatos, de azért derék harczos, — Erneyei a méltó boszútól lihegő apa, a ki kész volna vérével is megváltani leányát. A kún vitézek is elszánt harczosok s köztük a fejedelem, Ozul, gőgös, fenhéjázó, bátran néz szembe a halállal, de nem áll az erkölcsiség magaslatán. Végre pedig valamennyi hősnek magyarnak és kúnnak egyaránt van egy közös vonása: a középkori lovagiasság, ez és a „nők iránti gyöngédség alkotják azon varázs kört, melyben nemcsak a magyar, hanem a kún tábor alakjai is mozognak. A pogányhitű ellenség a mi leventéinkkel versenyez a regényes tulajdonokban, mint a spanyol mondákban a mór harczos a castiliai bajnokkal.” (Kemény Tárhalm. I. 366).

A költemény alapját Etelke története teszi s a mennyiben a hősi elbeszélés természete megengedi, az egyszerű kezdet szépen fejlődik tovább. Etelke egyéniségét perczig sem tévesztjük szem elől és a cselekvény egységes voltát világosan mutatja az, hogy a mű az elrabolt magyar leány megszabadításának gondolatával indul meg és tényleges megszabadításával végződik. Sőt még a hely egysége is meg van tartva, a mennyiben a küzdelem váltig egy helyen foly le. Az idő egysége ellen sem lehet kifogás, a mennyi-

ben azon napnak hajnalán kezdődik, a melynek estéjén be is végződik. A mű alapeszméje pedig az, hogy a jogtalanul szerzett birtokot előbb-utóbb elveszítjük.

Még csak a mű előadásáról kell pár szót szólnunk. Csak pár szót, mert azok a jelességek, a melyek e részben V.-t, mint elbeszélő költőt jellemzik, itt is föltalálhatók. Ott van mindjárt a tárgyiasság, a melynél fogva a költő teljesen a háttérben marad, csak elbeszéli az eseményeket, de maga részt nem vesz bennük, csupán hangulatát, kedélyvilágát érezteti az egésznek elegikus színezetében. Hangja nyugodt s az epikai terjengősségnek megfelelő. A mű alakjai, jelenetei egyként plasztikusan domborodnak ki, minden mozzanat tele van elevenséggel, élethűséggel, a leírások festőiek. A nyelv csupa zene, csupa zengzetesség, telve szebbnél szebb képekkel és hasonlatokkal, bájjal, elragadó varázsszal, egészen méltó párja a Zalán nyelvezetének. A legszelidebb érzelemtől kezdve föl a leghevesebb szenvedélyig, a szív minden lüktetésére gazdagon rendelkezik V. a legmegfelelőbb nyelvvel; szavai, kifejezései mind megannyi ékessége a magyar nyelvnek s ezen fölül minden sora az újszerűség ingerével hat ránk. Versalakja, a hexameter, pedig úgy jelenik meg kezei alatt, mintha egyenesen nemzeti versidomunk volna; menten minden erőltetettségtől, folyamatos könnyedséggel, a jó- és széphangzás összes sajátságaival.

Egyszóval a Cserhalom is egyik bizonyíték arra, miként lehet a művészt és a magyarost hármóniába olvasztani. — — —

A csatazaj elnémult, a hősök évszázak óta alusznak örök álmukat, a napsugár nem a diadalmas fegyverek csillogó érczén törik meg, de szívünkben ott rezeg a dicső múltnak emlékezete:

Cserhalom, a te tetőd diadalnak büszke tetője!

A szentbenedeki várkastély.

Történelmi egyveleg. *)

Irta: **Kovács Gyárfás.**

Tisztelt hallgatóim! Mint a szolnok-dobokavármegyei irodalmi-, történelmi- és néprajzi társulat tagja, felolvasás tartására szólíttatván fel: ezen lekötelező meghívást elfogadtam, — nem azért mintha feltűnni óhajtva, magamnak hizelegjek, hanem, mert érezve, hogy mint társulati tag kötelesség leróásával tartozom: ezen kötelességemnek akarok megfelelni. És így azon helyzetben vagyok, hogy míg egyrészt hivatalos kötelességet teljesítek, másrészt saját hivatásomnak is hódolok, — mert egy tekintetben működik bennem a társulati tag, de más tekintetben működik egy olyan dilettáns is, ki már társulati életünk keletkezése előtt érdeklődött vármegyénknek a társulati szabályokban jelzett hármas célja iránt. Hogy aztán ezen cél most is miként sikerül megközelítenem: ennek megítélése nem az én dolgom. Én csak azt konstataálhatom: akaratom és tehetségemet eme cél szolgálatának szentelem, míg ezen megye kötelékéhez tartozom.

Célja lévén társulatunknak lehetőleg megyénk történelmi, irodalmi és néprajzi terét művelni: felolvasásom témáját csakugyan vármegyénk köréből választám. Ez pedig nem is más és nem is messzebb, mint a szentbenedeki várkastély ismertetése, olyan szempontokból, mint ezeket a kastély cum appendicibus suis élénk tárja, vagy épen alapul szolgál, hogy én reá, mint régi vázra némely ismert, vagy kevésbbé ismert dolgokat aggassak. Tehát jelenleg egy szabóhoz hasonlítok. Mérek is, szabok is. Hogy jó legyen a ruha: ez a test és szabó ügyességétől is függ. A test előttünk áll; — a szabó én vagyok. Nézzük a ruhát, melyet részint reá készítek, részint a régít reperálva, bemutatom.

Tehát szentbenedeki várkastély! Talán így kellett volna írnom: Kornis Viktor gróf várkastélya Szent-Benedeken. Nem! Régibb a kastély ily neve, mint ezen hírneves család már birta volna. Kőváry is szentbenedeki várkastélynak nevezi.

*) Felolvastatott a Szolnok-Doboka vármegyei irodalmi-, történelmi és ethnografiai társulat 1900. évi október 6-án tartott választmányi ülésén.

Szent Benedek, már t. i. az apátúr előttünk, magyarok előtt, nem ismeretlen. Fiai és intézménye már Szent István idejében meghonosultak Magyarhonban és történelmi nyelven szólva, Erdélyországunkban is az árpádházi királyok alatt. Erről tanuskodnak Kolozsmonostor, Egeres, Gyerőmonostor, melyeken a történelem szerint hajdan viragzott szentbenedekrendi apátságok voltak.

A mi Szent-Benedekünk is e rendnek köszöni létét. Ez állítást történelmi citatummal erősíteni nem lehet. De hazánk felett annyszor elszárgult viharok csapásai folytán: hogy is kaphatnánk mindenre irott okmányt?! E helyett némelykor beszélnek a hagyomány és történelmi relikviák. Nós én ezek alapján állítom Szent-Benedeket a benedekrendtől keletkezettnek. A név és hagyomány ezt mondja és erősíti egy-két ereklje, melyeket a kastély regéje a Benedekesektől származtat. És ez elhihető, mert ellenkező monda, vagy dokumentum nem áll fenn.

Mielőtt tüzetesebben foglalkoznánk a kastélylyal, surranjunk elébe — keresztül a később ismertetendő udvarkapun.

Mindjárt a bemenő ajtó felett a falba illesztett kőtáblán áll a Kornis czimer. A czimer felső részén e két betű olvasható: G. K. vagyis Kornis Gáspár, alatta 1593. és közben az egyszarvú — unicornis.

„Ez a Gáspár¹⁾ neves katona és diplomata. 1570-ik évben Lengyelországban működik Báthori Istvánnak királylyá választása érdekében. Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemsége alatt a Habsburgház mellett és a törökkel való szövetség ellen ágitált, 1594-ben huszti kapitány korában csatát veszített a Máramarosba betört töröktatár rablóhaddal szemben. 1596-ban Báthori Zsigmond megajándékozta Radnóthtal, honnan radnóthi előnevet is viselt. Midőn Mihály vajda Báthori Endre ellen támad, Rudolf királyhoz segélyért küldetik. Erre jó aztán Básta György Erdélybe. A visszatért Kornis — szerencsétlenségére — a boszúért lihegő vajda foglya lett, ki őt katonáival együtt felkonczoltatja.“ Ennek a Kornis Gáspárnak fia volt Boldizsár, ki Kereszturi Kristóf unitárius főúr leányával Katával összeházasodván, felesége révén. birtokába jutott az előbbi Kereszturiak által birt várkastélynak, t. i. a szóban forgónak, melyet említett Kereszturi Kristóf, Báthori Zsigmondtól nyert volt adományképpen.

1) A családra vonatkozó adatokat, Kővári „Erdély nevesebb családjai“, a „Pallas Lexicon“ ide vonatkozó közlése és Kádár József megyei monografusunk jegyzetei alapján nyertem.

Hogy azonban nem a Boldizsár, hanem az apa neve szerepel az elébb emlegetett czimeren, a lehet oka, hogy apa és fiu együtt lakván, az apa e saját nevével ellátott czimert illesztette a falba. Valósággal tehát mint felesége révén első örökösöknek Boldizsár nevének kellene ott szerepelnie, ki 1609-ben e kastélyra zászlós uraságot nyert vala.

Tehát eme felirat és legelső Kornis-lakó Gáspár és Boldizsár eszünkbe juttatják a Kornis-családot.

Jelenleg hazánkban többféle Kornis van. Vannak macedoniai és tótváradi prédikátumos Kornisok s aztán a főnemesek. E kastély jelenleg a főnemesi ág nál van; tulajdonosa Kornis Viktor de Göncz-Ruszka.

A főnemesi Kornisok eredetéről különbözők a verziók. Engel szerint francia eredetűek; Kőváry ezzel szemben azt mondja: „honnan merítik tehát az előttünk megfordult családirati táblázatok azt, hogy orosz eredetűek — megfejtetni nem lehet?”

Nó de ez nem érdekel minket. Előttünk mi fő s való is, az azon kedves körülmény, hogy a XIV. század óta, mikor e család Magyarországon feltűnedezik, a haza és egyháznak sok jeles honfit és honleányt adott.

Erdélyben legelőször Kornis Miklóssal találkozunk, ki 1523-ban Homoród-Szentpálon birtokot szerezve használta a szentpáli prédikátumot is. Ettől aztán egész legiója eredez le azon Kornisoknak, kik Erdély történelmében nem muló emlékeket hagytak magok után. A Kornis-ősök Tobayd Bertalan, T. Antal és T. Kornis ruszkai birtokosok voltak, kiknek Zsigmond király 1403. nov. 5-én adománylevelet ad. Kőváry szerint hihetőleg ekkor kapták czimeröket, mely zöld halmon álló egyszarvú, kék mezőben.

Eme Tobayd-Kornisok erdélyi ivadékától, Miklóstól kezdve máig a közélet alig tár fel előttünk olyan tért, hol Kornisok ne szerepelnének. Fordultak elé köztük papok, mint Kornis Benedek a 16-ik században, a 17-ikben István jezsuita és a 18-ikban Ferencz germano-hungaricus papnövendék Rómában. majd esztergomi kanonok és nagyváradi prépost.

Jeles katonákkal is dicsekedik. Ilyen volt Ferdinándpárti Miklós 1529-ben; ilyen volt egyebeket elhagyva kastélyunk első birtokosa Boldizsár is, ki 1604-ben, mint a székelység kapitánya szerepel.

Majd, mint erős vagyonszerzők tűnnek fel, mi által a familia jövőjének anyagi alapjait erősítetik. Ilyenül leginkább ismeretes

első Zsigmond, ki Bethlen Gábor és I. Rákóczy fejedelem idejében Bihar-, Zaránd- és Szatmármegyékben szerzett nagy birtokokat.

A Kornisok az erdélyi fejedelemség megszűntével kiváló ragaszkodásukkal a Habsburg-dinasztia mellé csoportosulnak s mint ilyenek Erdély történelmében kiváló szerepvivők. Ezek közül mindnyájunk előtt ismeretes, az erdélyi két kormányzó: Zsigmond és János. Előbbi 1712-ben grófságot nyer. 1713-tól 1731-ig gubernator. János 1837—40-ig volt főkormányzó. E század elején megyénkben is főispánkodott egy Kornis. Ez III. Zsigmond volt, ki csak 1808—1809-ig ült a főispáni széken, ez évben elhalván.

Felolvasásom teriméje, az idő általszűkre szabotva e főnemesi család minden nevesebb tagjával lehetetlen foglalkoznom. Annyit azonban meg kell jegyezmem, hogy a család jellemvonása: ragaszkodás az ügghöz, melynek szolgálatában áll; vallásosság és fejedelmi hűség — egész a halálig.

Ilyen erős jellemvonásokat tár elénk a kastély jelenlegi ura Viktor gróf is. Elődeinek minden talentuma kiüt belőle. Nagy hadvezér, — élén azon kulturális hadseregnek, mely az erdélyi magyar közművelődés előmozdítása mellett kardoskodik; példaadólag hű fia egyházának, kit mint ilyent, a mi státusunk**) alelnökéül tisztel; s kitűnő gazda, kit megyénk gazdasági egyletének elnökéül választott. Egybefoglalva jellemzését: ő egy szellemi omnibus — mindenütt ott levén, hol fontos ügyek erős férfierő tevékenységét kívánják; ő egy mobile perpetuum — folytonos mozgékonyaság, hol nemes dolgokon kell lendíteni.

De tovább magánál a családnál nem időzöm. Vizsgáljuk meg a kastélyt is. Mielőtt termeibe lépnénk, kerüljük meg azt. És most azt tapasztaljuk, hogy ezen kastélynak épületi főrésze egy teljesen négyszög alakú alkotás kelet-nyugati irányban. Déli részén újabb toldalék; látszik kívülről a régibb és újabb falak összeilleszkedése. A főépület keleti és nyugati oldalain két torony emelkedik. Nem annyira erősítési, mint inkább templomi tornyokul néznek ki; ámbár a rajtok lévő lőrések erősítési célzatról tanuskodnak. A keleti toronyban haranglábok láthatók; tehát voltak benne harangok is. Ime e két torony közt vonul el a főépület. Azon épületrészek melyek a főépülettel kelet és nyugat irányban folyósóval kapcsolatosak, mint attól függetlenek, újabb alkotások s építészeti fontosságot nem árulnak el. Azért mi egyelőre a két torony közti főépülettel foglalkozunk.

**) Az erdélyi róm. kath. Státus.

Ezen épületbe karzatos lépcsőzet vezet a bejáró Gáspár-ajtótól. A lépcsőzet egyik karzatán 1673. év olvasható. Tehát III. Kornis Gáspár idejéből való, ki Kemény János erdélyi fejedelemnek volt kiváló párthive. A család ős fészket Göncz-Ruszkát ő bocsájtja ki a család kezéből, eladván Csáky Istvánnak.

De a dologhoz! Egy kis lépcsőházból belépünk az ebédlőbe. Itt első nevezetesség természetesen a ház ura — nem mint régiség, hanem mint a fiatalos munkakedv és előzékeny főúr tipusa. Rajta kívül egy egész nagy társaság fogadja a belépőt, mert hisz' fejedelmek társaságában véli magát. Értem azon erdélyi fejedelmeinket s más történelmi alakjainkat, kiknek arczképük oly méltóságteljesen néznek le a falról a belépőre.***) Szinte zavarba jő a szemlélő, midőn annyi szem tekintete esik rá. Igen, itt van az erdélyi fejedelmek arczképcsarnoka. A régi sok pártviszály és küzdelmek nyomai nem igen látszanak arczukon, Megelégedettséget tüntetnek elénk, mint kiknek volt kenyerük és sójuk. Legfelebb akkor borulhat el képük, mikor az alattok levő asztalok izletességeit csak nézni kénytelenek.

Nós, ezen híres alakokkal kiképzett teremről azt regél a kastély mondája, hogy egy templomhelyiség része volt.

Lássuk, e nézet elfogadható-e? Először is az épületet, illetve szerkezetét és stílusát vizsgálva, a tornyokat kivéve, semmi jel nem szól arról, hogy templom lett volna. De a torony sem mindig istentiszteleti helyiség alkatrésze.

Kivülről az épület olyan stílust árul el ablakaival, mint a kolozsvári Mátyás-ház egyes része vagy a dánosi kastély. Az ablakok — hol melléképületragasztékok által az eredeti falak eldugva nincsenek — kettős sorban haladnak az emeletes főépületen. De ezen ablakok sem tárnak semmit elénk, mi bennök egyházas lenne. Mert úgy régibb, mint újabb templomaink ablaképítés stílusánál, szimbolikus jelentményénél fogva, nagy mértékben szerepel a *kör*, akár kerekdedében, ovalításában, vagy csak ezek részleteiben. Templomablakaink ugyanis némely helyeken teljes *kör*alaknak, máshol négyszögűek, melyek felül *félkör*ben végződnek: sok helyütt egész óvált képeznek; míg mások négyszögű alakkal birva, felül góthikus ivezetekben csucsosodnak úgy össze, hogy az összecsucsosodásokból kis napocsák világítanak elé. Ezen körülmény a templomablakoknál nemcsak építészeti csin és jelenség, hanem különösen vallási jel-

***) Ezen arczképcsarnok valóságos szemléltető historia. A történelem tanításánál hathatós szolgálatot tesz tanár- és tanítványoknak

képesség is. T. i. a nap alakját akár egészben, akár részleteiben utánzó ablak: az igazság napját — Jézust juttatja eszünkbe. *Ille est lux mundi, qui illuminat omnem hominem venientum in hunc mundum.* Tessék csak megtekinteni, s a keresztény szimbolika ezen jelenségeivel találkozni fognak a legegyszerűbb falusi templomoknál úgy, mint a legfölségebb dómoknál. Ilyen jelenséggel azonban e kastély és szóban forgó épületrészénél nem találkozunk. — De vizsgáljuk tovább! Az épület belsejében sincs semmi építészeti jelenség, mi templomra vallana. Egy-egy teremben ivezetesen fut ugyan össze a mennyezet, de maga a kivitel arra az időre vall, midőn már határozottan tudjuk, hogy az épület csakugyan nem volt templom. Kerestem a templom szentélynek fekvését még nyugaton is — mert hisz' a szamosujvári örmény templomnál is a kelet világossága nyugatról symbolizálódik — de ilyen szentélynek is, hol t. i. a főoltár állhatott volna, nyomaira nem akadtam.

Kerestem, mint régi templomoknál szokásban van, a fali tabernaculumot, mely egy — a falba illesztett kőszekrény szokott lenni a templomi cloenodiumok számára, utánozva rendesen a templom stílusát, de ilyenre — sőt helyére sem akadtam. Szóval a mi építészeti jelenség templomeredetre vallana, nincs itt. Mi azonban nem zárja ki, hogy valaha annak nem használták volna, helyet engedve eként a templom létezéséről keletkezett nem egész szilárd hiedelemnek.

De ezen épületrész és contiguitásának állítólagos templomi voltával nem foglalkozom többet. Csupán azt jegyzem még meg, hogy az egész épület nagyobb és kisebb helyiségei sok idők és egyéni izlések bizzar átalakításai és habár azt a véleményt is hallottam, hogy a szentbenedekes barátok lakóházai ott lettek volna, hol most az istállóhelyiségek vannak: de bátorkodom azon egyéni nézetemnek is kifejezést adni, hogy maga az emlegetett főépület is valóságos czellaserű beosztás, nem mint a jelenlegi barátok zárdái — folyósokkal, hanem a régi idők szisztémája szerint apró czellák tömkelegével — kettős — egyházi és erősítési czéloknak megfelelő tornyok között, magában foglalva a szerzeteseknél szokásos oratoriumot is, vagy kápolnát.

Nós ezen oratoriumot csakugyan feltaláljuk a kastély északi részén, a felső traktusban.

Itt is állapodjunk meg. A kápolna helyisége, megfelelően az egyházi követelményeknek, keletről húzódik nyugatra. A keleti részen bemélyedő fölkében fekszik a kis oltár, szárnyas ajtóval borítva;

mellette a szokásos sekrestye helyiség, két kis czellyszerű lakrész-szel, melyek állítólag az egyházfiaknak szolgáltak hajlékul. Az oltár előtt nagy oratorium terül el, melynek déli falát a szentségeket ábrázoló terjedelmes festmény borítja. Az oltári kép „*a mikolai — máskép kolozsvári könnyező Mária kegyelemképnek*“ másolata. Az oltárkő Mártonffy György püspök adománya 1717-ből, különböző vértanúk ereklyéit tartalmazva. Még vannak más vallási relikviák s a somkerekai és szásznyiresi kápolnákból; de külkalandozó lenni nem akarván, maradok csak a kastély kápolnájánál.

E kápolnáról azt mondják: Kornis Zsigmond állította be nagy tisztelettől az Istenanya említett kegyképe iránt. Én már régebb közrebocsátottam e kegykép történetét²⁾. De mert hiszem, hogy t. hallgatóim közül lehetnek, kik e történetet nem ismerik s különben is felolvasásom körébe vág — azért csak úgy dióhéjas történetét mégis előadom.

Festette e kegyképet az 1681-ik évben, egy Lukács nevű iklódi gör. kath. pap ki eladta Kupsa János nevű román nemesnek. Ez pedig a mikolai gr. kath. templomnak adományozza, hol 1699. évben február 15-én a Hohenzollern — huszárok csodás sirást láttak, mely kisebb-nagyobb megszakítással 27 napig történt. Versengés támadt, kié legyen a kép. Kornis Zsigmond is szerette volna birni: el is vitette Szentbenedekre; de félvén az elhozatal miatt keletkezett lázongástól, visszavíteti Nikolába, honnan Kolonits biboros intézkedéséből a kolozsvári jezsuitákhoz a monostori templomba, innen pedig a kegyesrendiek mostani templomába került. *Igy vette fel aztán a mikolai kép a kolozsvári jelzőt is.*

Kérdezhetném, hogy ez hihető-e? Ezt nem teszem, mert egyházi ember lévén, e felolvasó helyre se pro, se contra nem viszek vallási vita-témát. De azt mégis megjegyzem, hogy a csodás sirást nem kisebb tekintély, mint Erdélynek 1712—1731. gubernátora Kornis Zsigmond is látta. Ezt nem a hagyomány mondja, hanem maga a kormányzó, ki az általa 1720. évben építtetett tornyos főkapúzat külső homlokzatára e szavakat vésette:

Mira Dei Genitrix nostra stillavit in aula,
Filius ut sacris reconcilietur aquis.
Maternaue Deum, quid mirum, flexerit unda
Kornisia, his lachrimis, surgit in alta Domus.

2) „A mikolai máskép kolozsvári csodatevő szent szűz kegyképének történeti vázlatá“ — művemben.

Ezt Dier Lajos szatmármegyei pap következőkben adja magyarul:

Itt ezen udvarban csudatелjes Szűznek a képe
Sirt vala, hogy vigyenek ujszületésre fiut. 3)
Könnyeit anyjának lám meg is érté az igaz Isten
S általuk im nagygyá lón ez a kornisi ház.

Egy másik felirat is van ugyanott:

Livor ubi mordax in me et meas cornua saevit:
Haec summit vires firmior aula novas.
Vos inimica phalanx procul hinc este maligni:
Protegit hanc aulam meos, measque Deus.

Magyarul:

Nagy az irigység, már töri Kornis czimere szarvát
Ám neki több erőt ad ez az újabb erőd.
Elleneim csapata, takarodj, ide jönni ne merj te!
Lásd Isten maga is védi lakát s ővét.

Ebben a vallásos gubernator kegyelele nyilvánul a Szűz iránt, másrészt ostromozza ellenségeit, kik őt Mária-kultusza miatt csúfolták a szóban forgó kegykép nála léte alkalmával. Ilyen csúfolója volt kormányzó elődje Bánffy György is, ki mikor főúri barátját meglátogatta, kérdezgette: 4)

— Zsigmond, sír-e még a Szűz?

— Tegyenek arról bizonyítást, kik szemeikkel látták — felele Zsigmond.

Ismét mondá Bánffy: bezzeg Zsigmond sirnak a te pinczéidben a hordók, melyeket a vendégekre kiüresítettél. Szabad vagyok — volt a felelet — magam jószágommal; ha sirnak az én hordóim, én érzem azt, más nem érezheti.

Megint mondá Bánffy: Zsigmond, megszégyenít még téged e kép!

— Méltóságos Úram — viszonzoz Zsigmond — én pedig oly reményben vagyok, hogy az által gazdagít meg engem Isten. Ugy is lett. Mert, mint a kegykép akkori egyik kronikása mondja — tapasztalhatóképen az Istenanya tiszteletére és annak viszonta való esedezése által sok testi és lelki jókkal áldatott meg; és mikor ingyen sem remélte: nemes Erdélyországának cancellariusává azután pedig Gubernatorává is választatott. És ugyanezért az Istenszülő

3) Célzás arra, hogy Kornis Zsigmond gubernator a síró Mária könyörgésének köszönte, hogy fiutóda született és életben maradt.

4) „A kolozsvári könyvező Szűznek Historiája.” 1770-ik évből 16. és köv. lap.

szent Szűzhez gyakran mondotta: „jövénék nékem minden jók azzal egyetemben és számlálhatlan tisztesség az ő kezei által“. Sap. 7. v. 21.

De ne legyünk ismét külkalandozók! A várkastélyban most létező kápolnát Kornis Zsigmond rendezte be úgy, hogy most is szemlélhettem. De ezzel nincs még az mondva, hogy már Zsigmond előtt ne lett volna ott Istentiszteleti helyiség. Hisz' e kastély mondanja emlegeti mellette a régi sekrestyét és egyházfiak lakását; már pedig csak mind régiebbek, mint a mostani kápolna berendezése, következőleg, hol az assectorium meg van, ott megkellett lenni a principálénak is.

S csakugyan, ha a kápolna melletti szobában levő egy lobogónyélnak kereszt maradványát nézzük: ez romjaiban is a legszebb gothikus faragványt tárja elénk. Ezen izlésnek és emlékeinek, illetve alkotásainak ideje nem a mult század. Megyénkben is, mint általán hazánkban a Németországból beözönlött teutonok hozták és honosították meg ez izlést.

De aztán feltekintve a kápolna oratoriumának deszka- és gerendás menyezetére: ezen olyan festés tűnedezik elénk, milyen az ev. ref. vagy unitárius templomok deszkázott mennyezetén szokott mutatkozni. És ez azt bizonyítaná, hogy valaha e kápolna protestáns jellegű is volt. Már pedig sem a kormányzó, sem a a többi Kornis utódok sem voltak protestánsok: következőleg ezen kápolnának már előttük kellett létezni s még pedig időben unitárius is.

És a külső jelekből levezetett ezen feltevésemet már valóságos történet gyanánt emlegeti Kádár József megyénk népnevelési és oktatásügyének történetét magában foglaló nagy művében, hol az 510. lapon ezt mondja: „Egykor a Benedekrend várszerű épületében a reformáció korában Kereszturi Kristóf unitárius főúr s deési kamaraispán, udvari papot tartott, ki tanítással is foglalkozott.“ Tehát e kápolnának már a reformáció idejében existálása igazolva van.

De ezeken kívül még a Kornisok közül is volt ezen időben egy unitárius; nevezték azt Kornis Farkasnak, kinek működése 1576—1599. időre esik. Ez Szabó István szerint „sokat buzgólkodott az unitárius vallás érdekében, ki mint ilyen szombatosság gyanújába esvén Deésen pellengére is volt állítva.⁵⁾

A kápolnával végezve, menjünk egy mellékterembe. Régisé-

5) Családi levéltár után közölte velem Kádár József.

geket látunk itt — nem sokat, de érdekesekeket. Ott van az elébb említett goth stílu fakesztmaradvány; ott van két hatalmas bőr kalaptok. Ezeket a kastély mondája azon időből eredezteti, midőn Szentbenedekes barátok laktak itt. Karimájuk szélesek — szélesebbek, minőket a brassóvidéki szász köznép szokott viselni; a fej nem végződik domboruan, hanem lapos köríves. A karimák átmérője nem enged a jó félméterből. Mint emléktárgy érdekes arról, hogy, ha való a monda, — hogy itt benedekes szerzetesek lettek volna: adalékok képeznek azok régi ruházatának történetéhez. Van fából való ágyú is, ez adalék a régi ágyúk milyenségéhez. Ott van egy egyházi öröklámpa diszedény, mely kivitelében a középkorra vall. Van egy kaloda, mely a kastély úrának büntető hatalmát hirdeti; van egy vért is, mely a régi idők viharairól beszél s aztán van egy diszhám is, melyben azon délczeg paripák valának befogva, melyek Kornis Zsigmond gubernatort ünnepélyes beiktatásakor székhelyére repíték.

De a kastélyból menjünk le az attól délnyugatra fekvő kis templomba. E szent hajlék *Szenikereszt felmagasztaltatása* emlékére van felavatva. Renováltatta újabb időben Kornis Gábor, legujabban Kornis Viktor, mint kegyurak.

A kápolnát nevezetessé teszik építészeti stylusa, oltár feszülete és az ezzel kapcsolatos búcsújárások: *Szenikeresztre feltalálása* (máj. 3.) és *felmagasztaltatása* (szept. 14.) ünnepein.

A templom goth izlést árul el. Mennyezetét az idők viharai lerombolták. Falai szép faragott kövekből állanak. Hasonlít a némai ev. ref. templomhoz, csak hogy annak nincs tornya. A feszület, mely a főoltárt díszíti, remekműve a képfaragó művészetnek. Festése is oly meghatóan tünteti elénk a gólgotai út kínos utóhatásait és a rákövetkezett gyötrelmes halál tüneteit, hogy megilletődés nélkül rá nem nézhetünk. Szakértői nyilatkozat szerint 4—5 napos feloszlási jelenségek mutatkoznak rajta, mi ugyan ellenkezik a biblia történettel. De itt nem erről, hanem arról van szó, hogy a képfaragó és festő egy szenvedélyteljes test halálának hűbb képet nem adhattak. — És a kiszenvedett Jézusnak e faragott képetette látogatott kegyhelylyé e kápolnát. Az erről szóló legendák egyike következő:

A régi idők viharai között e feszület a kápolnához közel fekvő nádas tóba került. Nem lehet tudni, vajjon a rombolástól megóvni akaró kegyelet rejtette oda, vagy éppen az ádáz török hordák vad dühe dobta-e a tóba. Elég az, hogy a hagyomány szerint a múlt

század elején egy öreg ember mint a tó szélén járkálna: hirtelen közel a parthoz megpillantott egy szép lilomot. Lehajlik tehát, hogy azt kitepje. De a hogy kezei közeledtek feléje: a lilom mindinkább távozott a tó közepe felé. S midőn már kellő közésre hatolt volna, ott megállott és többé meg nem mozdult. A víz tükrén mutatkozott ezen jelenséget csodás tüneménynek tartá. Kutatni kezd azért a víz mélyében. S ime azon helyen, hol a lilom megállott, feltalálta azon feszületet, melyről szó van. Feltalálta pedig sértetlenül az iszap és tóvizek minden szennye nélkül. Ezután felmagasztaltatott mostani helyére s azóta azon templom (ad exaltationem S. Crucis) a közel és távoli vidék katolikusainak előnyösön látogatott kegyhelyévé lett.⁶⁾

Van e templomban egy kő szenteltvíz tartó is. Rajta e betűk vannak: G. S. K. C. Vagyis: Gubernator Sigismundus Kornis Comes. Tehát XVIII. századi emlék.

A templom alatt kripta is volt, de biztonsági szempontból betöltötték.

Mint jelzém goth izlésével nagy múltat hirdet. Rendeltesége pedig az volt, hogy az Ali pasa dúlása előtt itt is oly szép számban élt magyarság istentiszteleti helye legyen — míg a kastély ura és családja vallási szükségleteiket a kastély kápolnájában elégíték ki. E házi kápolnát mint a deési sz. fer. r. zárda Domus Historiája bizonyítja, mostani alakjában Kornis Zsigmond a mult század elején rendezte be, mikor nevezett szerzetből külön udvari káplánt is tartott és dotált is. A dotáció állott a szentbenedeki malom szombati vámjából, melyet a kormányzó testamentaliter hagyományozott volt. Ehhez még járult 5 veder pálinka, 20 veder bor, 4 köből buza, 2 köből kukoricza, 2 drb. sajt, hizott disznó és fa. Ezekért istentiszteletet tartottak vásár- és ünnepnapokon.

Ime ezeket jegyzém össze a szentbenedeki várkastélyról és appendixeiről. Ki majd többet derítend fel, annak köszönettel adózom. Én rendi állásom és társulatunk egyik céljához képest vegyes történelmi dolgokkal foglalkoztam. Mily sikerrel: ezt t. hallgatóságom kritikája alá bocsátom. Magamnak csak annyit vindikálok, hogy felolvasásomnál ne annyira az eredményt, mint inkább jóakaratomat méltóztassanak mérlegelni. Köszönöm szíves türelmüket és figyelmüket!

6) Eme monda az itteni katolikuság közszáján forog.

Bethlen Gábor fejedelemnek, a deési ev. ref. egyházközség birtokában levő két adomány-levelének ismertetése.

Mielőtt tulajdonképeni tárggyammal foglalkoznám, kötelességemnek tartom az ismertetésre felvett két okmány keltét megvilágosító előzmények elmondását. Bethlen Gábort erdély rendei a kolozsvári országgyűlésen 1613. október 23-án választották fejedelemmé. Minthogy azonban, mint azt Nagy Szabó Ferencz csipősen megjegyzi, a rendek „Féltekben liberale eligálták Bethlen Gábort:“ Bethlen Gábornak sokat kelle küzdenie, míg fejedelemségében teljesen megerősült.

Mindjárt uralkodása kezdetén a törökökkel gyűlt meg a baja, mert, mint a töröknek segítségül hívása alkalmával ígérte volt, Lugos várát késedelmezett átadni. Ezért Ali basa előbb Báthori Gábor ötsét, Andrást, később pedig a töröknek tömérdek adót s e mellett Lippát és Kis-Jenőt is kínáló Gyarmathi Balassa Zsigmondot biztatta Bethlennel szemben erdélyi fejedelemséggel. A törökök részéről jövő áskodásokat a porta által elismert fejedelem, sokkal könnyebben legyőzhette, mint azt az akna munkát, melylyel új meg új cselek kigondolásában el nem fáradva, a bécsi udvar igyekezett Bethlen fejedelemségét megsemmisíteni s Erdélyt a császár uralma alá juttatni. E részről a legvérmesebb és legveszedelmesebb volt Kendi István, ki a Bátori Gábor fejedelem ellen szőtt széki összeesküvés nem sikerülte után, a büntetés elől Magyarországra menekült ugyan, de a kit Bethlen, az 1614-diki medgyesi országgyűlésen, megsemmisítvén Báthori Gábor proscriptioit, hazájába visszafogadott, tanácsossá tette, udvari tisztségre emelte, pénzt is adott neki. Kendinek azonban úgy látszik nem volt elég az 1610-diki leczke, Bethlen ellen is konspirálni kezdett s érintkezésbe lépett Homonnay Drugeth Györgyvel, magyarországi gazdag, hatalmas főúrral, kit már Báthori Gábor alatt katolikus fejedelemjelölt gyanánt emlegettek. 1615 elején a felső-magyarországi vármegyék már erősen nyugtalankodtak, mivel mindenfelé beszélték, hogy Kendi katonákat fogad Homonnaynak Erdélybe való bevételére.

S minthogy e Bethlen ellenes törekvéseknek erős számai lehettek Belső-Szolnok vármegyében is, amennyiben egyik főispánja Monostorszegi Kun István Kendiékkel egyetértett; valószínű, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek 1615. tavaszán, Deésen való időzése éppen a jelzett mozgalmakkal áll összefüggésben. Nem szándékom folytatni a fejedelemségért történt küzdelmek leírását, csupán arra akartam reámutatni, hogy minő okok indították abban az időben a fejedelmet arra, hogy városunkban tartózkodjék. Itt léte alatt, 1615 április 15-dikén adta ki azt a két adomány levelet, melyek a deési ev. ref. egyházközség levéltárának legrégibb, igen becses okmányai. A két adomány-levélnak látszólag ugyanaz a tárgya, kevés eltéréssel kifejezései is egyeznek.

Mindkettőt Bethlen Gábor fejedelem és titkárja Beöleöni Gáspár írták alá; mindkettő el van látva a fejedelmi pecséttel is: „Két oroszán által tartott nyílt korona alatt három pajzs, a jobb és bal oldaliban Erdély czimere: a sas és hét vármegye. csillaggal s félholddal, a középsőben a Bethlen család czimere: nyíllal átlőtt két szemközt néző hattyú. A pajzsok alatt: 1614. A közirat: „GABRIEL BETHLEN. D(omi)n(i). G(ratia). PRIN(ceps). TRAN(sylvaniae). PART(ium). R(egni). HVN(gariae) DOM(inus). SIC(ulorum) CO(mes).“ Az egyik okmánynak Pokoly József theol. akad. tanár fordításában ez a szövege. „Mi Bethlen Gábor, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek Ura és a székelyek Ispánja stb. Emlékezetül hagyjuk jelen levelünk rendiben, jelezvén mindenkinek, a kiket illet, hogy mi figyelmünkre méltatván a Deés városi iskolában vagyis gymnasiumban, a szabad művészetek tanulásában foglaltos tisztas fiataliságnak szegénységét és szűkös állapotát, tehát, hogy ők magokat táplálhassák, fentarthassák, a tanulásban serényebbek legyenek és végre, hogy számuk is napról-napra szaporodjék, növekedjék: különös kegyelmünkből száz kalongya vagyis kereszt buzát rendeltünk kegyelmesen nekik évenként kiadatni és kiutaltatni azon tízedek bevételeiből és jövedelmeiből, melyek deési sókamaránk számára ugyanazon Deés városunk határáról minden évben beszedetni és összegyűjtetni szoktak, — a minthogy jelen levelünkkel adjuk és kiutaljuk is. Ennélfogva jelen levelünk által keményen meghagyjuk és megparancsoljuk, együttesen és külön-külön nektek, Nagyságos Wesselényi Anna asszonynak, néhai Tekintetes és Nagyságos Keresztszeghi Csáky István meghagyatott özvegyének, továbbá ugyanazon sókamaránk jelenlegi főnökének Oláh Boldizsárnak és mostani

számvevőjének Vásárhelyi János deáknak, valamint a jövőndöbelieknek is, kik időnként beállítatnak, nemkülönben a mondott deési kamara dézmái számadóinak s beszédőinek és másoknak is, a kiket illet vagy illetni fog, hogy látván ezen levelünket, a jövő idők folyamán is mindenkor kötelesek vagytok és tartoztok az előlírt száz kalongya vagyis kereszt buzát, az említett deési kamaránk számára beszedetni szokott dézmák jövedelméből, a mondott deési iskola alumnusainak, úgy a jelenlegieknek, mint a jövőndöbelieknek, minden hiány nélkül, évenként a maga rendes idejében megadni és megengedni, hogy ők azt a maguk számára felvegyék. Másképen ne cselekedjete. Jelen levelünket elolvassván, a felmutatónak adjátok vissza. Kelt Deés városunkban április hó 5. napján, az Úr 1615. esztendejében. Bethlen Gábor m. k. (p. h.) Beöleönyi Gáspár sk. titkár.“ A másíknak ez a szövege:

„Mi Bethlen Gábor, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek Úra és a székelyek Ispánja stb. Emlékezetül hagyjuk jelen levelünk rendiben, jelezvén mindenkinek, a kiket illet, hogy mi azon kegyesség és könyörület által indítatva, melylyel az egyházi rendek, jelesen pedig Deés városunk iskolájának, vagyis gymnasiumának szegény alumnusai iránt, természetünknel fogva birunk és viseltetünk, egyfelől tehát ezen okból, másfelől pedig mivel fejedelmi tisztünkben kifolyólag a mindenható Istennek, az idők viszontagságai következtében elhanyagolt jámbor tiszteletét, a menyire tőlünk telik, helyreállítani, — és a tápláltásukban megfogvatkozott iskolákat, mint az egyháznak veteményes kertjeit, az egyházi személyeknek jelen, nagy szűk voltában támogatni óhatjuk: kegyelmesen elhatároztuk, hogy az elől említett Deés városa gymnasiumába, a tisztos művészetek elsajátítása végett szereplő és hivatásuk iskolai kötelezettségeit magukra hűségesen felvevő ifjúságnak, összesen és egyenként, a mostaniaknak és jövőndöbelieknek, naponként való tápláltásuk végett, a mondott Deés városi sókamaránk által beveendő dézmáinkból száz kalongya buzát adunk, rendelünk és adományozunk, a minthogy jelen levelünk erejével adunk, rendelünk és adományozunk is. Ennélfogva keményen meghagyjuk és megparancsoljuk ezen levelünkkel nektek, hiveinknek, nemes gorbói Oláh Boldizsárnak, t. i. deési sókamaránk mostani főnökének és a jövőndöben beállítandóknak is, valamint helyteseiknek, továbbá mindenkinek másnak, a kiket illet vagy illetni fog, a kik jelen levelünkről tudomást szereznek, hogy ti is,

mostantól fogva jövőre, az elől említett száz kalongya buzát, a már mondott deési sókamaránk említett jövedelmeiből, az érintett deákoknak vagyis tanulóknak, évenként minden vonakodás nélkül, kiadni és kiutalni mindenesetre tartoztak és kötelesek vagytok. Másképen ne cselekedjete. Jelen levelünket elolvassván, a felmutatónak adjátok vissza. Kelt előemlített Deés városunkban, április hó 5. napján, az Úr 1615. esztendejében. Bethlen Gábor sk. (p. h.) Beöleönyi Gáspár sk. titkár.“ Pokoli József, ki a régi okmányok olvasásában és fordításában nagy jártassággal bír, a fordítás dolgában hozzám intézett levelében ezt írja: „A fordításhoz nincs mit hozzá tennem, hanem csak azt a különös dolgot említem fel, a mi engemet nagyon meglepett, hogy a két okmány annyira egy tárgyú, hogy szinte érthetetlen a két különböző fogalmazású levél külön kiadása. A hátapon az egyik az iskoláénak, a másik a deákokénak van jelezve. De a belső tartalom ezt nem igazolja. Csak erőltetve birtam azt a feltételes következtetést kivonni, a mit alá is huztam, hogy az egyik talán bizonyos (fejedelmi) alumnusoknak, a másik az összes tanuló ifjúságnak szól. De ennek nem volna értelme, mert ekkor az összes ifjak is alumnusok volnának. Tehát én a kettőt egy és ugyanazon 100 kalongyára vonatkozó okmánynak tartom, míg valami emlék nem jön elő, mely az egyiket az iskoláénak nem mutatja.“ Továbbá megjegyzi Pokoly, hogy a diákok számára valónak állított oklevél szövegében ezen kifejezés is előfordul, hogy „ac munia vocationis ut pote scholaria fideliter abeuntibus“, melyet én így fordítottam: „és hivatásuk iskolai kötelezettségeit magukra hűségesen felvevő“ stb. Ha volna nyoma, hogy a tanító deákok is kaptak ebből a cameraticumból, ekkor tekintettel a „vocatio“-ra, mely leginkább hivatalra való meghívást és nem hivatást jelöl, így kellene fordítani: „és az iskolai tisztségre való meghívást“ vagy: „a tanítói kötelezettségek végzésére való meghívást hűségesen magukra vállaló“ stb. Hogy ebben a kérdésben tisztán lássunk, természetesen ismernünk kell az akkori tanügyi állapotokat.

Kádár József „Szolnok-Doboka várnegyze népoktatás ügyének története“ című munkájában ezt írja: „A hitújítás korában az iskolát is reformálták. Mindenik felekezet, a lutheránus és ev. ref. a maga egyház tanai ismertetésére fektette a fősúlyt. 1568 tájt beregszói Hagymási Kristóf. unitarius főúr, Deés és Aknának tulajdonosa, felekezete számára közéletanodát állít fel s azt saját költségén építteté fel, mely a mostani ev. ref. fiúiskola helyén feküdt.“ „E

középiskolába jöttek tanulásra nemcsak a város, hanem az egész egyházkerületből, mely akkor igen népes és nagy lévén, kiterjedt a Szamos minden völgye, sőt a Sajó és Besztercze vidékére is.“ (Foszto, Uroni kéziratban levő egyházt.)

„A Básta korában elpusztult a város, a vidék lakói kiölettek. Megszűnt az unitárius iskola is. Az újabb betelepülők az ev. ref. egyház hívei lévén s különösen az 1638 július havában Deésen tartott részleges országgyűlés után, mely az unitáriusok leverésével végződött, a még eddig megmaradt felekezetet a ref. egyházba olvadt be s az iskolát a mellette levő pusztá telekkel együtt az országgyűlés I. Rákóczi fejedelem pártolása mellett az ev. ref. egyháznak adta.“

„Az iskola élén a rektor állott, kit scholamesternek, professornak is neveztek. Akadémiákon megfordult embereket alkalmaztak ez állásra; alatta három deák volt, kik a gyermekeket, ő maga pedig a deákokat tanította. A tanító rendszeren évenként változott. Később olyan deákot állítottak az iskola élére, ki itt tapasztalatot és pénzt szerezve, külföldi akadémiákra mehessen. A deákokat a város vizsgák alkalmával saját költségén szokta beküldeni Kolozsvárra. Az első deákot praeceptornak nevezték“. „A scholamester vagy professor fizetése 500 drb. kőso (Bod P. szerint 600), asztaltartással az első pap látta el, de ez változott s helyette búzát kapott. A más három diák tanítót az állam fizette és tartotta, ki adományából? Nem tudható.“ — „Ez iskola a mai középtanodának (gymnasium) felelt meg, később partikulává törpült.“ „A tanulók tanítóikkal együtt az iskolában laktak s háltak“ stb. Igaz ugyan, hogy az iskola ilyen szervezetének leírása, 1615 évnél később keletkezett okmányok alapján történt, de semmi sem mond ellene annak, hogy az iskola ilyen formában ne állott volna fenn már az adomány-levelek keletkezésekor is, sőt az a körülmény, hogy az okmányok szövege gymnasiumról szól, mutatja, hogy 1615-ben is az a szervezete volt a deési iskolának, a minő 1838-ban. Ezt így tudva, bátran elfogadhatjuk azt a feltevést, hogy a két adomány-levél külön 100—100 kalongya buza adományozását foglalja magában. E mellett bizonyít az is, hogy az egyik okmánynak hátlapján s épen azén, a melyről Pokoly fordításához csatolt megjegyzésében azt mondja: „hogy ha volna nyoma, hogy a tanító deákok is kaptak ebből a cameraticumból, ekkor tekintettel a vocationa, mely leginkább meghívást és nem hivatást jelöl így kellene fordítani: „a tanítói köte-

lezettségek végzésére való meghívást“ stb. Mondom, ennek az okmányoknak a hátlapján, igen régi írással ez van írva: „Deákok ordinariuma ex decimis Gelina Triticici no. 100 Annuatim.“ (A deákok részére a tizedből rendelt évi 100 kalongya buza). A másik okmány hátlapján pedig szintén igen régi írással és magyarul ez van feljegyezve: „A Deésy scholának Zasz kalongia buzaiarul az Deésy Desmabul való Deputatioának Levele.“ E feljegyzések is a mellett bizonyítanak, hogy maga az egyház is e két adomány-levelet nem egy azon 100 kalongya buzáról, hanem két különböző rendeltetésű 100—100 kalongya buza adományozásáról szóló okmányoknak tekintette s a szerint is kezelte. Ha ez okmányok nem ebben az értelemben lettek volna kiállítva, igazán érthetetlen volna, hogy miért kelle egy és ugyanazon tárgyról egyszerre két, a fejedelem által aláírt és az ő fejedelmi pecsétjével is ellátott adomány-levelet kiállítani. A dolog úgy áll, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, figyelemre méltatván a deési iskolában vagyis gymnasiumban tanulással foglalkozó tisztas fiataiságnak szegénységét és szűkös állapotát, tehát, hogy ők magukat táplálhassák, fenntarthassák, hogy továbbá számuk napról-napra növekedjék, különös kegyelemből 100 kalongya buzát rendelt évenként kiadatni a tizedek jövedelméből. Ezt a javadalmat, tehát tisztán azoknak a tanulóknak rendeli segélyezésére, tápláltatására, kik bent az iskolában a tanító deákokkal együtt laktak, valószínűleg együtt is étkeztek, kik a vidékről gyűltekek össze Deésre tanulni s kikkel szemben a fejedelmi óhajítás az volt, hogy számuk napról-napra szaporodjék, növekedjék. Azonban, hogy a tanulóknak tanítóik is el legyenek a szükségességekkel látva, azon kegyességtől és könyörület által indítva, melylyel az egyházi rendek iránt természeténél fogva viseltetett, — másfelől pedig, mivel fejedelmi tisztéből kifolyólag a mindenható Istennek elhanyagolt jámbor tiszteletét helyreállítani és a tápláltatásukban megfogyatkozott iskolákat, az egyházi személyeknek jelen nagy szűk voltában támogatni óhajítja: kegyelmesen elhatározta, hogy a tanítói kötelezettségeket hűségesen magukra felvevő ifjúságnak, naponkénti való tápláltatásuk végett, összesen és egyenként a mostaniaknak és jövendőbelieknek, évenként 100 kalongya buzát rendel a Deés városi sókamara által beveendő dézmából. E tanítói kötelezettséget hűségesen magukra felvevő ifjak pedig azok a deákok voltak, kik nem fejezve még be egészen tanulmányaikat, az egyházi előjáráságtól tanítókul kiküldetvén, a tanuló gyermekeket, kikkel az iskolában

együtt laktak, tanították ugyan, de azért még ők maguk is tanulók voltak. A külföldi akadémiákon is megfordult scholamester, professor tanította, a város pedig vizsgázní, saját költségén, Kolozsvárra küldé őket. Ezek a tanító deákok, tehát tanuló deákok is voltak, kikre nézve a tanítóskodás csak átmeneti állapotot jelentett s az a kis jövedelem, melyet a tanításért kaptak, mintegy segély volt arra, hogy magukat tulajdonképeni élethivatásukra, mely legtöbbször a papi hivatal volt, szegénységük daczára, kiképezhessék. Bizonynyal erre való tekintettel említi az adomány levél az egyházi rendek iránti kegyességet és könyörületet, valamint az egyházi személyeknek támogatni óhajtasát. A jelzetteket tudva semmi különöst sem találhatunk abban, hogy a fejedelmi adomány-levél „deákoknak vagyis tanulóknak“ kifejezést használ. Mint tanító és tanuló deákokról emlékezik meg Deés város jegyzőkönyve is 1690-ben róluk, mikor a tartásukra rendelt búzát és pénzfizetést azzal a kikötéssel adja a város, hogy „tanítsanak jól és szorgalmasan tanuljanak, jó erkölcsben foglalván magokat.“ Vissza pillantva az elmondottakra, határozottan állíthatjuk, hogy a két adomány-levél nem egy és ugyanazon 100 kalongya, hanem összesen 200 kalongya buza adományozásáról szól, és pedig 100 kalongyát a deési iskolában vagyis gymnasiumban tanuló fiatalság segélyezésére, 100-at pedig a fiatal-ságot tanító, de azért szintén tanuló deákok tápláltatására rendel a deési sókamarába befolyó tized jövedelmekből, évenként kiadni a fejedelmi jóakarát. Arra nézve, hogy élvezték-e e javadalmakat az illetők csak a deákokra vonatkozólag találunk feljegyzést. E szerint a tanító deákok tartását az állam (fiscus) hordozta. E kötelezettséget mely egyeben nem alapulhatott, mint épen a szóban forgó fejedelmi adomány-levelelen, a 17-dik század vége felé a kincstár beszüntette de a Rákóczi-féle mozgalmak alatt újra folyóvá tétetett. „A szünet alatt a város terhére nehezedett az iskola fenntartása, melyről ezt írják: „ezelőtt a deákokat tartván a fiscus, inkább reáérkezhettünk (t. i. az ispotály fenntartására) már most a deákokat mi tartván, alig érkezhettünk.“ Hogy az adomány-levelekben említett buzajárandóság mikor, miért szünt meg végképen s hogy valjon az egyház-község tett-e s ha igen minő lépéseket annak újból való folyósítására nézve, arról felvilágosítást talán csak akkor nyerhetnénk, ha az egyházközség régi jegyzőkönyveit, iratait, számadásait mind apróra átvizsgálnók. Eddig azonban semmi adat sincs e tekintetben. Még csupán az egyik alapító levélnek arra a kifejezésére kell világot

vetnem, hogy miért hagyatík meg keményen „Nagyságos Wesselényi Anna asszonynak néhai Tekintetes és Nagyságos Keresztszegi Csáky István meghagyatott (hátramaradt) özvegyének“ is, hogy tartozik ő is azokkal együtt, a kiket rajta kívül illet a száz kalongya illetőleg kereszt buzát a deési iskola alumnusainak kiszolgáltatni? Erre nézve az a körülmény igazít útba, hogy Báthori Gábor erdélyi fejedelem 1612-ben egy egyesség alapján Deés városát minden jövedelmeivel együtt Csáky István özvegyének, Wesselényi Annának s gyermekeinek Istvánnak, Lászlónak és Annának négy évre elzálogosította.

Még talán szólanom kellene az adomány-levelek nyelvéről, kifejezései szabatoságáról, jogszerűségéről stb. de ezek túlhaladják tanulmányaim körét s azért megelégedve azzal, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek, mindjárt fejedelemsége kezdetén kiadott s az ő későbbi alkotásaiban oly szépen nyilatkozó szellemét tükröző e két okmányt nyilvánosságra hozhattam, ismertethettem, megköszönve a szives érdeklődést, fetolvasásomat bevégzem.

Vásárhelyi Boldizsár.

Adatok Deés város történetéhez.

Különösnek tűnhetik fel a m. t. közönség előtt az, hogy Deés város története, mely a napokban több községgel együtt került ki a sajtó alól s a melyen úgyszólván jóformán a nyomda festék meg sem száradt s már is adatokkal állok elő, melyek annak kibővítésére vonatkoznak. Ennek is meg van a maga története, de előadásával a mélyen tiszt. közönséget untatni legkevésbé sem kívánom.

Mai felolvasásom tárgya egy kis részét teszi annak, a mi Deés város történelméből kimaradt. Ugy gondolom, hogy ezzel némileg használhatók e város azon lakóainak, kik annak történelme, múltja iránt csak némileg is érdeklődnek. Legalább legyen meg az alkalmuk a „Szolnok-Doboka vármegyei irodalmi-, történelmi- és ethnographiai (vagy néprajzi) társulat engedelmeiből a meghallgatására, ha elolvasására az meg nem adatott. Nem is azért gyűjtöttem össze, hogy véka alá rejtsem, hanem azért, hogy a kiknek lehet hasznára lehessenek. Sajtó alá való bocsátása pedig elmaradhat jobb időkre, midőn ennek is megjöhet a kellő becse és értéke.

Ne várjanak azonban tőlem rendkívül való csodás dolgokat szörszálhasogató, apró részletességig menő beburkolt, rendszerbe foglalt tudományos értekezést. Nagymérvű elfoglaltságom erre időt nem enged, de ezeknek különben sem vagyok barátja. Apró eseményeket, feljegyzéseket, határozatokat adok elő időrendben, melyeknek mindenike jellemző a multa s tanulságos lehet a jelenre és jövőre. Adataimat a vármegye, Deés város levéltáraiból s jegyzőkönyveiből vettem a mint következők:

1683-ban (Vjk.) azt határozta a város, hogy idegen bort árulni, míg deési bor van, senkinek nem szabad.

1684-ben (u. o.) éjjel érkezett becsületes utazóknak a mészárosok hust adni kötelesek, rajtok kívül senki bárányt ne vágjon.

1685. éven kezdve napjainkig a város évenként egyeseknek házhelyet, veteményes, káposztás, csűrös kertet s külsőségeket adományoz részben ingyen, részben 1—20 frtig terjedő összegért. Eladás s többnyire adományozás folytán kerültek a város tulajdonából idegen kézre: a mostani gör. kath. templom helyét is beleszámítva

mindazon telkek, melyek ettől délre Szamos-Ujvár és Deés-Akna felé vannak, úgyszintén a volt Kakashegy, ma Honvédtér s a Szalkapatak jobb oldalán elterülő rész, a cigánysor, kodori völgy, a Múlató nagyrésze, a Rév-utca azon része, mely az óvár vagy felső sétatér végétől a Cziczhegy felé esik beleszámítva a Kosa András-féle ma Kosánégödre“-t. A Szamos balpartján a Bánffy fogadótól keletre eső részt addig, a hol most a vasut felé Voith szeszgyára és a vámház van.

Ezeknek úgyszintén a külsőségeknek hol, kinek, mikor minő feltételek mellett történt eladása és eladományozásával nem foglalkozom; ezek sora sokkal több hogy sem egy felolvasás keretébe beszorítható volna, csak annyit említek meg a többek közt, hogy 1716-ban, midőn gróf Kornis Zsigmond kormányzó leánya lakadalmát tartá Szent-Benedeken ez alkalommal a deési tanácsnak is egy hordó bort küldött, úgy látszik, hogy házához meg nem hívhatta. Midőn az erősített várkastély bástya fokán a pohárköszöntőkre örömet löttek: akkor fogyasztotta a tanács is a kormányzói pincze borát s lelkesedésében adta az új párnak azt a nagy darab rétet a Csikos- és Tőköstő körül a szentbenedeki templom átellenében s ezen alól, mely ma is a grófok birtoka azon kijelentéssel, „hogy örvendezhessen ennek az ifjú pár.“

1686-ban három haranggal való harangoztatás díját a város határozza meg, melynek harmada a harangozót illette.

1688-ban a város a bakó fizetését 6 frt és 12 véka buzában azon feltétel alatt állapítja meg, hogy ezentúl senkitől ne lopjon.

1690-ben az örményekre vonatkozólag határozza: hogy a kinek itt rendes lakó háza nincs, bort árulnia nem szabad.

1693-ban Görög Zachariás volt az első örmény, kit a város kebelébe fogadott, de azon kikötéssel, hogy itt vallását követni s keresztelese papot behoznia nem szabad.

1696-ban sütő, kereskedő 12 óra előtt gabonát büntetés terhe alatt nem vásárolhat.

1700-ban mondotta ki a közgyűlés, hogy idegeneknek senki szállást ne adjon. Ugyanez évben állapítják meg a ménes-, ökör-, bornyúpásztor bérét.

1700-ban (Erd. főkormányzó lt. 608 sz.) kérdés tétetik aziránt, hogy vajjon Deés város fiskalitássá tétessék e vagy nem?

1700-ig a város törvényszéke magát: „Ő nagysága törvényszéke“-nek nevezte s így a peres felek is a nemzeti fejedelmek alatt

s használták e czimet akkor is, midőn Erdély az osztrák uralom alá került 1696-ban is, értették „Ő nagysága“ alatt a főkormányzót. Miután a főkormányzó, gubernator, a maga nevében való kormányzástól eltiltatott „Ő felsége széke“-nek nevezte magát.

1712-ben márczius 16-án hozott határozattal az oláhokat, oroszokat s más nemzetbelieket a városból kitiltják. Ezen határozatot 1720 április 18-án az oláhokra vonatkozólag, a pásztorokon kívül, megújítják. 1722. aug. 28. és 1723. április 16-án újólág kitiltják és végre 1737-ben két tanácsbelit küldenek ki megvizsgálásukra.

1717-ben aug. 6-án a tatárok beütésének hírére a város még ekkor egy levén az evang. ref. egyházzal, a harangokat leszedeti, elrejt, csak a kisebbiket hagyja meg lábakon a czinteremben, a nép nagy része az erdőkre menekül.

A cigányok 1703-ig a Szamos partján laktak a régi kamara vagy a mostani Rákóczi-háznak nevezett épület alatt, de az ekkori kamara ispán ezt nem tűrhethvén, a város hadnagya, hogy a város cigányai el ne bujdossanak 1722-ben a nagy halász-utczai dombot(?) jelölte ki lakásúl. Innen a kis hid és az Akna felé menő utak közé helyezték, majd az Égető felől lejövvő árok mellett levő dombra és lapályra telepítették, a honnan 1777-ben a mostani helyökre a völgybe költöztették őket.

1701. július havától a Rákóczi Ferencz-féle szabadságharczot kivéve, kevés kivétellel Deésen állandóankatonaság volt elszállásolva, az ekkori főstrázsamester Rottenhámnak adott a város 3 köb. buzát a szászok mértéke szerint egy hónapra, egy hétre 10 font hust, négy mérték vaját, 12 tyukot s 6 szál gyertyát. Ugyancsak Széchy Orbán János kapitánynak ígértek és adtak 1712-ben a téli hónapokra élelmet, hétszámra: 6 szál gyertyát, 8 font hust, 2 tyukot; eczetet, mustot, kását, borsot, olajat, vaját, lencsét vagy oláh borsót $1\frac{1}{2}$ köblöt, petrezselymet, vereshagymát havonként.

1720-ban adott először a város nyilas földjeiből a róm. kath. és ev. ref. egyházak számára nyilakat.

1726. július 1-én kelt határozatból tudjuk, hogy a tanácsbelieket a város azzal fizette, hogy kaszálatott s minden munkáját elvégeztette, vagy tartozott 5—5 kapást, kaszást adni egynek-egynek.

1726-ban (Vjk. 87. sz.) a főkormányzó az ev. ref. és róm. kath. felekezet között felmerült nagymérvű egyenetlenség megszüntetésére s az ügyek megvizsgálására közbizsgálatot rendel.

1730-ban aug. 10-én mondja ki a város: a Deésre jött zsel-

lérek, — az oláhokat érti, kiket a főhatalom pártolván betelepített, — mig nemes voltukat be nem bizonyítják s a polgárság kebelébe való felvétel díját meg nem fizetik semmi városi javadalomban nem részesülhetnek.

1731. febr. 15-én a csicsó-kereszturi megyegyűlés azon határozatának, hogy minden jövedelmükről a vármegyének számolni kötelezték, ellene mondanak.

1737-ben alkalmaz először a város fizetési bábát.

1739. november 18-án minden házi gyülekezés s főképen torozás szigorúan tiltott.

1740. febr. 1-én (V. jk. 88. sz.) a deési ferenczrendű barátok és a katolikus megye azt követelte, hogy róm. kath. vallásut, legyen az nő vagy férfi, a város se meg ne ítéljen se meg ne büntessen, hanem adja át a szerzetnek elítéltetés végett s az általuk hozott ítéletet, büntetést hajtassa végre az alispán s követelték, hogy Csátányból annyi segélyt adjanak a mennyit az ev. ref. egyháznak és hogy a főhadnagy s jegyző legyen római katolikus.

1740-ben december 26-án az előző évben épült két nagy hidat a Szamos alapjából elvitte. Megjegyzendő, hogy a Szamos tulsó ágára vagyis a mostani nagy hid helyén egy hidnak csináltatását még 1722-ben határozta el a város, holott erre már 1682. évi országgyűlés reá szorította volt.

1742-ben a két Szamos között levő porondot vagyis a mai baromvásárteret, sétatér, Hatmansdorfi Hatfaludi Ferencz, az erdélyi sóaknák inspektora a kamara részére akarta lefoglalni (Megy. lt. selejt. 1736.)

1742-ben szeptember és október hóban iszonyú pestis dúlt e városban s e miatt szoros zár alá vétetett, ide bejönni vagy kimenni, senkinek szabad nem volt, a vásárok betiltattak.

1743-ban a heti vásárok szerdán és szombaton tartattak s így volt ez szokásban 1858-ig ezután a szombati vásárok a zsidók szaporodtával néptelenné váltak s ma mint tudjuk a keddi nap van gyakorlatban, s eléggé látogatott.

1744-ben a város a sóhordó szekerektől is szedettet vámot. 1754-ben a hidvám szedéseért a várost igazolásra szorította a főkormánysház. A Deberke patakán volt vámszedés jogát úgy látszik, hogy 1786-ban el is vesztette.

Az 1745. évbeli határozat folytán bivalent tartani nem volt szabad s ezt megújítják 1775-ben s időközben még többször.

1745-ben állapítja meg és szabályozza a város a szükségesebb czikkek árfolyamát e szerint: a hus fontja 3, a gyengébbé $2\frac{1}{2}$ denar, az ökörbőr 5—6 frt, a tehéné 3—4 frt; a fagygyú fontja 8—10, egy szál gyertya 1 denár; talp 14—30 denár, a szőrös bocskor 18—24 denár, a sertéshus fontja 2— $2\frac{1}{2}$ denár, a turó, sajt, orda, fontja 9—10 denár. 1681—82-ben a hal és bor árát határozták el e szerint: a halászok a harcsa fontját 4, a jóféle halét 3, a fejes halét 2 denárjával árulják; a bor kupája harmadfél fillér s a városi korcsmáros fizetése ekkor naponként élelemre, kenyérre és husra 6 denar s fél ejtel bor; hat szál gyertya naponként; a seprőbor a biraké s e mellett egy hordó bort maguk is kiárultathattak. 1682-ben a napszámosok fizetése a következő: szőlőkarozók 12, a hajtóé 9—10 denár, a homlítóé 15 pénz, a ki ennél többet fizetett egy frtig büntettetett. Szőlőkapás fizetése 1783-ban 12 pénz a karozóé 10, hajtó, levelező 9—10, a kaszásnak étellel 12, e nélkül 24 pénz, az aratóé 12, kalangyázóé 3 pénz. 1696-ban és 1697-beli meghatározás szerint az árak a már elősoroltakkal majdnem teljesen megegyeznek; akkor egy pár csizma 2 frt, pating 24 denár; bérlett hám 24, bérletlen 21 frt; szárkötő 6 poltra, helme szij 3 poltra, karikás és ökörhajtó ostor 6—12 poltra, farmatring 28, kantár 36—48, lekötő 39 poltra. Az ökörhús 2, a tehéné $1\frac{1}{2}$ poltra, a bőre 3—5 frt; a disznóhús 4 kr; a kolbász, májos 4 poltra, száraz szalonna 6, füstölt orja 60 poltra s így tovább.

Itt megjegyzem, hogy már jóval előbb 1627 évi október 24-én Gyulafehérvárt tartott országgyűlés határozata szerint: egy deési onas hosszú sarkantyunak az ára 50 a felkötőé 28 denár, egy deési jó sarú 32 denár, egy pár sárga karmasinból csinált öreg (nagy) csizma ára 1 frt, sárga kordován deési csizma 75, fekete kordován deési csizma 75 s egy pár fekete juhbőrből csinált sarú értékét 50 denárban állapítja meg. Hogy iparosaink mély kiválók voltak s készítményei mily jók: mutatja eléggé, hogy országgyűlésileg is foglalkoztak az árúik, készítményeik meghatározásával.

1746-ban október 8-án határozatot hoztak, hogy vásárnaponként, míg háromszor a templomból ki nem jönnek, czégért kitenni tilos. Ugyanekkor a város levéltárát Kolozsvárt helyezte biztonságba.

1752-ben kezdette a város közönsége jegyzőkönyveit elkülöníteni a törvényszékitől.

1753-ban tiltották ki a cigányokat a városból.

1753-ban említették először a város sörfőző háza; s ez évben veszi kezdetét a kormánysezék rendeséből a próba marhavágatás.

1754. és 1763-ig a város közadót nem fizetett, legelőbb 1762-ben novemberben rovatott meg a közönsége főadóval a főkormányszéki Directiva Commissio által, a minek a város ünnepélyesen ellene mondott, de úgy látszik nem volt foganatja mert 1774-ben a külsőségekre is vetettek adót még pedig 170³/₄ köbölnyi szántó 158³/₄ szekérnyi kaszálóra és 219¹/₂ vederre való szőlőre.

1755-ben a róm. katolikusok azt kívánták, hogy minden hivatalban, nevezetesen: a tanácsban, jegyzőségben egyenlőképen alkalmaztassanak a reformátusokkal. Csatánból is adjanak annyit a mennyit az ev. református papoknak adnak s a kórház vagy ispotály földjét osszák meg velük.

A tanács erre ez év decz. 14-én (V. jk. 85 sz.) tette meg derakas feltételét, hogy miért nem adhatja meg, mert a városnak egy tizede sem katolikus stb.

1758-ban a róm. katolikusok panaszt emelnek, hogy az ev. ref. magistratus vagy tanácsbeli tisztek őket elnyomják.

1756. adta legelőbb a város a vaskereskedést haszonbérbe, ekkor 20 frtért s ennek 1770-ig találunk nyomára. 1697. június 2 óta a vaskereskedést a város kezelte.

1756-ban alkalmaz először a város 40 frt fizetés mellett főpénztárnokot. Ugyan ez évben tiltják be ismételtén a vásárnapokon való vadászatot.

1757-ben a város megújítja azon határozatát, hogy azok, kik 10 évvel ezelőtt ide telepedtek (értve alatta az oláh ajkú nemeseket) adómentesek legyenek ugyan, de a nemes, ha eredetét be nem bizonyítja még ha birtokos is távozzék el a városból (44. jksz.)

1758. április 7-én a város a főispántól a vármegye rézdobját, melyet a nemesi felkelések alkalmával használt, elkéri s az ev. ref. toronyba téteti, a hová e célra egy szobát épített a dobosnak (1758. 1759. nro. 95, nro. 69.) ki tartozott télen 8, nyáron 9 és éjjel után 3 órakor dobolni, s minden órát kiütni, veszedelem idején a lámpát arra felé kitenni a merre a veszedelem van. Fizetése volt 30 frt, 40 véka buza, s házának melegítésére 4 szekér kovács-szén. Az ötvenes években e szokást a megyei főnök megszüntette, s ez által nagy kedvetlenséget okozott a városiaknak.

Midőn 1861-ben az alkotmányosság első fuvalmai lengedezni kezdettek: a polgárság hangosan követelte az ősi szokás helyreállítását, a mi meg is történt.

(Patakí Ferencz tudósítása Vasárnapi Ujs. 1860—61. évf.) Azonban 1878. óta megszűnt. Kutatták, kérdezték tőlem azóta is, hogy miért hozták be és mikor? Ime elmondottam történetét.

1758. az itt tartott ev. ref. zsinat tartására a város tetemes segélylyel járul. Zsinatot tartottak itt még adataink szerint 1736-ban 1745-ben, 1780-ban, 1818-ban és az 1860-as években utoljára.

1758. október 29-én Deés városa a többek közt a főkormány-szék rendelete folytán a Moldovába beütött tatárok ellen a beszterezsei szorosba 60 személyből álló őrséget állított a hadnagy és két assessor vagy tanácsbeli vezérlete alatt s midőn 1762. aug. 12-én a főkormány-szék a tatárok beütése ellen rendelkezik a város addig is, míg oda nagyobb védelmi erőt gyűjthetnének össze, a szorosok védelmére 3 krajczár napidij, kenyér, (profont) mellett embereit állítja oda.

1759-ben tétetett át a baromvásár a főtérről a két Szamos közt levő szigetre vagy a mostani porondra.

1760-ban egy katonai laktanya a Nagy Szekeres vagyis a mai Posta utczában már fel volt építve, de 1778-ban üressen maradt s felügyeletével a város bízott meg.

Ugy látszik, hogy a mészárosok a régibb időben csorda számra legeltették a marháikat a város közlegelőjén s ezért határozta el a város 1761-ben, hogy 16 drb. marhánál többet külön nem szabad pásztoroltatniok.

1762-ben november 26-án a város a fiskustól a nemesség számára adni szokott sőt, 6—7 mázsa, melyet valószínűleg 1716 körül vesztett el, megnyerte.

1763. április 26-án tették le a főtéren az 1638-ik évben épített tanácsház folytába vagy végébe az újnak alapkövét a kelet felől való szegeletbe, (V. jk. pol. 96.) melynek előzőleg magántelkek vételével nagyobbították meg udvarát (n. o. 1744. 1745. 1759.) az egykor rajta olvasható felírás szerint:

Restauratur industria ductoris primarii 1745. extructa est domus haec praetoria Anno 1764. industria oeconomii oppidi Georgii Vajda.

1763-ban adja a város a gyertyaárulást haszonbérbe. 1764-ben vette kezdetét a Continna tábla vagy lett állandó a törvénykezés.

Ugyanez évben itt a gróf Bethlen ezred volt szálláson (Megy. lt. selejt. 76.)

1765-ben küld ide a főkormány-szék egy mérnököt, hogy pu-

hatolja ki s indítson vizsgálatot, hogy az építeni kezdett köhid miért pusztult el.

1766-tól 1777-ig (Vjk. 101. és 1769. évi 42. sz.) a deési szentferenczrendű barátok temploma asylum vagy menedékhely volt, hová minden gonosztevő menekülhetett, de ettől a szerzeteseket az udvar s a főkormánysház eltiltotta.

1766-beli határozat szerint czéhgyülést a hadnagy hire nélkül nem volt szabad tartani, rendesen ez egy tanácsbelit küldött ki, s hire nélkül a czéhba senkit fel nem vehettek.

1767-ben állítják fel újból a sóraktárt, mert a fejedelmek idejében még meg volt, a Szilágyi majorjában. Ekkor épített a város a két hágó közt a korcsomáját. 1777-ben (Megy. It. Selejt. 5.) Máramarosból hajokat szállítanak, hogy innen 40 ezer mázsa sót elszállítsanak. A „sólerakó-épület“ a városon alól (Mosa jegyz.) még a 30-as években is fenállott, 1848. körül szűnt meg.

1767. szeptemberben a Pécsi (most Csiki Gerőné) és Szacsvai (Markus-féle) telkek közt folyt Szalka patakon (Kóssuth Lajos- előbb Nagy Király-utca) az azelőtt fenállott palló helyet állandó hídát építenek.

1767. október 27-én vették el a Czakó József piaci házas telkét becsű mellett a róm. kath. iskola számára, holott a főkormánysház 1765-ben már felállítását szigorúan megparancsolta.

1768-ban a Szamos hajókázhatóvá tétele végett egy bizottság tartózkodott Deesen.

1769-ben kezdik építeni a lovas kaszárnyát s a katonaság számára gabona, széna, zab raktárnak a város végén (a mostani honvéd kaszárnya keleti részén az út mellett) jelöltek ki helyet; katonai kórházul egyes lakosztályokat béreltek ki. (Megy. It. selejt. 139. sz.) Puskaporukat a Rózsahegyen levő kápolna körül egy csillag alakú föld erődítésben tartották még a jelen század elején is. A katonaság elmenvén, nem volt szükség többé a lőportartó helyre, a csillag alakú sáncz megmaradt s később odamagyarázták a dolgot, hogy e földvárat még az ős magyarok építették. „A kápolna körében, mint Kővári Erdély építészeti Emlékei“-ben kiadva Kolozsvár. 1866-ban a 62-ik lapon írja, — 70 lépés átmérőű csillagszegletes sánczozat mélyedése és ormai látszanak“, (ma nincs meg, be van telve. „Mi lehetett, mikor keletkezett, nem tudjuk megmondani, mert ha áll, hogy a csillagszegletes vársánczazatok csak a XVI. században veszik kezdetüket, úgy nem lehet régi“. Kővári helyesen kö-

vetkeztetett. A mit ő nem tudott, megfejtette a vármegye levéltára s így egy történelmi igazság derült napfényre. Mellékesen megjegyzem, hogy az 1214. körül épült Deés vár ettől délre feküdt s nyoma némileg ma is kivehető.

1769-ben erősíti meg a város a kalandos társaság alapszabályait.

1769-ben kezdik építeni a Szamoson a kőhidat, (Megy. It. selejt. 50. sz.) de építése félbeszakadt a következő évben (u. o. 8. 129. sz.) a költségvetést készítették el s terjesztettek föl újra elfogadásra.

Az első örménykereskedő Kovrig Márton 1773-ban nyit kereskedést a városháza alatt levő boltban. A második Novák Márton 1776-ban, a 3-ik Mundra Bogdán 1779-ben nyitja meg üzletét, a házat venni még 1778-ban is szigorúan tiltva volt. Az első üvegkereskedés 1779-ben nyílt meg.

1773. (Vjk. 332.) a vármegye a hadnagyot a város erdejére való nem ügyelése, a szemétnék és a trágyának az utcákra való kihányatásaért az alispán által törvényre idézte.

1773-ban a mészárosok a husárulással felhagytak, a város 500 frtot ad a városgazda Vajda Györgynek, hogy husvágásra legényeket fogadjon s velök árúltasson. A mészárosok kapták magukat s a tilalom ellenére a fiskus mészárszékében kezdettek meg a husárulást. A verseny nem tartott soká, visszaállottak újól a város szolgálatába főleg, miután a kormánysezék 1775-ben a vágó marhák számára külön legelőt szakított ki. A mészárosok e magaviseletére okot szolgáltatott az 1771. és 73. közt uralkodó marhavész s a husárának olcsón való meghatározása, fontja 1787-ben 2 $\frac{1}{2}$ krajczár. (Megy. It. selejt.)

A városnak 1773. előtt volt saját szőlője, melyet az ev. ref. papok számára műveltetett, de a mint a Ferenczrendű barátok megerősödtek, felét maguk számára követelték s meg is kapták. Ekkor a város a szőlőt 200 frton eladta s a pénzt a két felekezet papja közt felosztotta s ez képezte később a bor alapot. (V. jk. 4. sz.)

1777-ben rendezték be először a város levéltárát a városházában, ezelőtt a jegyzőknél tartották a város leveleit, de úgy látszik vészett el belőlük, mert nem tudható hogyan kerülnek fehértói lakós Szunyog Ferencz kezére, kinek a város 100 frtot ajánl 1739-ben, ha a leveleit visszaadja.

1777-ben tiltják meg a zsidóknak e városban a pálinka árulást, mely tilalom 1848-ig tartott.

1778-ban a város határát sáskák pusztítják.

1779-ben a város előljárósága a vásár-vámost 30 frt, ősi szokás szerint egymásközt felosztja.

Ugyanez évben szünteti be a főkormánysház az eddig itt fenállott harminczadot (Erdők. It. 153. sz.) 1780-ban (Megy. It. selejt. 262. sz.) a katonai kincstár itt két törzstiszti szállást épített.

1780-ban határozza el a város közföldjeink a lakosok közt való felosztását, de úgy látszik nem hajtották végre, mivel a főkormánysház 1787-ben felosztását ismételten elrendeli. (Megy. It. selejt.) A barátoknak fordulónként tíz köböl vetésnyi vagyis 5—5 hold szántót, $3\frac{3}{4}$ hold vagy 15 szekérnyi rétet szakított ki.

A dohány a város egyedurasa alá tartozott s 1781-ben s 1795-ben is 6 arany forintért adta haszonbérbe.

1782-ben tiltották meg, hogy a piacra eladás végett fát hozó szekereket megvásárolni nem szabad. (Megy. It.)

1785-ben 6 czéh volt: szabó, csizmadia, mészáros, fazekas, szőcs és szijgyártó.

1785-ben a ferencz-rendű barátok a várostól évenként 118 veder bort kaptak, úgy gondoljuk, hogy a bor dézmából.

1786-ban a város gazdasági jövedelme volt 105 frt 46 kr, sátor deszkákért 41 frt 10 kr., koresoma és boltbérékből 270 frt. a négykövű malomból bejött 166 frt, a vámshidért fizettek 300 frt 20 krt, a Csatányból 405 frt, együtt 1288 frt 16 kr.

A barátok szokás szerint a vízkeresztli ház szentelésért a várostól az 1786 évi feljegyzés szerint 3 marjást kaptak.

1786-ban éjjeli őrség felügyeletére 6 utoza-kapitányt neveznek ki.

1787-ben a szerda napi heti vásár feleleveníttetni határozatott.

1787-ben nem engedte meg a város Gámán Andrásnak, hogy boltját idegen kereskedő részére építse.

Ugyanez évben a főkormánysház rendeli, hogy a Diószeghi féle házat használják Székháznak. (Megy. It. selejt.)

1790-ben (Megy. It. selejt. 210.) az itt való kisebb kaszárnyának posta helyiséggé való átalakítását rendeli el a főkormánysház, a következő évben a katonai raktárt is beszünteti. (u. o. 76. sz.)

1792-ben (u. o. 63. sz.) a nagyobbik katonai szállása úgy hisszük, a mostani méntelep, a vármegye a maga számára székháznak adatni kéri, a kormánysház átadja (u. o. 289. sz.) de 1794-ben (u. o. 247. sz.) újlag katonai célokra használja, a megye kiköltözött belőle.

1792-ben csinált a város kevésbé fontos leveleinek eltartására szekrényt.

1793-ban (Megy. lt. selejt. 156.) az itt lakó borbélyok eddigi kiváltságait a főkormánysház megszünteti.

1796-ban a város az oláhságnak idevaló betelepítése ellen szabályzatánál fogva tiltakozik, templomuk építését nem engedi meg, a következő évben nem csak építését engedték meg, hanem templom helyet is jelöl ki számukra. (Vjk. 634.)

1797-ben (M. lt. sel. 274. sz.) hirdették ki a lotteria szabályait s 1802-ben felállítását is elrendelték (n. o. 477. sz.) s ez az osztály-sorsjáték közelebről történt felállításával itt is megszüntetett.

1799-ben (u. o. 239.) a Szamoson új kőlábu hidat építenek.

1800-ban (u. o. 304.) rendeli el a vármegye, hogy a város utczáit köveztesse ki s 1818-ban van a flaszterezésről említés téve. (Várm. lt.)

Az álarczos táncmulatságokat, bálakat 1804-ben kezdenek rendeztetni (u. o. 531.) egy ily nyilvános bálból 1811-ben a vármegye két főbiráját Rácz Imrét és Jékey Sándort Leblán kapitány kitiltotta, a vármegyén ejtett ezen sérelem akkori időben nagy port vert fel.

1809-ben (u. o. 174.) itten szállásolt a nemesi felkelő sereg egy része, mely nem sokára Beszterczére rendeltetett.

1816-ban (Megy. lt.) a gyakori s majdnem folytonosan tartó esőzés folytán a Szamos annyira kiáradt, hogy a város nagyrésze a legnagyobb veszedelemben forgott. Legelőbb Czakó János, a költő Czakó Zsigmond apja, építtetett 1817 kőből vendéglőt városunkban. (Megy. lt. selejt. 19. sz.)

1821-ben említetik (u. o. 319. sz.) a Bánffy fogadó, melyben volt egy teke asztal vagy biliard, első az egész vármegyében s a hires megye bálakat s színelőadásokat itt tartották.

1862-ben (Dvltár) a zsidók kéri, hogy a szombati vásárt Szerdára tegyék, melyre a tanács azt határozza, hogy vásár legyen Szerdán is, de a Szombati is okvetetlen megmaradjon.

1852-ben a csendőrség számára kaszárnyát bérelnék ki.

Az utcák s főleg a főter világítása 1858-ban veszi kezdetét. A múlt évben a város villany világításra kötött szerződést. Lesz tehát nagyobb világosság Deésen is!

Sétatere vagy a „Népliget“ a vashidon felül vagyis a mostani sertés vásártéren a Szamos mellett hatalmas nyárfák, fűzések árnyékában az

1840-es években fenállott s mellette elfért akkoriban a barom vásártér is. Mig ott, a hol most a Bánffy sétatér van, a görbe töltött úton alól a város által egyeseknek tavaszonként kiosztani szokott nyilas földek terültek, melyekben a gondos házi asszonyok oktatták leányaikat nemes versenyben a konyha, kertészeti vetemények ültetésére és ápolására. A sétatér fáit az ötvenes évek elején kivágták s megszűnt vele a Népliget. 30 év kellett arra, hogy legyen újólag sétahely az Óvárban s a veteményes kertben.

A közmondás szerint a történelem az élet iskolája. Vezető kalauz a hazaszeretetre. Forrás, melyből bőven kell meritenünk, hogy fokozattabb mértékben szeressük e mindent adó hazát. Szeretni tanuljuk akkor, ha múltját lehető részletesebben ismerjük. Ennek ismertetésére alakult ez egylet, melynek munkásává szegődtem s e felolvasásommal célját előmozdítani s használni törekedtem.

Vajha sikerült volna!

Deés 1900. évi december hó 8-án.

Kádár József.

Szamosujvár a „nagy idők“ alatt.

(1848—1849).

Jelszó: Szeretem az örmény nemzetet, mert szívvel, lélekkel magyar. Rajong e földért és szereti e hazát. Minden nemzetiségek közül az egyedüli, mely él velünk és halna értünk. Szorgalmatos, takarékos, vállalkozó, vendégszerető nép; pártfogója irodalmunknak, művészetünknek. Bátor katona; szabadságharcunk történetében, ott állanak: Kiss Ernő, Czetz János, (Lázár Vilmos), Gorove Antal, Hankovics György és még hányan. Az 1848—1849-iki erdélyi hadjáratban minden nemzetiségből került ellemünk kém, örmény egy sem. Birunk közülök államférfiakat, magas hivatalnokokat, jeles írókat. Nyelvünk az ők nyelve, szokásaik a mi szokásaink. Nem tekintenek Ezzerum felé s „e földön kívül nincsen számukra hely.“ Soha sem fogom feledni azt a fogadtatást, melyben 1848. elején Szamosujvárt részesültünk.

TELEKI SÁNDOR, GRÓF.

1. Fejezet. Páratlanul fontos és érdekes dátum.

A szabadságharcz első esztendeje: ezernyolczszáznegyvennyolcz több szempontból páratlanul fontos és érdekes dátuma fajunk ezred-éves európai történetében. Egy nagy — dicsőségben, munkában, megpróbáltatásban gazdag korszak záródik le akkor, a midőn Magyarország rálép a népképviselési alapra fektetett reprezentatio kormányformára. A középkori Magyarország az a státus, a melynek első formáját első királyunk: Szent István adta meg, a múlt relikviatárába kerül; Werbőczy populusa, a karok és rendek nemzedéke átalakul a politikai magyar nemzetté. Ezért a vívmányért szinte 60 esztendeig küzdöttünk az emlékeztetés 1790. évi diéta óta. Nincs ennél a harcznál hosszabb, elszántóbb, tudatosabb küzdelem egyetlen egy sem a merőben harczból és küzdelemből álló magyar historiában. Ez a 60 évnyi erő szülte és nevelte fel a legtalentumosabb ivadékok; ez a faj láng-elméket és törhetlen aczélos akaratokat produkált, („Budapesti Hírlap“ 1899. nov. 16. 318. szám).

Szamosújvár életében is „páratlanul fontos és érdekes“ ez a dátum; mert habár másfél százados fennállása alatt számtalan ízben a hazához való erős ragaszkodásának, magyar érzületének és gondolkodásának érdemes jeleit adta, — mégis városunknak ezen dicső korszak alatt tanúsított páratlan viselkedése hazafiságunknak megbecsülhetetlen koronáját képezi. . . .

De megszólaltatom az egykorú, hiteles aktákat, hadd bizonyítsák be ezek állításom igazságát.

2. Fejezet. Tisztikarunk 1848. elején.

A nagy idők ezen örökké emlékezetes korszaka alatt nem kis férfiak vezették e hazafias város ügyeit. Midőn tisztelt neveiket itt egyenként is felemlítem: maradandó, méltó emléket állítok fel ezen derék tisztikar számára, mely hazafiságának, áldozatkészségének, bölcsességének, okosságának . . . oly fényes jeleit adta.

Főbíró: Novák Márton. Tanácsnokok: Ábrám Márton, Bogdánffy Gábor, Bogdánffy Gergely, Czetz Bogdán (felügyelője egyzersmind a szegények intézetének is), Duha Kristóf, Gajzágó Dávid, Gajzágó Ferencz (egyszersmind főgondnoka a „parochialis“ templomnak, Gajzágó János, Korbuly Bogdán, Placsintár Karácson, Sárosi Ferencz („fori utriusque advocatus“), Simai Tódor. Főjegyző: Jakabb Bogdán (fori utriusque advocatus); aljegyző: Simai Gergely (fori utriusque advocatus), Lászlóffi Antal; levéltárnok: Govrik Gergely; iktató (exhibitorum protocolista): Szongott Kristóf, királyi pénztárnok: Bárány Bogdán; irnokok: Merza Lukács és ifj. Bogdánffy Gábor. Ügyvédek: Szentiványi Ferencz (Szentiványi de Iklód Szentvány ord. fiscalis), Korbuly Dávid vice fiscalis.

„Administratio oeconomica: Simai János főszónok (ord. orator), Adeodatus Placsintár vice orator, Joannes Márkovics allodialis perceptor, Gratianus Nagygyőri oeconomus, Martinus Voith communitatis notarius“.

„Sanitatis facultas (egészségügy): dr. Lucas Gajzágó; Nicolaus Mánási“. (Városi levéltár 1847—1400 szám alatt vezetett jegyzőkönyv).

3. Fejezet. A mi első népgyűlésünk. Országgyűlési követaink.

Mindenki már ajkain hordozta ezt az üdvös jelszót: „Szabadság, egyenlőség, testvériség.“ Azokat a magasztos eszméket pedig, melyeket a lelkes ifjúság 1848. márcz. 15-én a fővárosban hangoztatott, a jótékony szél szárnyaira kapta és gyorsan tovaró-

pítette az ország minden zúgába . . . És ezek a fönséges eszmék felkeresték egytől-egyig — mind a honban a fogékony hazaifúi kebleket . . .

Mi márcz. 26-án tartottunk népgyűlést. Szamosújvár még ilyen népes nagy gyűlést nem látott. A város feliratát, mit egy küldöttség vitt még azon nap Kolozsvárra, a kormányzó elfogadván, kijelentette, hogy azokra nézve, mik a felterjesztésben foglaltatnak (az országgyűlés egybehívása, unio, szabad sajtó, úrbér, . . .) már megtette Ő Felségénél a szükséges lépést és reményli, hogy az országgyűlés nemsokára össze fog hivatni.

Rövid idő múlva ki is hirdettetett az országgyűlés. Erre a városi vegyes gyűlés, mely a tanács és esküdt közönség tagjaiból állott, ápril 26-án a következő határozatot hozta: „A közgyűlés az országgyűlésre küldendő követek megválasztása határnapjául a közelebbi máj. hó hatodikát tűzi ki, egyszersmind kimondja azt is, hogy a törvény rendelkezéseig — a jelen esetre — minden városi adózó polgár választó és választható, senki azonban személyese által be nem nyúlhat a választásba.”

Elérkezett május hatodika. Országgyűlési követeknek Sárosy Ferencz és Korbuly Bogdán tanácsnokok választattak meg Sárosyt azonban búcsúzás közben szél érte. Korbuly vitte fel mind a két megbízólevelet. De mivel Sárosy betegsége miatt nem mehetett fel, helyettes követválasztást rendeltek el. Követjelölteink voltak Simay Gergely és Jakabb Bogdán. Simay választatott meg egy szótöbbséggel. Azalatt Sárosy meghalt . . . és így Korbuly Bogdán és Simay Gergely képviselték városunkat a „nagy idők” alatt.

4. Fejezet. Polgári Őrsereg. Vadászcsapat.

„A belbátorság és csend megtartása végett — mondja Teleky József gróf, a kormányzó, a tanácshoz 1848—707. elnöki szám alatti intézett leiratában — a királyi kormány által czélszerű intézkedések fognak tétetni . . . Addig is a polgári Őrsereg felállítása elintéződhetik, a rendszabályok pedig a királyi kormányhoz lesznek felterjesztendőek.”

Azonnal megcsinálta a város a „rendszabályok”-at; azután hamarosan hozzá látott a polgári Őrsereg szervezéséhez. Minden arravaló férfiú tagja lett a helybeli Őrseregnek. A fiatalok fegyvert viseltek, az öregebbek — fegyver hiányában — bottal kezűkben állottak őrt. Még most is élénken emlékszem azon elfelejthetetlen

estre, midőn boldogult jó atyám két kézrevaló késével szorgalmasan csinosította és üveggel simíttatta — botját, hogy elkészüljön a „rüsztung“; mert más nap őrt kellett állania a téglavetődombon...¹⁾

A polgári őrsereg új szervezetet nyer; az öregebb tagokat felmentik a szolgálat alól. Az új őrsereg (1849. elején) „vadász-csapat“ nevet vesz fel. A vadász-csapat biztosai (századosai): Jakabb Bogdán főjegyző és Gajzágó Kristóf esküdt polgár (1849. ján. 11.). A kik ezen csapatba akartak beállani, az itt említett biztosoknál jelentkeztek . . .

A vadász-csapatba 107 egyén állott be, kik közül csak tizenegyenek van fegyvere; azért a ján. 23-án tartott városi közgyűlés elhatározta, hogy a biztosok kezére 800 forintot ad. Ebből adtak a beállott egyéneknek fejenként 5 frt foglalót és fizették a rendes katonai dijt. (Vár. lev. 1849—48. számú jegyzőkönyv, ján. 23).

Rövid idő múlva a századosok változnak. Jakabb Bogdán megmaradt, ellenben Gajzágó Dávid és Gajzágó Kristóf helyébe Gajzágó Lászlót és Verzár Istvánt teszik.

Vadász-csapatunk számára 353 ezüst frton 36 darab fegyvert vásárol a város; ezeket Lászlóffy Antal aljegyző viszi be Kolozsvárra Csáni László kormánybiztoshoz. (Vár. lev. 1849—155. sz.)

Örtányának a nagy templom körül fekvő boltok közül azt a két egymás mellett levő boltot bérel ki a város évi 140 frt bérért, melyek a Czetz-testvérek tulajdonát képezték.

Csáni László kormánybiztos 1849. febr. 2-ről 10 szám alatt a „városunkban szervezett vadászcsapat alakításáért a haza nevében köszönetet mond és a kijelölt tiszteket — hivatalánál fogva — megerősíti.“ (Vár. lev. 1849—81. sz.)

5. Fejezet. A nemzeti őrsereg eskületétele, zászlószentelés és egy nagyon becses ereklje.

Tudomásomra esvén az — mondja térparancsnokunk, — hogy a szamosújvári nemzet-őrsereg a törvénszabta eskűt az alkotmányra le nem tette, sőt a nemzetőrség zászlója annak módja szerint fel sem szenteltetett; ez okból ezennel felszólíttatik Főbíró és általa az egész Tanács, hogy a helybeli őrsereg századosaival egyetértve, a nemzeti őrseregnek jövő vasárnap leendő eskületételéről és a zászló

1) A szamosújvári esatát, mely 1848. nov. 13-án városunk éjszaki határán történt (a magyar sereg vezére báró Baldacci Manó volt, míg az ellenséges sereg élén Urbán állott) egy más munkámban adtam közre. („Magyar-örmény metropolisz 121—124. l.)

szenteléséről kellőleg intézkedni méltóztassék. Szamosújvárt 1849. febr. 15. Nánássy László térparancsnok.

A zászlószentelés napján fényes ünnepet ült a város; a lelkes örmény nők értékes magyar nemzeti széles szalagot tettek a zászlóra. Utána jártam, de nem tudhattam meg, hogy minő sors-csapás érhetette a szép zászlót. Lehet, hogy valamelyik nemzetőr magával vitte azt a háborúba és ott az ágyúgolyó foszlányokra szaggatta szét . . . A drága szalag azonban meg van még most is. Az abszolút korszakban, midőn nem volt tanácsos a „nagy idők“ emlékeit szabadon tartani, hazafias tisztikarunk valamelyik tagja azt a levéltár egyik skatulyájába, hol a mult századok aktái állanak, — rejtette el. A tisztviselő meghalt . . . és a kegyeletes tett feledékenységre ment: nem tudott róla senki — semmit. E sorok írója, a szerencsés felfedező: az akták forgatása közben bukkant rá . . .

6. Fejezet. Szabadságharczunk egyik legelső áldozata.

Százakra megy azoknak a száma, kik hazájukért áldozták fel életüket. Ezen vértanúk közé tartozik az egykor széptehetségű Novák Tivadar is. Novák egyetlen fia volt, Szamosújvár híres főbirájának és országgyűlési követének: Novák Mártonnak. Főbiránk első felesége, kitől Tivadar született, Jakabffy-leány és unokatestvére volt Kiss Ernőnek. Tivadar Szamosújvárt született. Iskoláinak befejezése után Pesten tette le kitűnően az ügyvédi vizsgát. Kiss Ernő később ezredébe vette fel és nemsokára hadnagy lett. Szolgált — mint katona — Olaszországban is. 1849. év Pesten találja Tivadart. Egy este élénk beszélgetésbe eredt a vendéglőben néhány olasz tiszttel, kikkel még Olaszországban ismerkedett meg. — „Jó lenne — mondá a többek között — Budavárát elfoglalni!“ . . . És arra törekedett, hogy terve kivitelének megnyerje a katonákat. A pinczér, ki fültanúja volt az egész társalgásnak, megértette az egész beszédet s másnap feljelentette Windischgrätznek. Az olasz tisztek mindent elkövettek, hogy megmentsék. Azt tanácsolták neki, hogy az utolsó szög tagadjon mindent . . . és ha mégis vallani akar, akkor mondja azt, hogy ittas volt. De a jellemes férfiú így szólott hozzájuk: „Hazudni nem akarok, ittas pedig nem voltam!“ Hadi törvényszék elé állíttatott és önvallomása folytán tiszti rangjának elvesztése mellett — halálra ítéltetett, mely halálos ítélet agyonlövással márcz. 14-én végre is hajtatott. Novák Tivadar tehát egyike volt a magyar nemzeti ügy legkorábbi áldozatainak az 1849. év tavaszán . . .

7. Fejezet. Országos teljhatalmú kormánybiztosok.

Mivel nem egy ízben kapott a város rendeletet az országos teljhatalmú kormánybiztostól is, ezen fejezetet a kormány ezen derék képviselőinek szentelem.

Országos teljhatalmú kormánybiztos Erdélyben egyszerre — tudtommal — csak egy volt; ez Kolozsvárt tartzkodott. Kormánybiztos volt több; a mi kormánybiztosunk Pataki Dániel belsőszolnokmegyei alispán volt, ki Deésen lakott.

a) Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztostul — Szamosújvár város Községének:

„Egészségem miatt megkértem a honvédelmi bizottmányt felváltatásom iránt és ennek következtében Csáni László úr küldetvén országos teljhatalmú biztosul, midőn ezt Önöknek tudomására jutatom:

Egyszermind a Hon jóléte előmozdítása körül és irántam tanúsított hazafi buzgalmukat szívesen megköszönvén, kérem Önöket, hogy továbbra is jó indulatokban megtartani sziveskedjenek és ernyedetlen buzgalommal a Haza és egyesek jóléte gyarapításán munkálkodni meg ne szünjenek. Beöthy Ödön.“ (Vár. lev. febr. 6. 1849—80. sz.).

b) Helyét Csáni László foglalja el.

c) Utána Szent-Iványi Károly következett. Szent-Iványi a következő szavakkal búcsúzott el Erdélytől:

„Két hóval ezelőtt Országos biztosnak neveztettem ki, a Királyhágón inneni részekben, most kérésemre a kormány az itteni működéstől felmentett, Boczkó Dániel képviselő urat országos biztosnak kinevezte, egy férfiút, ki eréjesség, elhatározottság, szorgalom s munkásság által sok hasznot tett már a hazának, az ő hősies tettének köszönjük Arad város megtartását, — ez által ő volt főtenyezője annak, hogy a nemzet Arad várát megkapta.

Én távozásommal köszönetet és áldást mondok.

Köszönetet Bem altábornagy úrnak a haza hősies védelméért, köszönetet vitéz hadseregünknek.

Köszönetet a városok és megyék előljáróinak.

Köszönetet különösen azoknak, kik itt a középpontban velem fáradhatatlanul működtek s köszönet Kolozsvár lakóinak, kiknek szívességek nehéz napjaimat enyhítette.

Áldást mondok Erdély lakóinak.

Az ébresztett sebeket engedje Isten beheggedni, a zajt béke,

a nyugtalanságot csendesség váltsa fel; tekintsék a szabadság iránti érzést vész elleni paisnak, s legyenek meggyőződve, hogy ha ez érzéstől áthatva védeni fogják legdrágább kincsöket, — nincs erő, mely árthasson. Isten áldja meg Erdély lakóit!

Kolozsvár, júl. 9-kén 1849. Országos t. h. kormánybiztos Szent-Iványi Károly. (Vár. lev. 1849—380. sz. júl. 17.).

d) Szent-Iványi helyébe a kormány Boczkó Dánielt küldi. Boczkó 1849. júl. 11-én tudtul adja, hogy az erdélyi részekben, a pálinka-főzés további rendelkezésig — a tilalom alól felszabadíttatik.

8. Fejezet. Városunk térparancsnokai.

a) Öt térparancsnokunk volt. Rédl Alajos volt az első. A város 1849. jún. 18-án Rédl Alajos főhadnagy, térparancsnokhoz ezt a két átiratot küldötte:

I. A közgyűlés országos biztos Beöthy Ödön urhoz — fegyveres erő küldése iránt — felterjesztetni határozott felirata kézbesítésére biztosokul Jakabb Bogdán főjegyzőt és Bárány Bogdán adótárnokot küldi Kolozsvárra oly utasítással, hogy országos biztos urtól, mind a felíratra, mind az előfogatok kiszolgáltatása tárgyában már felküldött folyamodványunkra igyekezzenek kedvező választ nyerni. (Vár. lev. 1849—38. sz.)

II. Nem győzvén már városunk a keresztül vonuló katonaság által naponként felette nagy számmal követelt előfogatokat kiszolgáltatni, e tekintetből a közgyűlés felkérni határozta térparancsnok Rédl Alajos urat, miszerint tekintetbe véve, hogy polgáraink kereskedésük folytatása végett, — a miatt, hogy lovaikat folytonosan fuvarra adni kénytelenek, — egy lépést sem tehetnek, szíveskedjék legalább az executiokra kiküldendő katonák számára előfogatot nem kívánni, hatalmában állván azokat a környékbeli helységek által kiállíttatni. (Vár. lev. jún. 18. 1849—40. sz.).

Az ő ideje alatt ezeket irták be a város jegyzőkönyvébe: „A térparancsnok egy öl tüzi fát, két font gyertyát, négy koncz papirost, hat darab spanyol-viaszt, két köteg tollat és egy üveg tentát kér a várostól. (Vár. lev. 1849—163. sz.).

b) Rédl Alajost, Nánássy László váltotta fel. (L. az 5. fejezetet).

c) A harmadik térparancsnok az örmény ajkú Bogdánffy őrnagy. Ez alatt Keresztes Márton¹⁾ panaszt emel a városi tanács

1) Ez a Keresztes Márton, ki városunkban született és akkor itt közöttünk tartzkodott, — volt az örmény ajkú, de latin szertartású ékes-szóló pap, ki lelkes szónoklataival (Bardoczczal együtt) oly jelentékeny szolgálatot tett Erdélyben — a magyar ügynek.

előtt, hogy a nála szállásban levő két honvéd „rendkívüli kihágásokat, féktelenségeket“ követ el: töltött fegyverrel kétszer is lőttek reá. Erre a város rögtön felkérte a térparancsnokot, hogy „szigorú fenyték terhe alatt“ tiltsa el a katonaságot a kihágásoktól. (Vár. lev. 1849—164. sz.).

Alig kapta meg a derék térparancsnok ezt az iratot, azonnal ezeket írta a városnak:

A személy- és vagyonbátorság biztosítása, a katonák és a polgárság közötti, sokszor igen veszélyes surlódás meggátlása felett őrködni főfeladatom. Megteendek mindent, mi e város nyugalma és bátorságát csökkönítheti. A kihágásokat ezután is szigorúan megbüntetem, csak el ne mullaszszák azokat nekem feljelenteni. Bogdánffy őrnagy, térparancsnok. (Vár. lev. 1849—182. sz.)

d) Az utolsó térparancsnok Bittó Károly. A város Bittót ügyeink iránt tanúsított meleg érdeklődéséért diszpolgárává választotta. Ez városunk legelső diszpolgára ...

9. Fejezet. Bem Szamosújvártt.

Ezt az eseményt a felejthetetlen emlékü Teleki Sándor gróf egyik érdekes munkájában („Magyar Polgár“ 1881. márcz. 21.) így írja le:

Bem tábornok Szamosújvártt hagyta utócsapatát Kiss Sándor parancsnoksága alatt; én melléje voltam rendelve. Parancs volt másnap őt követni és Kolozsvártt vele csatlakozni.

Karácson napját (1848. év) Szamosújvártt töltök, vigan lakmározva. Ilyen daridót nem ültem soha. Minden tekintélyes polgára Szamosújvár városának ebédre hívott s kért nála ennem meg a karácson kalácsát, dúsan kimozáikozva malogaszőlővel. Mindenki meghívását elfogadtam; resteltem a szíves meghívásokat visszautasítani.

Dél előtt hozzám jön Kiss Sándor és azt mondja:

— Druszám én megszöktem hazunnan; az örmények meg vannak bomolva s mindegyik azt akarja, hogy nála ebédeljek. Te hol leszel? Én is oda megyek.

— Kinek a meghívását fogadtad el?

— Egyiknek sem.

— Én meg ellenkezőleg mindegyikét elfogadtam.

— Hát már most mit fogsz csinálni?

— Van-e időd?

— Van.

— Ugy elmegyünk mindegyikhez.

E perczben kopogtat be Placsintár Bálint, apámnak igen jó embere.

— Azért jöttem — mondá — hogy ebédre vigyem. Az ezredes úrhoz is lesz szerencsém?

— Nem oda Buda, lassan a testtel Bálint bácsi! Nem úgy verik az örményt: Halljon okos szót: minket itt olyan szívesen fogadnak, hogy husz helyre hívtak meg ebédre. Husz gyomrunk nincs, de husz helyre elmehetünk: magoknál megeszszük a levest, Gajzágóéknál a húst, Simayéknál a káposztát, Szappanyoséknál a tésztát, Verzáréknál a pecsenyét, a többieknél a konfektet s visszakerülünk oda, a hol a legjobb bor van. Így nem bántunk meg senkit s szent a békesség.

— Nem — mondá meghatottan Bálint úr — nem, a feleségem a pecsenyét nem engedi el; hizlalt pulyka ujjnyi szalonnával, szopó bárány karácson napján.

— Nagy ritkaság — mondám meglepetve — ez ugyan húsvéti sült, de ha jó kövér, döfi karácsonkor is. Tehát a pecsenyét maguknál eszszük meg. Áll a vásár úgy-e? De már most legyen szíves és rendezze az ambulans ebédet.

— Igen — mondá Kiss — ezennel kinevezem gyomrunk tábornoki főnökének.

Bálint úr távozott. Kevés idő teltével egy csomó amphytion kíséretében visszajött, mi nyakunkba vettük az utcát, mint egy czigánybanda. Nem húztuk, de ettünk mindenütt.

Midőn a negyedik vagy ötödik helyről kijövünk, Kiss karon fog s félrevezetve halkán mondja:

— Drusszám! én nyomot vesztek, te maradj velők. Gyűlőt veretek s egy óra múlva indulunk. Nyergeltetek nálad is. Ez nincs jól így. A mit velünk tesznek, azt teszik a legényekkel is. Ha itt maradunk, egy óra múlva csak a rabok lesznek józanok Szamosújvár városában. Meneküljünk Capuából s kerüljük Hannibal deliziáit.

Kiss Sándor kereket oldott. Mi éppen a kövér pulyka és a szopós bárány felett tartánk holocaustot, melyben a tűz szerepét mi vivők, midőn egyszerre trombita harsog, dob pereg. Nagy ijedtség Jerikóban. Egy bátor hazafi elkiáltja magát: „Jönnek a németek.“ Villa a kézből, falat a szájából tányérba hull. Általános rémület: arcok sáppadása, reszkető ajkak. Az ajtó nyílik — Kiss ezredes megjelenik, mint Samiel a bűvös vadászban:

— A tábornok úrtól kaptam parancsot, hogy rögtön induljunk utána, Isten áldja meg Önöket!

A kedélyek lecsillapultak.

Magunkkal vittük a vendégszeretet látható jeleit. A bakanyal-
kán lépdelt dobszóra, a huszár kényesen tartotta lovát; a két ágyú,
mint karikacsapás sirult a fagyos úton.

Nagy hideg volt. A megfagyott lehelet, mint füstfelhőske le-
begett a csapat felett s követte lépten-nyomon.

Kiss Sándor kardjával salutált. A város elkiálta: „Éljen a haza!”
És mi haladánk . . .

10. Fejezet. Városunk első polgármestere.

1849. jún. 19-én volt az első polgármester választás. Az utolsó
főbíró Novák Márton volt. (L. e munka első kötet, IV. czikkely,
215. lap). Polgármesteri jelöltek: Jakabb Bogdán, Ábrahám Márton,
Korbuly Dávid. Választási elnök Pataki Dániel belső-szolnokmegyei
alispán. Jakabb Bogdánt, kit néhány nappal azelőtt Bittó Károly
térparacsnökunk a főpiaczon önjogúlag tett volt polgármesterré, —
választotta meg a nép. (Vár. lev. 1849. jún. 19-én tartott ülés jegy-
zőkönyvéből).

Jakabb Bogdán naplójába ezeket jegyezte be: „Őrnagy (hely-
beli) térparancsnok Bittó Károly úr mai nap (1849. jún. 23) . . . a
városi közigazgatás kezelését polgármesterré¹⁾ megválasztott szemé-
lyemre ruházta s ezt az országos teljhatalmú kormánybiztosnak be-
jelentette . . . A hon e vészes perczeiben a jó rend és csend fen-
tartását felelős vállaimra teszi. Ez az átirat az összegyűlt polgárság
előtt felolvastatván, a megbízást elvállaltam. A polgárság helyeselte
tetteimet és eloszlott.”

11. Fejezet. Üres tisztviselői állások.

Jakabb Bogdán polgármester a következő iratot küldötte Deésre
Pataki Dániel kormánybiztoshoz:

„Szombattól azaz f. hó (június) 23-tól fogva a város igazga-
tása a szó teljes értelmében vállaimra tétetvén a helybeli térparancs-
nok úr (Bittó Károly) által, a közigazgatást, törvénykezést és rend-
őrséget (ez roppant teendő!) egyedül nem vihetem. Segédeim pedig

1) Városunk élén keletkezésétől fogva 149 évig (1700—1849) főbírák állot-
tak, Jakabb az első polgármester, ki ezen tisztségében remekelő mester volt. Te-
kintélye, okossága, eszélyessége, tudománya, nyelvismerete . . . nemcsak „a jó
rendet és esendét tartotta fenn”, hanem a városunk fölött tornyosult vészteljes
felhők közül is — egyetértve az őt támogató polgársággal — eloszlattott nehányat.
Az ő erélyes keze nem egy bajt hárított el tőlünk. (Arczképét és életrajzát lásd
Szamosújvár Monographiája harmadik kötet, 133. lap „Szamosújvár országgyűlési
képviselői” czím alatt).

nincsenek, mert hivatalnokaink a tisztújítás első napjaiban mindnyájan lemondottak hivatalaikról; azért városunk és az igazgatás minden ágának érdekében kötelességemnek tartom megkérni, hogy ha megválasztásunkra vonatkozólag országos teljhatalmú biztos úrtól rendeletet kapott volna, ennek teljesítése, illetőleg az üres helyek betöltése végett ide általsietni méltóztassék.

A kormánybiztos el nem jöhetett; azért júl. 2-án újra ir polgármesterünk Pataki Dánielnek. Kéri, hogy az nap délután jöjjön által és ejtse meg a választást. Egyúttal azt is mondja, hogy hívja össze a „kijelölő bizottmány“-t is és „hallgassa meg ennek véleményét, nem azért, hogy minden esetre az álljon, hanem, hogy a közvéleményt is tájékozni lehessen.“ (Vár. lev. Jakabb levelezéseiből).

12. Fejezet. A tisztújítás vagy helyettesítés szorgalmazása.

Jakabb Bogdán a következő sürgető sorokat küldötte Kolozsvárra az országos teljhatalmú kormánybiztoshoz, Szentiványi Károlyhoz:

Folyó hó 3-án azért esedeztem, hogy — ha lehet — a tisztújítás, mely bizonyos párt működése folytán megakadályoztatott, tovább folytatása elrendeltessék, vagy — ha ez meg nem történhetnék — a Pataki Dániel úrhoz küldött rendelet tartalmánál fogva a helyettesítés oly szigorral hajtassék végre, hogy se a helyettesítők, se a helyettesítendők compromissió alá ne jöjjenek; a pártoskodók minden további alacsony fondorkodásának és ingerkedésének útja egy fő-kormánybiztosi hatályos rendelet által bevágassék. A Haza ügye és a közigazgatás rendes menete levén most a főczél és nem egyesek, bárhonnan felmerült érdekeinek bálványozása. Mivel kérésemre mind e mai napig választ nem kaptam: sokszorosan érzem azon terheltetést, mely ezer oldalról nehezedik reám csak azért, hogy Szamosújvárt két hét óta kivülem egyetlen egy tiszt sincs.

Nem irtózom a teher azon oldalától, mely a munkásságot veszi igénybe; munkálni tudok is, akarok is. De vannak a városnak különböző dolgai, ilyenek: a gazdálkodás a pénztár rendkívüli kiadásai, a pénzkölcsönzés, adás-vevés, mit egyedül tenni egy tisztnek nem lehet, nem szabad. Ezekért nem is vagyok hajlandó a felelősséget elvállalni. Nincs tehát természetesebb következtetés mint az, hogy városom igazgatása a most említett ágakban megakad; de megakad a törvénykezés, az igazság kiszolgáltatása is, nem levén Tanács, melynek köréhez tartozik az ítélethozás és végrehajtás.

Ismételve kérem azért mélyen tisztelt országos kormánybiztos urat, hogy méltóztassék rendelkezni Pataki Dániel úrhoz, hogy a legközelebbi 24 óra alatt vagy a választás folytatásához kezdjen, vagy a helyettesítést tegye meg; tegye meg minden pártokra való tekintet nélkül az alkalmasság szempontjából. (Vár. lev. Jakabb levelezéseiből).

Június 14-én átjött Pataki Dániel; megnyitó beszédéből álljon itt egy-két szó:

„Félre téve és mellőzve minden családi érdeket s személyes ingerkedéseket, egyedül a közjót tartva szem előtt, illő higgadsággal és egy a szabadságra megért művelt nemzethez illő komolysággal és parlamentaris módorban tanácskozunk . . .“

Határozatott, hogy a tanácsosok számát — a város népességéhez képest — hatra apaszszák, a képviselők száma pedig 50 leend.

Az eddig nem létezett hivatalnokoknak, jelesen a polgármesternek évi fizetése 500 frt, a főkapitánynak 400, alkapitánynak 200, számvevőnek 200, másodorvosnak 300 frt. (Vár. lev. Szamosújvárt 1849. jún. 14-én Pataki Dániel kormánybiztos elnöklete alatt tartott nyílt ülés jegyzőkönyvéből).

13. Fejezet. Helyettes tiszttviselők.

Az országos teljhatalmú kormánybiztos: Szentiványi Károly (Kolozsvár jún. 24. 1849.) ezt írja Deésre Pataki Dániel alispánnak:

„Miután Szamosújvárt a tiszti választás a közbe jött körülmények miatt végbe nem vitethetett, a már megválasztott polgármestert Jakabb Boglánt polgármesteri hivatalába megerősítem, a többi leköszönt hivatalnokok helyébe pedig, — az alatt is, míg a választás keletkezendő határozatom folytán annak idejében bevezetethetnék — a már kinevezett polgármestert meghallgatólag alkalmas egyéneket helyettesítsen: az egész városi közönségnek szívére kötven, hogy a jelen nehéz körülmények között a haza megmentésében a legnagyobb egyetértéssel és erélyességgel működjenek. (Vár. lev.)

A polgármester, 1849. júl. 9-én itt helyben Placsintár Karácsony helyettes főbírónak, Ábrahám Márton helyettes főkapitánynak, Novák Márton, Czetz Bogdán, Duha Kristóf, Verzár Emánuel, Gajzágó Kristóf és Szongott Kristóf helyettes tanácsnokoknak a következő hivatalos iratot küldötte:

„Országos teljhatalmú kormánybiztos: Szentiványi Károly urnak idei jún. 24-én 5085. sz. alatt kelt és kormánybiztos Pataki

Dániel urhoz intézett rendelete következtében a tisztválasztásnak békesebb időben leendő bevégezethetéseig a helybeli tisztikarnak helyettesítés útján kellett betölteni, midőn czimedet értesitem, hogy a t. kormánybiztos úr által mai napon helyettesen kineveztetett, — hivatalosan felkérem, hogy holnap, azaz f. hó 10-én reggeli 9 órakor a szükséges eskü letétele és hivatalának elfoglalása végett a tanács-teremben megjelenni, minden esetre engemet szándékáról értesíteni sziveskedjék. Reménylem, hogy e nehéz napokban szolgálatát a Hontól és a várostól megtagadni nem fogja.

Novák Márton és Duha Kristóf nem fogadták el a kinevezést, helyökbe Márkovics János pénztárnokot és Korbuly Dávid főügyészt ajánlja a polgármester a kormánybiztosnak; pénztárnoknak pedig Gábrus Zachariást, ki a „pénztár kezelésében teljesen begyakorlott egyén.“ A főügyészség pedig, addig, míg arra alkalmas egyént találunk, maradhat ürességben. (Vár. lev. Jakabb levelezéseiből).

14. Fejezet. A „vitéz hadsereg vérző fiai.“

Jakabb Bogdán polgármester, Ábrahám Márton és Turcsa városi tisztviselőkhöz a következő levelét intézi:

A helybeli kórháznak száz ágygyal kellene ellátva lennie; miután pedig eddig csak ötven ágy van benne, — és a vitéz hadsereg sebzett és vérző fiai ápolás nélkül nem lehetnek, felhivom és megbízom Önöket: intézkedjenek arról, hogy az százra egészíttessék ki. (Vár. lev. jún. 24. Jakabb levelezéseiből).

15. Fejezet. Városi közönségünk kötelességei a haza iránt.

Polgármesterünk, Márkovics János majorsági pénztárosunkhoz intézett hivatalos iratában a többek között ezeket is mondja:

A városi közönségnek a maga, de legfőképpen a Haza irányában több kötelességei levén, teljesítenünk kell azokat. Ezen kötelességeknek pénz nélkül nem tehetünk eleget, azért felkérem, hogy hajtsa be a kamathátralékokat . . . (Vár. lev. Jakabb levelezéseiből.)

16. Fejezet. Üres pénztár, teli hazafiság.

Városunk előljárója jószágaink haszonbérletihez, kik mindnyájan örmények, ezt a felszólítást intézte:

Önök nemcsak tudják, de érzik is egyenként a szükségét, mit a jelen vészterhes napok a hazára nézve előidéztek: áldozat és segítség erőben, pénzben és élelemben! Ez a jelszó, mit minden hű

polgárnak napjainkban hangoztatnia kell. Szamosújvár városa ha első nem, de utolsó soha sem volt az áldozathozatalban. Egyes polgárai a haza legkészebb polgárai sorában állottak és állanak: hirdetni kell ezt az egész világ előtt, mert ez tagadhatatlan.

Önök jól tudják, hogy a város pénztára hónapok óta üresen áll. Önök mindig a jobb érzésű honfiak és polgárok közé sorozták magukat. Önök előtt az alkalom ezt tettel újból bebizonyítani, midőn önmagunk és a haza szüksége kiált Önök felé (Itt elősorolja az irat a szükségleteket: ötven ágy a sebesültek számára, ápolók...). A haza sorsa — mondja tovább a polgármester — a mi sorsunk. A város áldozatkészsége és az ebből eredő dicsőség az egyes polgárok dicsősége. (Felszólítja haszonbérloket, hogy a haszonbéri hátralékot, ha egészen nem is, legalább fele részben fizessék be). Pénzt uraim! Sietve minél többet, hogy elmondhassák: mi hű polgárok és igaz hazafiak vagyunk. (Igy kér és nem tesz negatív jelentést a teljhatalmú országos biztosnak). Pénzt uraim még ma. A kinek valami ellenkövetelése van, azt elintézzük, mihelyt meg lesz az új tisztikar és Isten kedvező időt adand. Erről kezeskedem. (Vár. lev. Jakabb levelezéseiből).

A köteles hazafiság sok áldozatot követelt, azért ürült ki duzadt pénztárunk; de mivel a kiadást újabb szükséges kiadások még fokozták, a város költsönhöz fordult: előbb 1600 forintot vett fel 60%-ra (Vár. lev. 1849—71 jegyzőkönyvi sz.), később még Duha Kristóftól is kölcsönzött 2000 forintot. (Vár. lev. 1849—111. sz.).

17. Fejezet. Jó hazafiságunkért roppant sarczot vet ki városunkra Urbán.

A hazát szeretni minden honfinak kötelessége . . . És mivel mi a hazaszeretet kötelességének fokozottabb mértékben tettünk eleget, jutalom helyett iszonyú büntetésben részesültünk: negyven-ezer forint sarczot rott ki városunkra Urbán. Éjszaka ágyúit egyetlen kincsünknek, büszkeségünknek: az örmény kath. plebániái templomnak szegeztette . . . és azt izente Deésről, hogyha más nap reggelre nem lesz meg a negyvenezer forint, — löveti a szentegyházat. Tudta, hogy az örmény mindent elkövet, eladja — ha kell még ingét is, de azt nem engedi, hogy szentségtelen, rabló kezek nyuljanak Istennek szentegyházához . . .

Azonban a városi pénztár üres volt, azért néhány csüggedetlen egyén éjnek idején, utcáról-utcára járt, hogy összegyűjtse a polgároktól a nagy összeget. „Jam fient, fierique posse negabant. . .”

Néhány rövid óra alatt előteremtette az áldozatkész polgárság, melynek anyagi vagyona annyi oldalról lett igénybe véve, — a mondott összeget. Legtöbbet adott Márkovics Sándor, Placsintár Bálint és ifj. Símai Márton. Ezek a lelkes polgárok, kik jobban szerették a hazát és szülővárosukat — vagyonuknál, kölcsönképpen előlegezték pénzeiket a városnak. (Vár. lev. 1849—156. sz.).

A szomorító eset többi részletét hadd mondja el az akta:

„Minekutána hiteles kútfőből tudatik az, hogy a szomszéd Deés városa határőrségi alezredes Urbán táborának, mely — hír szerint — részint határőrségi fegyveres katonákból, részint hozzá csatlakozott katonákból áll, — minden ellentállás nélkül megadta magát, s minekutána — útját Kolozsvár felé veendő — városunk útjába esik, indítványba tételik azon kérdés a Tanács és esküdt közönség elébe felgyűjtött városi polgárság előtt, ha vajjon a város ellentállani szándékszik-e, vagy tekintve az idő szerinti körülményeinket, magát Deés város példájára megadja?

Az egybegyűlt városi polgárság meg lévén győződve a felől, hogy Urbán alezredesnek városunk irányában semmi ellenséges szándéka nincsen: — ez okon nevezett alezredes ellen legkisebb ellentállást felhasználni nem kíván; minek kinyilatkoztatására és alezredes elfogadására a jelen közgyűlés egy bizottmányt határoz elébe, a város határszélébe küldeni, melynek tagjaiúl Adler Severin főhadnagy vezérlete alatt helyettes főbíró Gajzágó Ferencz, főszónok Simay János, főjegyző Jakabb Bogdán és alügyész Korbuly Dávid atyánkfiai kineveztetnek; addig pedig levél által felkérve, annyszor említett alezredes, miszerint sziveskedjék intézkedni az iránt, hogy városunkat a Mezőség felől fenyegető oláh csoport meg ne rohanja.“ (Vár. lev. Szamosújvárt 1848. nov. 10-én tartott közgyűlés jegyzőkönyvéből 1848. 1225. sz.)

Az itt megnevezett tuszok Urbán elejébe mentek. Találkoztak. A derék Adler Severin, a helybeli katonai intézet igazgatója, ki 44 nap múlva (decz. 24. 1848.) Bém előtt a szamosújvári piacon letette az esküt a magyar alkotmányra és a honvédek közé állott — beszélt. Adler igaz, őszinte, meggyőző szavakkal mondotta el, hogy mindenéből kifosztott városunk sehogy sem képes kifizetni a reája rott nagy összeget. Hosszas kérdés után elengedett 22000. forintot. A tízenyolczezer forintot, mit a honvédek és szegények szájából vett ki, kifizették azonnal. Urbán a kicsikart összeget zsebre rakta, ... és nehéz zsebbel, de még nehezebb lelkiismerettel Kolozs-

vár felé indult. Nem kísérte városunkból senki. De mit mondok senki? Kísérte a szegények sohajtása és a honfiak átka, mely átok később csakugyan utól is érte...

A kislelkű Urbán nem tudott nagylelkűséget gyakorolni; azért az elengedett huszonnétezer nem Urbán nagylelkűségének, mely szép tulajdonságot a Teremtő megtagadta tőle — köszönhetjük, hanem a jellemes Adler ékes-szólásának, rábeszélő tehetségének. Azért midőn kegyelettel emlitem Adlernek felejtetlen nevét, ki egy évig ezen dolgozat íróját is tanította, — egyszersmind kijelentem, hogy „Szamosújvár város monográfiája“ czimű illusztrált munkám második kötetének „Iskolaügy“ czimű cikkelyében bővebben szólok Adlerről, ki ezen esemény ideje alatt is oly jelentékeny szolgálatot tett városunknak...

1849. elején kísérletet tesz a város — más magyar városok példájára — arra, hogy az általunk már kifizetett hadi sarcz visszapótoltassék. A közgyűlés ki is küldi Placsintár Bálintot és Korbuly Dávidot, hogy Kolozsvár és a többi, hadi rovattal terhelt városok követeivel egyesülve Bem tábornokhoz menjenek sietőleg, hogy „a császári seregek főnökei által városunkra büntetésül rott tizennyolcz-ezer (18.000) forint hadi rovatalnak visszapótlását igyekezzenek ki-
eszközölni — Bemtől“ (Szamosújvárt 1849. jan. 21-én délután 2 órakor tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvéből. Vár. lev. 1849-45. sz.).

Placsintár Dávid és Korbuly Dávid alügyész jelentik ján. 30-án hogy nem jelenthettek meg az erdélyi felső sereg parancsnokánál, Bem tábornoknál, mert Nagy-Szebent a magyar sereg még nem vette be. (Vár. lev. 1849—65. jegyzőkönyvi sz.).

Ezek szerint — mert városi pénztárunk még mind kongott az ürességtől, a polgárságnak kellett a hadi sarczot megfizetnie. Ki is vetették a polgárságra — aránylagosan! (Például Strompf Jakab iparosra 6 és a „Kandia“ városrésze 300 ezüst forint esett.) A gazdagok rögtön megfizették a reájuk esett részleteket. De hát a szegény miből fizessen, midőn még önmagát és családját sem tudja fentartani?! Ezeken a hazafias, de egyszersmind a könyörtületes örmény kath. papság segített, mely a plébániai templom kincstárából elegendő ezüstneműt adatott el és a begyűlt összeggel a szegények hadi adóját fizette ki. Itt közlöm is a vonatkozó oklevelet:

Főszónok Simay János jelenti, hogy a helybeli örmény szer-
tartású anyaegyház által a szegényebb sorsú polgárok felsegélése

tekintetéből a hadi adó pótlására ajándékozott és közárverés útján eladott ezüstneműekből begyűlt 1389 ezüst forint.”

Erre a közgyűlés azt határozta, hogy a beadott összegből adjon 800 forintot a vadászcsapatnak, a többit tartsa kezénél addig, míg szükség lesz arra a célra, melyre ajánltatott — akkor maga a város is visszafizeti ezt a 800 forintot. (Vár. lev. jan. 24. 1849-57 sz.)

18. Fejezet. Dobokamegye gyűléseit városunkban tartja.

Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztos ezeket írja a város tanácsának: Közelebbről Dobokamegye székhelyét: Bonczhidát oly rombolás érte, hogy a gyűlések tartása lehetetlenné vált... Azért rendelem és a városnak a közjó iránt tanusított jóindulatától elvárom, hogy Dobokamegye gyűlései megtarthatására kebelében egy alkalmas helyet kijelölni sziveskedend. Beöthy Ödön. (Vár. lev. jan. 11. 1849—23. sz.)

Mivel a város más célszerűbb helyet nem talált, a piaczi nagyvendéglő emeletét bérelte ki a haszonbérletől október végeig 160 forintért.

19. Fejezet. Bánffy alezredes tájékoztatlan ítélete.

Bánffy alezredes Deésről 1849. jan. 15-én azt írja, hogy a város a kórházat a maga költségén lássa el fehérneművel annyival inkább, mert a körülfekvő városok közül Szamosújvár szenvedett az ellenséges elfoglalások által legkevesebbet.”

A város e tárgyban gyűlést tartott, a hozott határozat vonatkozó része így szól: „Habár városunk a közel fekvő városok közül nem legkevesebbet, de aránylag minden esetre a legtöbbet szenvedett, mindazonáltal hazafi kötelességünknek ismerjük a kórház számára a kívánt fehérneműket kiállítani. (L. az 1849. jan. 18-án tartott közgyűlésről vezetett jegyzőkönyvet).

Ezen időben a város a piaczi nagyvendéglőben éjjel-nappal két lovas város-szolgát tart: ezek viszik ide-oda a hivatalos leveleket. (Vár. lev. 1849—908. sz.)

Ekkor alakítottatott át a „hosszú-fogadó“ is katonai laktanyává. (Vár. lev. 1849—177. sz.)

20. Fejezet. Beteg honvédek.

A maros-széki szám nélküli zászlóalj parancsnoksága felhívja tanácsunkat, hogy jelöljen ki egy szobát a maros-széki beteg honvédek számára,

Erre ez volt a határozat: „Irassék vissza az érdekelt parancsnokságnak, hogy a hadjárat kezdete óta mostanig a megbetegült honvédek az itteni országos fenyítő-intézetben, a raboktól egészen külön választott kórházba szoktak elhelyeztetni, — következőleg most is oda küldendők. (Vár. lev. 1849—115. sz.).

21. Fejezet. A nagy-enyedi menekültek.

Szamosújvárt 1849. ján. 20-án tartott ülésről vezetett jegyzőkönyv 55. szám alatt szóról-szóra ezeket mondja:

„A nagy-enyedi menekültek közül száz egyént elfogadni és a szükségességekkel ellátni hazafias kötelességének ismeri e város. (Vár. lev.)

És ezen nemes ajánlkozó elhatározásáról valamint a kormánybiztost, úgy Kolozsvár városát is értesítette. Erre

Csáni László országos teljhatalmú kormánybiztos Kolozsvárról 1849. febr. 8-án 116. szám alatt azért, hogy „az enyedi menekültek közül városunk száz egyént fogadott el, méltánylatát, aztán a haza és a szenvedő emberiség nevében köszönetét nyilvánította. (Vár. lev. 1849—93. jegyzőkönyvi sz.).

Nemsokára azután Kolozsvár város főbírája a következőket írta tanácsunknak:

Tisztelt főbíró úr! Idei ján. 21-ről hozzám intézett becses válaszára a tisztelt Főbíró úrnak, tudatom, mikép a nagy-enyedi és ezekkel hasonlú szerencsétlen sorsú jára-i menekültek közül 12 háznépet összesen 39 egyénből állót, kiknek névjegyzékét ide mellékelni szükségesnek tartottam, — küldök a holnapi napon Szamosújvárra . . . Reménylem, hogy a tisztelt Főbíró úr szokott erélyességénél fogva, módját találandja, hogy ezen szerencsétlenek azon város keresztény szánakozással bíró buzgó polgársága által a legszükségesebbekkel ellátásanak. Kolozsvárra febr. 13. 1849. Groisz Gusztáv főbíró.

*

Összeírása azon egyéneknek, kik Járából és Enyedről ide (Kolozsvár) menekültek; jelenben a seminariumban vannak és Szamosújvárra menendők:

Járaiak: 1) Szonger Jakab, neje és három gyermek, összesen: 5; 2) Lengyel József, neje és három gyermek, összesen: 5; 3) Veisz János és egy gyermek = 2; 4) Pál József és neje = 2; 5) Fogarasi Sándor, neje és négy gyermeke = 6; 6) Simon István, neje és egy gyermek = 3, 7) Keller Ferenczné és egy gyermek = 2;

Enyediek: 8) Kovács Samúné és négy gyermek = 5; 9) Faronosi Sándorné = 1; 10) Szabó Andrásné négy gyermekkel = 5; 11) Bükös Rózsi = 1; 12) Huláni Antal és neje = 2. A menekültek összes száma: 39 személy.

*

Ezen szerencsétlenek közül tizenhármát azonnal elhelyezett a város. Három nap múlva gyűlést tartunk. Ekkor a szónokok (fő- és alszónok: a communitas fejei) „a még elhelyezetlenül levő 26, részint enyedi, részint járai menekültek elszállásolásáról, ételmezéséről és ruháztatásáról intézkedést kérnek tétetni.”

Határozat: „Oda utasíttatnak a szónokok, hogy két — arra alkalmas — iskolát (tantermet) kiválasztván, az érdekelt menekülteket helyezték el azokba és ha nem férnének el mindnyájan, a felülmaradtak szállásoltassanak el a város által megvásárolt Hándsul-féle házba. A mi ezeknek ételmezését és ruháztatását illeti, megbizatik esküdt polgár: Merza Lukács, hogy e czélra gyűjtsön a polgároktól pénzt és ruhaneműeket; addig pedig, míg ezen eljárás eredményre vezetne, a szónokok által találtassék meg helybeli ételmezési biztos Szentiványi Ferencz úr, hogy — visszafizetés mellett — az álladalom számára vett kenyérből és húsból az érdekelt menekülteket elegendő étellemmel ellátni sziveskedjék. (Vár. lev. 1849—113 sz. febr. 17).

(Azért rakta a város a szegény menekültekről való gondoskodásnak terhét is a polgárság már-már roskadozó vállaira, meit a majorsági [= városi] pénztár — üres. Éppen ez a gyűlés — a többek között — kölcsönfelvétellel is foglalkozik. Ugyanis a jegyzőkönyv azt mondja, hogy vegyen fel a város a sürgős, tehát halasztást nem szenvedő kiadások fedezése végett Duha Kristóf tanácsnoktól kölcsön egy évre 2000 frtot — kamatra. Vár. lev. 1849—111. sz. febr. 17. Lásd a 16. fejezet végét).

*

Az enyedi menekültek közül még más 39 személyt helyeznek el városunkban. (Vár. lev. 1849—118. sz.).

1849. máj. 3-án ide menekül Járából hét család (= 22 személy). A város a menekülteket az örmény iskolába és a Hándsul Domokos-féle házba helyezi el — és ellátja őket a szükségeseikkel (Vár. lev.).

Ezek szerint csakugyan száz (100) menekültet ($39 + 39 + 22 = 100$) fogadott be és látott el étellemmel és ruházattal — a város,

22. Fejezet. Az előfogatok kiszolgáltatása.

Az országos kormánybiztosnak ezeket írja a város: Mélyen tisztelt országos teljhatalmú biztos Beöthy Ödön urnak, Kolozsvár.

A jelen hadjárás idejében a városunkban keresztül vonuló katonaság által igényelt felette nagyszámú előfogatok kiszolgáltatásával, midőn polgáraink erőiket felülmulólag terhelhetnek, hogy e miatt nemcsak marháikban és szekereikben tetemes kárt, de sőt kereskedéseikben is — melynek lovaik teszik főbb előmozdító eszközeit — nagy fogyatkozást és hátramaradást kénytelenek szenvedni; akkor a vidékbeliek, noha az igazság és viszonyosság elvénél fogva, hadjárás idején ők is köteleztetnének fuvarozó erejüket kiállítani, — ezen, városunkat túlnyomólag sújtó rendkívüli teherben legkevésbé sem részesednek.

Ezen tekintetből kiindulva bátorkodunk a mélyen tisztelt teljhatalmú biztos úrnak a jelen vészteljes időkben fontos körülmények által igénybe vett s országos gondokkal elfoglalt magas figyelmét pillanatra, — kizárólag csakis utazással egybekötött kereskedésből éledegelő polgáraink állapotára felhívni, kik több hónapokig a közlekedés fennakadása, jelenleg pedig, miután a dicső magyar hadsereg győzelmi bevonulása által, a közlekedés elzárt útja kinyitott, a miatt, hogy lovaikat folytonosan fuvarba adni kénytelenek, kereskedésük üzlete végett egy lépést sem tehetnek, — oly körülmények között állanak, hogy ha még csak kevés ideig minden kereset nélkül honn vesztegelni kényteleníttetnének, mind maguk utolsó inségre, mind pedig a hazai csekély kereskedés s vele az iparosok és termesztők nagy részben tönkre jutnának.

Méltóztassék az elősoroltakat méltó tekintetbe véve, — határozatosan rendelkezni arról, hogy a vidékbeli helységek bizonyos meghatározandó előfogatokat küldjenek folytonosan városunkba, hogy ez által az előfogatok kiszolgáltatása terhében némileg könnyítettven, polgáraink kereskedésük után láthassanak. Szamosújvárt jan. 10. 1849, alázatos szolgálói: Szamosújvár város tanácsa és esküdt közönsége. (Vár. lev. 1849—20. sz.).

A pénzért felfogadott előfogatokat a város majorsági pénztára fizette: egy ökörért egy postaállomásig 30 ezüst krajczárt fizetett. (Vár. lev. 1848—86. sz.).

A fuvarért és előfogatokért „nyomtatott utalvány”-okat adtak; azért kéri a város a teljhatalmú biztost, hogy készpénzzel fizessenek, mert így — mondja a kérelem — lovakat tartó polgáraink,

kik a jelen hadjáratos időben annyikép terheltetnek, s kiknek a fuvarozás által kereskedésükben (mert lovaikat, szekereiket nem használhatták) nagy kár okoztatott, — némikép könnyítve lesznek (Vár. lev. 1849—121. sz.).

Erre a kormánybiztos a következő körrendeletet bocsátja ki:

Hogy a szünteleni fuvarozás által a földművelő nép a gazdaság folytatásától el ne vonassék egyfelől, másfelől pedig az okvetlen tenni kellett fuvarozásokért rögtön kárpótlást nyerjen; ezennel rendelem, mikép ezután előfogat csak is az illető tér- és katonai parancsnokságok és polgári hatóságok utalványaikra szolgáltatassék ki, az a kijelelt állomáson túl nem kényszeríthetvén, — az előfogat bére állomásonként egy marhától 15 kr. előre kész pénzül kifizetessék, — egyedül a katonai élelemszerek s egyéb kellékek nagy mennyiségbeni, tovább költöztetése mentesítettén kész fizetés kötelessége alól.

Kolozsvárt, április 18-án 1849. orsz. teljhat. biztos Csány László. (Vár. lev.)

23. Fejezet. Katonai élelmi raktár.

Az erdélyi hadsereg élelmi biztosa „Szamosújvár szabad kir. város Tanácsához“ ezeket a sorokat küldötte:

Miután országos fő k. biztos Beöthy Ödön, úgy Bem tábornagy úr nyilvános rendelete nyomán kötelességemben áll Szamosújvárt is katonai élelmi raktárt tartani, hol a katonaság számára beszállított széna, szalma, zab, buza bátorságos biztosíték alatt lehessen. Hazafiúi tisztelettel, de egyszersmind komoly kötelességérzettel hívom fel a t. Tanácsot, miszerint az azon város kebelében megkívántató raktár számára oly záros helyet jelöljen ki és adjon át ottani élelmező biztos Szentiványi Ferencz úrnak, melyben a beszállított élelmi cikkek biztosítva legyenek. Kolozsvár, 1849. ján. 26. a t. Tanácsnak jóakarója: Tar Imre, az erdélyi hadsereg élelmi biztosa. (Vár. lev. 1849—61. sz.).

A város állít a katonaság számára élelmi raktárt, buzaraktárt, (özvegy Simay Bogdán né házánál) és széna-raktárt (a „hosszú fogadó“-ban. Vár. lev. 1849—72. sz.).

24. Fejezet. Nyergek, kardok, pisztolyok.

A kormánybiztos a következőket írja városunknak:

Szamosújvár város Közönségének. Az országos biztos által 218. szám alatt küldött rendelet folytán beszerzett nyergek közül Önök csak azokat küldjék ide, melyek lovas katonák szolgálatára

használhatók. Ugy a kardokat és pisztolyokat is küldjék hozzám Kolozsvárra. Kolozsvár, 1849. febr. 3, teljhatalmú országos biztos Csány László.

Ezen tárgyra vonatkozólag febr. 13-án tartott ülést a város, mely a következő határozatot hozta: „A kérdéselt nyergek, pisztolyok és kardok összeírására kirendelt biztos László László odautasítatik, hogy a már összeírt nyergek közül azokat, melyek lovas katonák szolgálatára használhatók, külön választva a kardokkal és pisztolyokkal együtt szedje be és a kimutatást adja be a tanácsnak.“ (Vár. lev. 1849—104. sz.).

25. Fejezet. A debreczeni nemzetőrök. Tóth Ágoston alezredes.

1849. febr. 6-án városunkban állomásoznak a debreczeni nemzetőrök. Febr. 12-én pedig Szem százados ezeket írja a tanácsnak:

Honvéd-zászlóalj. I. osztály, Szamosújvár város főbirájának és Tanácsának. Válaszút, 1849. febr. 12.

„Alezredes Tóth Ágoston úr által 310 emberből álló honvédosztály rendeltetett Szamosújvárra; minél fogva hivatalosan tudatom a t. Elöljárósággal, hogy ezen egyének szállásáról és élelmi szereiről a szükséges rendelkezések eleve megtétesse. Az osztályos és térparancsnoki hivatal számára oly helyen, hol nem messze őrtanya is felállítható, 3 szobából álló szállás, ezenkívül még egy-két és egy-egy szobából álló szállás rendeztessék. Szem Adolf, százados és térparancsnok.“

A rögtön összeült városi közgyűlés határozata ez: „A megérkezendő honvédosztály elszállásolásáról a szállás-rendező gondoskodván a térparancsnoki hivatal számára helyi polgár Duha Mihály házánál három butorozott szoba 15 ezüst forint — a majorsági pénztárból fizetendő — havi bérért kibéreltetni határoztatott.“ (Vár. lev. 1849—107. sz.).

1849. febr. 13-án csakugyan bevezeti Tóth Ágoston alezredes 310 személyből álló honvédosztályát — városunkba. (Vár. lev. 1849—107. sz.).

26. Fejezet. Iskola. A katonák elszállásolása.

„Inter arma silent Musae.“ 1849. febr. 17. — decz. 3-ig szünetel a tanítás. Febr. 17-én két tantermet lefoglaltak a nagyenyedi és járai menekültek számára; a többi tanterembe márcz. 2-án katonákat szállásoltak be. Erre vonatkozólag a tanács a helybeli tér-

parancsnokhoz, ki azt írta volt, hogy a város „a szállító házat (= iskola) ágyakkal, vagy ezek nem létében szalmazsákokkal lássa el“ — a következő választ írta: „Tanácsunk a legszívesebben és egész készséggel gondoskodik arról, hogy a szállítandó katonaság számára alkalmas helyen szállítóház állíttassék. Azonban, mivel sem városunkban, sem Kolozsvárt, sem Deésen a szállító házban szükségelt szalmazsákokhoz kívántató vásznat találni egyáltalában nem lehet, — kéri a tanács Dobokamegye főispánját, hogy rendelkezék a szomszéd helységekhez, hogy azokból mérsékelt áron hozzanak be 1200 sing durva vásznat. (Vár. lev. 1849—134. sz.).

1849. decz. 3-án nyílt meg újra az iskola.

Azért szólok egy fejezet alatt egyszerre az iskoláról és katonákról; mert az iskola terjeszti a kulturát, de a katona az, ki megvédi a kulturát.

27. Fejezet. Az ujonczok összeírása és kiállítása. Bem tábornok nevenapja.

Városunkban 1849. február havában a 19—22 éves ifjak mind összeíratlak; az örmény katolikusok (= örmények) közül 120, a róm. katolikusok közül 53, az ev. reformatusok közül 3, a görög katolikusok közül 14; összesen 190.

1849. ápril 24-én — felsőbb parancs következtében — újabb összeírást eszközölnek: összeírják a 18—30 éves férfiakat.

A 6. és 8-dik hadmegye parancsnoksága (Nagyvárad ján. 28. 1849) a következőket írja a város tanácsának:

Az ujonczozás tárgyában az országos honvédelmi bizottságtól és a hadügyminiszteriumtól már több sürgető rendelet érkezvén, miután már Szamosújvár városa az önkényszerű ellenségtől a magyar hadsereg győzelmes előhaladásával megtisztított; hivatalos kötelességem felszólítani, hogy a még 1848. év szept. havában országszerte köröztetett rendelet szerint a reá országosan kirótt 63 számból álló ujonczok kiállítását vétesse rögtön munkába. Cserei alezredes (Vár. lev. febr. 6. 1849—84. sz.).

Bem tábornok rendelkezése alá 63 ujonczot adott és szerelt fel a város. (Vár. lev. 1849—84. sz. febr. 6.).

Bem tábornok nevenapján (a névnap előestéjén: márczius 18-án) a város kivilágított és minden egyes katona — a város költségén — egy fél kupa bort kapott. (Vár. lev. 1849—166. sz.).

28. Fejezet. Szűk napok. A katonaság követelőd-
zése. Pusztító előőrsök. Marha a honvédek szá-
mára.

A város igen szűk körülmények között él (febr. 26.) Itt helyt országos- és heti vásárt nem lehet tartani, a vidékről pedig marhát eladás végett nem hajtanak be; de a környékbe se lehet menni, hogy pénzért marhát vehessünk. A város lakossága nagy fogyatkozást szenved hús dolgában. (Egy font hús 10 kr. Vár. lev. 1849—123 sz.). Maga a térparancsnok is ezeket írja a tanácsnak: „Ha a város nem gondoskodik arról, hogy a katonák elegendő hússal láttassanak el, a katonai hatóság requirálás útján fog húst előteremteni.“ (Vár. lev. A térparancsnoknak febr. 27-ről kelt átiratából).

Viszont a város így ír a kormánybiztosnak: „Az itt szállásoló katonák — habár az álladalom számukra olcsó húst méret — nem vesznek húst, a kapott kenyeret pedig eladják; azért kérjük teljhatalmú biztos úrat: intézkedjék, hogy a katona vegye meg hús-illetményét és éljen a maga kenyeréből. (Vár. lev. 1849—121. sz.).

Mivel ezen kérelemnek semmi jó eredménye nem volt, febr. 27-én újra átirat a tanács a kormánybiztosnak: „Tapasztaltatván, hogy a városon szállásoló katonaság nagy része sem húsról, sem kenyérről nem gondoskodik; mert őket az annyi szükséggel küszködő házi gazdák kénytelenek saját pénzükön vásárolt étellel és kenyérral tartani; sőt a lövasok közül a gazdák szénáját, zabját, törökbuzáját etetik meg lovaikkal . . .“ (Vár. lev. 1849—126. sz.).

Ezen második kérelem a következő rendelet kibocsátását eredményezte: „Hogy a polgárság a katonaság túlságos követeléseitől megszabaduljon, a következő intézkedést tette a térparancsnokság: kapjon a katona becsületes ágyat, meleg szobát, a katona ételét főzze meg a szállásadó gazda, sőt is ez adjon; ha főzeléket is kíván, adjon a gazda jutányos árban — pénzért; egy pár változót 6 krért mosasson. (Vár. lev. 1849—136. sz.).

Főbiránk a helyb. térparancsnokhoz intézett iratában ezeket mondja:

„Az előőrsök pusztítják az őrségi hely körül fekvő kerteket, a kerítéseket elégetik; pedig a város elegendő fát ad nekik tüzelésre.“ (V. lev. A főbirónak febr. 28-án tett jelentéséből 1849—128. sz.).

A kormánybiztos városunkban foglalatosskodik; azért a tanács felhasználva ezt az alkalmat, a következő kérvényt nyújtja be:

Mélyen tisztelt teljhatalmú országos Biztos Csány László úrhoz — helyben.

Bár mennyire is elhatározták magukat polgáraink a Haza oltárára igényelt áldozatok szíves és készségteljes hozatalára, mégis nem tehetjük, hogy kettőre fel ne hívjuk mélyen tisztelt országos Biztos úr figyelmét:

1. Miután a „Közlöny“ című hivatalos lapban közelebből közzé tett azon hadügyminiszteri rendelet ellenére, mely szerint minden — a katonaság számára kiszolgáltatni kellett előfogatok díjai az illetők által azonnal készpénzzel kifizetendők, — mind e mai napig városi polgárainknak sem az álladalom részéről, sem az előfogatot használt katonai egyének által fuvarbér czime alatt egy krajczár sem fizettetett, hanem csak írott nyugtatvány adatott nekik: felkérni határoztatott Biztos úr, miszerint méltóztassék rendelkezni az iránt, hogy a városunk részéről már kiszolgáltatott és ezután kiszolgáltatandó előfogatok készpénzzel fizetessenek, hogy ez által lovakat tartó polgáraink, kik a jelen hadjáratos időben annykép terheltetnek s kiknek a szünteleni fuvarozás által kereskedésükben (lovaikat és szekereiket nem használhatván) tetemes kár okoztatik, némileg könnyíttessenek.

2. Miután az itten szállásoló katonaság húst, mit az álladalom olcsón méret a katonaság számára — nem veszen, — kenyerét pedig, mit az álladalom élelmi tárából kap, eladván, a házi gazdák tulajdon ételükön és kenyérükön élődik, kik pedig a főzésnél egyéb bel nem tartoznak, — méltóztasson falragaszok által a katonaságnak kötelességévé tenni, hogy hús illetőségét vegye meg ő maga naponként és éljen a maga kenyéréből; nem lehetvén a nagy részben szegénységgel küzdő polgárainktól még azt is kívánni, hogy a beszállásolt katonát a magáéból étellel és kenyérrel is lássa el, (Vár. lev. 1849—121. sz. febr. 22),

Az élelmezés tárgyában írt (febr. 27-én) a közgyűlés a helybeli térparancsnoknak is:

„Jóllehet polgáraink, kiknek nagyobb része mindennapi szükséggel és szegénységgel küzdeni kénytelen, — a kereset fennakadásával csaknem minden élelmi szerekből kifogyván, általán véve elégtelenek arra, hogy a házaiknál szállásoló katonaságot saját pénzükön vásárolt étellel és kenyérrel élelmezzék (mit pedig sem a haza, sem a kormánya nem kíván), mégis nagy része az itt szállásoló katonaságnak gond nélkül ül házi gazdája asztalához, húst, mit az álladalom olcsó áron méret az ő számára, nem veszen, — kenyerét, mit az álladalom élelmi tárából kap, naponként, eladja; sőt a lova-

sok közül némelyek még gazdájok szénájához, zabjához és török-buzájához nyulni és lovaikat azokból etetni nem átalják . . . tőlük se reggelit, se vacsorát ne kívánjanak . . .“

Térparancsnokunk rögtön intézkedett. 1849. márcz. 30-án már a következő iratot intézte a tanácshoz:

A szamosújvári térparancsnokságtól — helyben. Szamosújvár város Tanácsának:

. . . A térparancsnokság mindent elkövetend, hogy a katonaság részéről a túlságos követelések a szállásadó polgárok irányában megszűnjenek. A katonaságnak már napi parancsilag kiadtam e tárgyra vonatkozó rendeletemet; a polgárság pedig a maga hasznára tartsa kötelességének azonnal panaszt intézni a térparancsnoksághoz, ha valaki szentelenül többet zsarol, mint mi illeti és parancsolva van. Őrnagy-térparancsnok Bogdánffy.

*

Leválni való marhát — a katonaság számára — a város vétetett biztosai által. Ezek kezére bizonyos összeg pénzt adott a város, melyről a biztosok időnként utólagosan számoltak.

A városon nincs elegendő marha; azért Kovács Bogdán és Páll László a falvakra mennek négy lovas-katona kíséretében. A falvakban az odavaló bíró által megbecsült marhákat készpénzen veszik meg. A biztosok egy-egy marha után 1—1 ezüst frt jutalékot kapnak. Kiadásairól minden héten számolnak a városi szónokoknak (fő- és alorator). (Vár. lev. 1849—137. sz., 1849. márczius 30-án tartott közgyűlés jegyzőkönyvéből).

29. Fejezet. Pataki alispán hivatalos irata és a katonaság.

„Polgármester Úr! Ezen pillanatban vagyok fölszólítva, hogy a holnap reggel innen elindulandó roppant nagy tábor számára 12000 részlet kenyeret és a szamosújvári raktárból hozandó zabot holnap reggel virradtig indítsam útnak a tábor után, merre menni fog; azért felszólítom hivatalosan Önt, hogy a várbeli sütővel az éjszaka bár 1000 (ezer) kenyeret, a városon 2000-et süttetvén, azt úgy küldje ide az éjszaka, hogy még reggelig a készen álló szekerekre felrakhatván, utána indíthassam a tábornak. Ha e részben hiba történnék, a felelősséget én, — ki ezen pillanatban vett rendelést aláírom — magamról ezennel le is teszem. Azonban bizom az Ön ismeretes pontosságában és hiszem, hogy hiba nem lesz. Deés, aug. 22. 1849. Pataky Dániel alispán (Hivatalból felette siető.)“

Erre polgármesterünk a többek között így válaszolt:

Sajnálva kell megvallanom, de a ki Szamosújvár helyzetét ismeri, el fogja hinni, hogy a magát fával és buzával a piacról ellátni szokott, semmit nem termesztő szamosújvári nép teljesen elégtelen ma is kenyérsütésre tulajdonából; mert alig van minden tizedik gazdának egy pár véka buzája, — a többi nem tudja, hogy holnap mit eszik; mert hetektől fogva semmi buza nem jó piacunkra.

Tegnap 2000 kenyeret és 89 veder pálinkát küldöttünk Deés felsegélésére: szívesen tettük; ma Szamosújvárt kellett 400 egy néhány katonának kenyeret osztani; holnap, holnapután Isten tudja mennyinek kell . . .

Aug. 23-án visszaírt az alispán:

„A mit irtam, nem a magam fejétől irtam; de mint jó embere, azt javaslom, hogy tessék a rendeleteket teljesíteni, a 350 véka zabot és a 2000 kenyeret azonnal a tábor után indítani, ellenesetben a váratlan következmények — hiszem, hogy — igen szomorúak lesznek. Pataky Dániel.“

Aug. 23-án Deésről ifj. Ferenczy Károly főhadnagy ezeket írja polgármesterünknek:

„Intézkedjék rögtön, hogy legfőlebb reggel 4000 porció kenyeret ide küldessék, mit a tábor után küldeni lehessen. Ezeránt a legerélyesebben intézkedni méltóztassék, hogy haragjakat és méltatlanításokat magunkra venni ne igyekezzünk. Mi négy napon át tapasztalt szívességekkel a tábort a lehetőségig élelmezők.“

Erre a polgármester ezeket válaszolta: Nincs honnan, kifogytunk mindenünkből. Csak a napokbanadtunk a katonaságnak (8000 + 4387 =) 12387 részlet kenyeret, (100 + 865 =) 1865 részlet szénát, (1050 + 977 =) 2027 részlet zabot, 88 veder pálinkát, 2110 font húst. (Vár. lev.)

1849. aug. 21-én ezt írja Urbán egy czédulára: „Die Stadt Szamosújvár hat binnen 2 Stunden nach Erhalt dieses Befehls 150 Paar Stiefel oder Schuh für das Cordons-Bataillon beizustellen und heute bei dem Durchmarche der Truppe zu übergeben. Urban Oberst.“

Jakabb Bogdán polgármester ezt a rendeletet aug. 21-én délután két órakor kapta és az nap délután 5 órakor 150 pár csizma küldetett Deésre, hol azokat Gríza Jakab „Führer“ vette számba. A polgárság adott 145 párt és a csizmadiák 11 pár csizmát.

1849. aug. 21-én altábornagy Grozthenhielm táborának számára 2000 kenyeret és 100 veder pálinkát kellett Deésre küldeni. Min-

den gazda süttött egy-egy véka lisztből 10 kenyeret. (Vár. lev. 1849—127. sz.).

1849. aug. 22-én is 2000 kenyeret küldöttünk Deésre.

1849. szept. 8-án a Bianchi nevet viselő császári gyalog-ezred második zászlóalja és egy „escadron Dragoner” érkezett ide. Ezeknek naponként 540 részlet kenyeret és 120 zabrészletet szolgáltatott a város. (Vár. lev. 1849—462. sz.).

1849. szept. 10-én elvesznek a császáriak a várostól két fegyvert, egy karabélyt, tizenegy vadászfegyvert, tizenegy pisztolyt, egy görbe kardot (Degen) és egy egyenes kardot (Sebel), végre 21 lándsát.

1849. nov. 5-én Deésről azt rendeli Urban, hogy másnap Szamosújvárt 800 embernek ebédje, 100 lónak szénája és zabja, 30 törzstisztnak tiszteségesebb ebédje és minden legénynek egyfél kupa bora legyen.

30. Fejezet. A magyar sereg városunkba jön.

Derék polgármesterünk 1849. jún. 23-án ezeket a szép sorokat írta naplójába:

A magyar sereg Beszterczéről ide jön. Gondoskodtam élelmezéséről. Felszólítottam házanként a lelkes polgárokat, hogy minden ház egy-egy véka lisztből kenyeret süssön és még azon éjjel adják be azokat. A szegények jöjjenek liszt után. (Vár. lev. Jakabb naplójából).

1849. aug. 23-án 4000 kenyérrészletet (porció) és 350 véka zabot küld a város haladéktalanul Pánczél-Csehre a magyar katonáknak . . .

31. Fejezet. A bankjegyek engedék (rabatt) nélkül nem fogadtatnak el.

A város feje az országos teljhatalmú kormánybiztoshoz ezeket írta 1849. júl. 6-án Kolozsvárra:

Nemcsak a nagyban való kereskedésnek, de magának a mindennapi élhetésnek erőszakos megakadályozására szolgál azon körülmény, hogy már nemcsak a százas, de sőt a tíz és öt forintos bankjegyek sem fogadtatnak el rabatt nélkül. Egy darab százasnak tízes vagy ötös bankjegyekkel való felváltása 6—8 ezüst forintba, egy öt forintos ötven krajczárba kerül. Kezdetben azt hitte az ember, hogy ez az apró pénzjegyek kevés mennyisége miatt történik; de később meggyőződtem arról, hogy az emberek az apró pénzjegyeket szándékosan gyűjtik, hogy azokkal — jutalomért a nagyobbakat

felváltsák. Valóságos üzletet visznek véghez a pénzjegyekkel; minek a mindennapi életre és a kereskedelemre az a káros hatása lett, hogy a száz forintos jegyeket, ha többre is történt a vásár, el nem fogadják . . . Ha egy száz forintost tizenkétszer felváltanak, az maga magát felemésztette, a mi pedig néhány hét alatt megtörténik. Ez az eljárás azért is kárhozatos, mert a pénzjegyek hitelét szerfelett csökkenti, hogy ne mondjam tökéletesen tönkre teszi.

Ha e veszedelmes visszaélés csak városunkban létezne is, figyelemre méltónak tartanám; annyiival szükségesebbnek látom a felszólalást és hatályos intézkedést, midőn az hazaszerte elharapódzott (Büntetés terhe alatt tiltsa el a jutalmat [engedék, rabatt] a felváltásnál, tartozzék a nagy bankot mindenki elfogadni). Ezen intézkedés ideje annyira eljött, hogy halasztása a magyar álladalom hitelének alászállítását, a kereskedelem és mindennapi aprólkos pénzcserének megakadályozását fogja előidézni. Amaz már politikai tekintetben is veszélyes, ez pedig magán viszonyainkat zavarja meg. (Vár. lev. Jakabb levelezéseiből).

32. Fejezet. Harangozás a halottakért.

Városunk feje a helybeli templomok gondnokainak és a Szt.-Ferenczrendi-zárda főnökének ezeket írta 1849. júl. 16-án:

„A számos halálozások miatt szüntelen zúgó harangozások és különösen a hajnali harangozás nem kevésbé csüggesztik az élőket és rémülettel töltik el a vészthozó cholérától úgy is nagyon megijedt lakosságot. Mivel pedig a félelem magában betegséget előidéző lelki baj: a lakosság lelki nyugalmaról pedig gondoskodni az előjáróság főbb kötelessége. Hivatalosan . . . felhívom, hogy csak azokért, kik ma elhalva vannak, harangoztasson; más elhaltakért csak a temetés alkalmával engedje meg a harangozást.

33. Fejezet. A városi pénztár a haszonbérlelőktől utalványokat nem fogad el.

A város haszonbérlelő haszonbéri tartozásait nem készpénzzel, hanem általuk beváltott nyugtatványokkal, utalványokkal szokták nagy részben fizetni; azért a polgármester írásos értesítés által tudokra adja, hogy a pénztár a „beváltott“ nyugtatványokat és utalványokat ezután el nem fogadja. (Vár. lev. 1849—178. sz. nov. 18.).

34. Fejezet. A magyar bankjegyek.

Polgári és katonai kormányzó: báró Wohlgemuth Lajos által

1849. aug. 13-án kibocsátott rendelet következtében Szamosújvárt összegyűjtött és Jakabb Bogdán által a kolozsvári térparancsnokságnak átszolgáltatott négyszáztizenegy ezer kétszáznegyvenhárom (411243) ezüst értékű forint magyar bankjegyekről szóló bizonyítvány a városi pénztárban levő vasládába tétetett . . . (Vár. lev. 1850—29. sz.).

1849. szeptember elején szedték be — magasabb parancs következtében — mindenkitől a magyar bankókat és azután nem sokára — elégették. Szept. 13-án Szamosújvár 400.000 (négy-száz-ezer) frt magyar pénzt adott be és pedig a polgárság pénzéből égették el 379.164 frt 85 krt, a 20835 frt 15 krt a város pénztárából vették ki. A később összegyűjtött 11243 frtot, miről előbb emlékeztem meg (mert összesen 411243 frtot adtunk be) polgármesterünk vitte be Kolozsvárra . . .

35. Fejezet A „három hősiesen elesett Szentpéteri főtiszt.”

A „nagy idők” tanulságos történetét Cserey ezredesnek tanácsunkhoz intézett hivatalos szép iratának közlésével zárom be. A fölötte becses okirat szó szerint így szól:

A 6. és 8. hadmegye főparancsnokságától. Szamosújvár város Tanácsának!

Értésemre esvén, hogy szamosújvári polgár Szentpéteri urnak három fiai, mint főtisztek, hősiesen elestek — kötelességemnek tartottam a hadügyminiszteriumnak e körülményt feljelenteni, egyszerűsmind azon ajánlatot tevén, hogy ezen nagy áldozatot hozott szüléknek: a Szentpéteri családnak valamely illő jutalom nyujtassék. Erre a hadügyminiszteriumtól azon leirat érkezett, hogy tudnám meg a Szentpéteri családnak polgári állását, vagyoni tehetségét, mihez a kért segélyt azután mérni lehetne.

Melyért is ezen körülmények iránti felvilágosításra a tisztelt Tanácsot hivatalosan felkérem. Nagy-Várad, jún. 27. 1849. Cserey ezredes. (Vár. lev.)

Midőn a római nők közül egyik ékszereivel, másik ruhájával, a harmadik férjének magas állásával dicsekedett, . . . Cornelia, a Grachusok anyja — derék fiaira mutatva — így szólott: „Ezek az én ékszereim!” Így tett az öreg Szentpéteri is: „Vagyonomat három fiam képezte. Örvendek, hogy mind a hármat a haza számára nevelhettem és büszkít a tudat, hogy mind a három vérét a hazá-

ért ontotta. Segélyt nem kérek annyi bajokkal küzdő hazámtól. Nincs ugyan sok vagyonom; de nem szegény az, kit Isten ilyen hazaszerető fiakkal áldott meg!”

Ilyen minden örmény. Így szerette minden örmény a magyar hazát. Így cselekedett minden örmény helység 1848—1849-ben... és lángoló hazaszeretetének adta soha el nem évülő legfenyesebb jeleit a „nagy idők” alatt az örmény helységek metropolisza: Szamosújvár, mely város önérzettel elmondhatja a „Fotó dal” halhatatlan költőjével, Vörösmarty Mihályval:

„Vér, veríték, vagy halál az,
Mit kíván (a haza),
Áldozatként rakjuk azt le
Zsámolyán.

Hogy mondhassuk csend- s viharban:
Szent hazánk!
Megtízítettük mind, mivel csak
Tartozánk.”

Szongott Kristóf.

A lepkék és szerepük a természet háztartásában.

Irta: JÓSA JÁNOS.

A tárgy, melyről felolvasás tartására — a szolnok-dobokavár-megyei irodalmi-, történelmi- és etnographiai társulat megtisztelő fölkérése folytán — vállalkoztam, magyar közéletünkben még csak kevésbé ismeretes, fontossága pedig még kevesebbé méltányolt. Érttem általában a rovarokat, s ezek között különösen a lepkéket.

Pedig a lepkék, az állatvilág e költői szép teremtményei, több tekintetből érdemlik meg figyelmünket, s keltik föl érdeklődésünket. Az a pazar színpompa, a rajzolatok változatossága és díszes volta, mely a lepkék szárnyain látható; az alak sokszerűsége és arányos volta, melyek együttesen, mint a legszebb műtárgyak, mindig aestetikailag hatnak a szemlélőre: már eme külsőségek is első pillanatra megragadják és lekötik még a legegyszerűbb ember figyelmét is.

Ámde ezen túl nem is igen terjed a figyelem. S míg pl. külföldön, Német-, Francia-, Angol- stb. országokban egész irodalom keletkezett a lepkékről; kiváló tudósok és díletansok, még nők is foglalkoznak velük; gyűjtik és tanulmányozzák őket: addig nekünk magyaroknak, a kik — hogy egy hazai író szavaival éljek — a kik általában az állattani ismereteket művelő hazai tudósaink névsorával nem dicsekedhetünk: rovarani tudósaink névsorát még kurtábbra kell fognunk. Sőt a kolozsvári egyetem egyik tanara épen nehéz szívvvel hordozhatónak mondja azt a körülményt, hogy az erdélyrészi fauna ismertetésében, tudományos feldolgozásában eddig több érdemet szereztek a szászok és idegenek, mint a magyarok.¹⁾

Igaz, hogy különösen a lepkékkel való tüzetesebb foglalkozás, próbára teszi az ember egész türelmét, de hiszen türelem és kitartás nélkül nem is lehet semmi érdemeset alkotni. Más részt az is igaz, hogy ez a foglalkozás fejleszti a tetterőt, erősíti az akaratot, nemesíti a szívet és a lelket, komoly és kitartó munkásságra sarkal

1) Sch. L.: „Az Erd. Muz.-ról.“ III. 1901. 104. sz.

és képesít is; és a természet szeretetére, s ennek nyomán a legigazibb ember szeretetre vezet. Természet és emberszeretet nélkül kihal az ember kebeléből minden eszmény; természet- és emberszeretet vezetnek el az idealismusnak szebb, emelkedettebb álláspontjához.

A szabad Észak-Amerika egyesült államaiban, a hol a mezőgazdaság fejlesztésére oly kiváló gondot fordítanak, és a hol a természet szeretetét, az évenként tartani szokott „Fák ünnepé“¹⁾-vel is oly kiváló kedves módon igyekeznek az ifjúság és a nép lelkébe oltani: évenként százazreket vesznek föl az állami költségvetésbe, hogy a mező- és erdőgazdaságra hasznos és kártékony rovarok, azok tenyésztése és illetve irtása tanulmányozása végett. Rovartani Állomásokat tartsanak fenn; költséget nem kimélve, tudományos és népszerű műveket, jeles monográfiákat adnak ki, s ezrével terjesztik, hogy ez által a hasznos rovarok tenyésztésére serkentsék a népet, a kártékony rovarok életének megismertetésével azokat irtsák, kártételüket megakadályozzák, vagy legalább kevesbbsíték²⁾. Sőt a legkiválóbb egyetemeikben külön tanszékek vannak kizárólag az entomologia (rovartan) részére, nem is szólva a gazdasági akadémiákon szokásos rovar-tani oktatásról³⁾. A párisi akadémia a mult 1900. év decemberében 3 tudóst részesített pályadíjban, entomologiai művekért; ezek között Linden grófnőt a „lepkefajok geneológiájáról“ irt tanulmányáért s újabb díjakat tűzött ki 1200—4000. frankig.⁴⁾

Örömmel kell azonban fölemlítenem, hogy Budapesten a nmlgu m. kir. földmívelésügyi miniszterium is állított föl és tart fenn ilyen állami Rovartani Állomást, a mezőgazdaságra káros rovarok életmódjának és az ellenök való védekezésnek tanulmányozására, a mely Rov. Áll. tudomásom szerint, jelenleg is sikeresen működik.

Midőn tehát az erdélyrészi faunának egyik osztályához tartozó rovarrendről: a lepkékről akarok szólni, célom az, hogy a lepkéknek a természet háztartásában jutott rendkívüli fontos szerep feltüntetésével a közérdeklődést irántuk felköltsem, s a természet és emberszeretet emeléséhez és terjesztéséhez bár egy parányival hozzájáruljak.

Valóban, végtelen fontos szerepet játszanak a lepkék — s

1) L. millenaris faültetési ünnepi beszédemet, a „Szamosújvár“ 1896. évi 47. sz.-ban. 2) Rovart. Lapok: 1900. II. füz. 3) U. o. 1901. 2. füz. 26. 1 4) U. o. 1901. 3. füz. 64. 1.

más rovarok — a természet háztartásában. Életük a növényvilágtól elválaszthatatlan. A növényekhez való viszonyaikat tekintve, egyrészt a növényeknek tulságos elszaporodását korlátozzák, másrészt elősegítik és terjesztik azoknak a tenyészetét. Midőn azonban a növények tulságos elszaporodását korlátozzák, egyuttal erdő-, mező- és kertgazdaságunkban óriási károkat is okoznak. Továbbá hozzájárulnak a levegő tisztántartásához az által, hogy mindenféle hulladékot, dögöt stb. eltakarítanak. Korlátozzák némely állatfajnak a tulságos elszaporodását. Végre számos faj — a lepkék kivétel nélkül mind — még úgy is szolgálják a természet érdekét, hogy számos más, felsőbbrendű állatnak, mint a madaraknak és emlősöknek, s itt-ott az embernek is, sőt némely saját fajtabelieknek is, táplálékul szolgálnak. Szóval: behizonyított tény, hogy a lepkék — s a többi rovarok — a természet háztartásábanharmely más állatfajnál nélkülözhetlenebbek. Megérdemlik tehát, hogy egy kissé foglalkozzunk velük.

II.

A lepkék az izeltlábú állatkörbe tartozó rovarosztály egyik rendjét képezik. Az izeltlábúak testét mozgatható gyűrűk alkotják. Testük külső része kitin-nek nevezett anyagból áll; ez helyettesíti a csontvázat, ez adja meg a test formáját, s ez védelmezi a belső szerveket is. Az izeltlábúak az állatorszámban többségben vannak, s hivatásuk hol életet kelteni, hol megsemmisíteni. Testük 3 főrészből áll: fej-, tor- és potróhból. A fön vannak a szemek, csápok és állkapcsok; a toron a 3 pár láb, és rendszeren 4 és két szárny. A tor és potróh gyűrűkből áll. Mindannyian átalakuláson mennek át, még pedig tökéletes az átalakulás, ha a petéből hernyó (v. álcza), ebből báb, a bábból aztán kifejlett állat lesz. Nem tökéletes az átalakulás, ha a báb-állapot elmarad.

A lepkéknek 4 szárnyuk van; de vannak fajok, melyeknek nőtényei szárnyatlanok. (pl. az Orgya-faj. Látható gyűjteményemben). Szárnyaik poralakú színes pikkelyekkel vannak borítva; ezért pikkelyes szárnyúaknak is nevezik őket. Átalakulásuk tökéletes. Szájrészeik szívó készülékké alakultak át. Testükben szétágazó légcsővekkel lélekeznek, melyekbe a test szélein lévő nyílásokon át a levegő behatolván, felfrissíti szintelen vérüket, és egész testüket légiessé teszi. Eme légcsővekkel a szárnyak erezete is összeköttetésben áll, mely erekbe a levegő behatolván, kifeszíti a szárnyakat. A bábból kikelő lepke szárnyai kicsinyek, összegöngyölödöttek, nedvesek és lekonyultak. (L. gyűjteményemben a halálfejú lepke egy

példányát). A kikelő lepke tehát valamely fa oldalára, vagy falra mászik föl, hogy a levegő könnyebben érje. Lassankint aztán, a mint a levegő a légcsővekbe, s ezekkel összeköttetésben álló szárnyerekbe tolúl, szárnyai kezdenek nőni, kifeszülni, s megszáradván, a a lepke tova repülhet a levegőben.

A lepkéknél a nemek külön váltak: hímek és nőstények vannak közöttük. Párzás után a nőstény petéit a hernyó tápnövényére vagy legalább ennek közelébe rakja le, hogy a kikelő hernyó azonnal táplálékhoz juthasson. És a lepke bámulatos ösztönével a leendő hernyó tápnövényét megtudja más hasonló növényektől különböztetni. A peték nagyság, alak, szín stb. szerint különböznek az egyes fajoknál; többnyire zöldszíniiek, de vannak veres, sárga, fehér, kék stb. színiiek is, különféle díszítésekkel ellátva. Némely lepkék szép sorjába rakják petéiket, mint pl. a Mamestra, Agrotis fajok. A gyűrűs pohók (*Bombyx neustria*) gyűrű alakban rakja le a vékonyabb ágak körül, a mint ez gyűjteményemben látható; más fajok, pl. az *Ocneria dispar*, *portesia Chrisorrhaea*, a potróhuk végén lévő gypjával takarják be petéiket, hogy ellenségeik elől elrejtsek; s így befedve, valami kis gombához hasonlít az egész peterakás, a mint ez gyűjteményemben szemlélhető. Vannak olyan fajok is, melyeknek egyedei egyenkint rakják le petéiket. A *Harpya Vinula* lepke pl. fűzfára vagy a fűzbokorra rakja le, s ha a bokor kicsiny, akkor egy levélre csak egyetlen petét teszen, ha nagyobb a bokor: kettőt is; ha pedig nagyobb fára rakja petéit, akkor többet is teszen egy helyre. E lepkének ugyanis hernyói nagyon lusták, ugyannyira, hogy ha a leveleket le is ették már, még akkor sem mennek más bokorra át, és így a pusztulás várna rájuk, ha sokan volnának egy azon bokron, és még a teljes kifejlődés előtt mind leennék tápnövényük leveleit. De még azt is látjuk, hogy az a rovar, az a lepke, mely elődét sem látta, ivadékait sem fogja soha látni: petéit nem rakja le olyan fára, mely későn hajt lombokat. De hát tudja az a rovar, az a lepke, hogy a lerakott petéiből kikelő álczái, hernyói elpusztulnának, ha lombfakadás előtt kelnének ki? Mert valóban, az utódok életének biztosításáról való gondoskodás nyilatkozik meg eljárásában. Vagy tudja az a *Harpya Vinula* lepke, hogy a petéiből kikelő hernyók restek lesznek, és éhen vesznek el, ha tömegesen rakja le petéit kis bokorra? Oh, nem, nem tudja ezt a lepke; ösztöne vezeti csupán. Az ösztönben nincsen gondolat: törvény ez, a természet örök törvénye! Az állat ösztönében, az ember pedig tudásában és hitében bírja a jövő élet igazságát!

A megtermékenyített petékből kelnek ki a hernyócskák. A nagy lepkék közül 33.10% pete alakban telel ki; 66.90% pedig hernyó alakban¹⁾. Az ősszel lerakott és áttelelt petékből tehát a következő tavaszon; a tavasszal és nyáron lerakottakból pedig néhány hét múlva kelnek ki a kis hernyók. A hernyó teste általában hengeres, 13 egymásba illő s mozgatható gyűrüből áll, melyeknek elseje a fej. A fejen vannak az apró pontszemek (6—6), tapogatók (csápok) és a rágásra alkalmas szájrészek; s az alsó ajak végén a fonómirigy (v. selyemmirigy). 10 és 16 lábúak. Vannak köztük csupaszok, szőrösök, vagy kefések, tövisekkel és szömölcsökkel borítottak, a mint ez gyűjteményemben látható. Hazai lepkehernyóink között mérges nincsen. A bucsus pohók (*Cnethocampa processionea*) hernyójának szőre igen törékeny és vízhorog van a végén, azért ez, ha ember vagy állat testével jön érintkezésbe, heves gyuladást és fájdalmat okoz, tapasztalásból tudom. Csak a kakuk és bábrabló bogár (*Calosoma Sycophantha*), meg a fürkész darázsok nem félnek tőle. A *Porthesia Chrysorrhea* hernyója is okoz kisebbszerű gyuladást. A hernyók szín és alak szerint is igen változatosak. A növények belsejében élők fehérek vagy sárgák; a füzfai farágó (*Cossus ligniperda*) lepke hernyója hátán vérvörös, a gesztenye-farágóé sárga, a mint ezek gyűjteményemben láthatók. A leveleken élők zöldek; némelyek száraz ághoz hasonlítanak, pl. az araszolók (*geometridae*); mások pedig a fák kérgéhez, pl. *Dichonia aprilina* (gyűjt.-ben). Csak a hernyó növekedik; a kifejlett állat: a lepke már nem. Teljes kifejlődéséig a hernyó rendszeren 4-er vedlik és némely fajnál minden vedlés után más-más színű lesz, Némely fajok magánosan, mások csoportosan élnek együtt. Csoportosan él pl. a *Vanessa*, *Melithea*, *Cnethocampa* stb. A hernyó összes életműködése az evés, és az emésztésre szükséges pihenésből áll. Végtelen falánkok lévén, midőn nagy tömegekben jelennek meg, roppant károkat is okoznak. Hogy mily iszonyú tömegekben jelennek meg néha, és mily borzasztó károkat okozhatnak, erről némi fogalmat nyújthatnak a következő feljegyzések. Egyik évben Poroszországban oly iszonyú számban jelentek meg, hogy az ürülékük az erdőben helyenként 20—25 cm. vastag réteget képezett, s a fákról való lehullás közben okozott zaj zuhogó esőhöz hasonlított, és 10 percznyi távolságból hallható vala.²⁾ Oroszországban a *Lasio campaini* hernyók bomlásnak indult ürüléke messze érezhető szagot terjesztett, s szekerekkel kellett nagy

1) „Természet.” 1901. 12. füz. 5. 1. 2) F. Rühl: Die Pal. Grossschmettl. 38. 1.

gödörökbe hordani s elföldelni, hogy valamely ragályos betegség keletkezésének elejét vegyék.¹⁾ 1838—9-ben Poroszország területén hatvanezer öl erdei fenyőt (*Pinus Silvestris*) kellett kivágni, mert a fenyő pohók (*Lasiocampa pini* l. gyűjt.-ben) (lepke hernyói tönkre tették.²⁾ Egy másik hernyóban bővelkedő esztendőben 9372 porosz hold területéről 3 év alatt, százkilencz ezer öl fát kellett kivágni eme hernyó pusztításai miatt.³⁾

Az apácza-lepke (*Psylura monacha*) hernyói is épen ilyen kártékonyak és veszedelmesek a fenyőkre nézve. Ez a lepke Deésen, a Somkut felé vezető úton kívül levő erdő gyertyánfáin szintén előfordul, de nem oly számban, hogy jelentékeny kárt okozhatna, Szamosújváron is a sétatér fáin találtam 1899-ben. (Hernyó, báb, him és nőstény lepke gyűjteményemben látható.) E lepke hernyói 1794-1798-ig Voigtlandban (Németor.) Ötszáztíz ezer (510,000) öl fenyőt tettek tönkre.⁴⁾ 1844—45-ben Németalföldön Gelderland- és Utrecht tartományokban a *Trachea piniperda* lepke hernyói úgy elszaporodtak, hogy 2270 hektár szurkos fenyőerdőt leptek el s ebből 985 hektárt teljesen elpusztítottak.⁵⁾ Hogy a hernyók iszonyú nagy tömegéről még világosabb fogalmat nyerjünk, fölemlítem, hogy pl. az apácza-lepke petéiből 35 ezer darab 35 grammot nyom, s Poroszországnak egyetlen erdő kerületében 1853 augusztustól a következő év tavaszáig közel két métermázsát szedtek össze e petékből, a mely csak fele lehetett a fákra lerakott összes petéknek; egy-egy fenyőfán 30—36 ezer darabot is találtak.⁶⁾ E lepke-hernyók a fenyőfáknak csak leveleit emésztik föl, s hogy mégis oly iszonyú károkat okozhatnak, annak az oka, hogy a leveleitől megfosztott fenyőmenthetetlenül kiszárad, elhal, míg lomblevelű fáink csak ritka esetben halnak el; a leveleitől megfosztott fenyő ugyanis kevésbé csiraképes, s oly gyorsan sem tud kilevelezni, mint lomblevelű fáink.

Itt fölemlítem még a *Bostrichus typographus* (betűző szu) bogárkát is, egyuttal be is mutatom az álczái által megrágott fával együtt. Ezek alig 5 millimeter hosszú állatkák; néha oly iszonyú tömegben jelennek meg, hogy egész felhőt képeznek; 20 ezer darabnál már többet is számláltak meg egyetlen fenyőfa törzsében. 1781—1783-ig csak a Harcz-hegység erdeiben több mint két millió fenyő törzset pusztítottak el ezek a piczike állatok⁷⁾, melyek a fenyőfák kérge alatt tartózkodnak.

1) Rühl e. m. 39. 1. 2) K. G. Lutz: D. Buch. d. Schmetterl. 148. 1. 3) U. o. 10. 1. 4) U. o. 9. 1. 5) Rovart. Lap. 1900. 4. füz. 68. 1. 6) Rühl e. m. 31. 1. 7) W. v. Fricken: Einh. Käfer. 176. 1.

Itt nálunk az erdélyi részekben a galagonya lepke (*Aporia Crataegi*) hernyói okoznak nagyobb károkat, midőn tömegesen lépnek föl; hiába való a hatósági intézkedés, ha közös erővel nem lépnek föl ellenök. A Pieridák is néha nagyon elszaporodnak. A káposzta-lepkék (*Pieris brassicae*) egyik évben oly tömegesen jelentkeztek, hogy felhő módjára a napot is elhomályosították.¹⁾ Ezek a lepkék petéiket a káposzta-félékre rakják, s ha elpusztítottak mindent, tovább vándorolnak. Ilyen vándorútjukban 1854-ben Brün és Prága között a vasuti sineket lepték el, és a teljes gőzerővel arra robogó vonatot nyílt pályán megállították. A vasuti sineket t. i. mintegy 70 méternyi hosszúságban ellepő hernyókat a vonat elgázolta, és a belőlük kiömlő nedv a kerekeket és sineket oly sikamlóssá tette, hogy a kerekek a tengely körül forogtak ugyan, de a vonat egyet sem mozdulhatott helyéből.²⁾

A múlt 1900. év nyarán vármegyénk területén is több helyen így pl. Csátánban, Czegén, Gőczön, Szent-Egyeden, Tőkepatakán és Révkolostoron, Magyar-Derzsén, Bethlenben stb. oly tömegesen léptek föl, hogy — a mint értesültem — a káposzta földeken, kertekben csebrekkel és kártyákkal (dézsa) szedték össze a hernyókat s hányták a Szamosba a lakosok, a kiknek igen érzékeny károkat okoztak. Szamosújváron is bőven voltak. Az egyik kertész elbeszélése szerint, ha pl. ma összeszedték és megölték is a hernyókat, másnap már újra tele volt a növényzet velök, a mi bizonyítja vándorlásukat. Besztercze-Naszódvármegyében is ép ily tömegesen jelentkeztek 1900-ban.

Ime a lepke-hernyók a túlszaporodás és ebből előálló táplálékhiány miatt, épen úgy, mint nem egyszer az emberek a nyomor miatt, vándorútra kelnek. De megfigyelték már maguknak a lepkéknek a vándorlását is. Érdekes megfigyelést tett Rühl 1879. szeptemberében a *Vanessa cardui* nappali lepke vándorlásáról³⁾. E lepke említett évben Zürich fölött iszonyú tömegben vonult el; s megfigyelés után kitünt, hogy Zürichhez is távoli vidékről érkeztek. Miután megfigyelő, a rákövetkező években is alig talált nevezett vidéken néhány him lepkét, azt is satnya állapotban, azt véli, hogy 1879-ben a *Vanessa cardui* hernyói bizonyos betegségbe estek, melyben különösen a hímek pusztultak el, míg a nőstények vagy nemkapták meg a betegséget, vagy csak igen kis mértékben szenvedtek miatta, hiszen

1) Lutz i. m. 70 l. 2) Lutz i. helyén és Rühl is beszél el hasonló esetet.
3) Rühl i. m. 20 l.

ismeretes az az orvos-természettani törvény, hogy a legkisebb állattól kezdve, föl az emberig, a két nem közül a hím — férfi — szervezet, főleg a kifejlődés korszakában, a pusztító kórnak kevésbé képes ellentállani, mint a női szervezet. A kiütött kór a Vanessa cardui lepkefaj fennmaradását nagy területen kérdésessé tette, a nőtények hiába várták a copulát, (megtermékenyítést) és a fajfenntartás ösztönétől üzetve vándorútra keltek, s elhagyták a kóros helyet. E véleményhez magam is csatlakozom, mert az tény, hogy néha bizonyos betegségben rendkívül sok hernyó elpusztul, ezt én is észleltem, Dr. Standfuss is említ föl esetet erre nézve.¹⁾

És itt érdekesnek tartom egy kis összehasonlítást tenni. A lepkék nőtényei kivándorolnak a faj-fenntartás ösztönénél fogva; olyan helyet keresve, a hol egyetlen legfőbb élethivatásukat betölthetik. Vajjon mi történnék az emberi társaságban, ha ehhez hasonló eset fordulna elő? ha t. i. a férfiak száma jelentékenyen apadna a nők számához képest? „Valóban, ez esetben nagy zavarok állanának be; a nép erkölcstelensége nagyon gyarapodnék.“ Pl. a keresztes hadak csökkentették Európában a férfiak arányát a nőkhöz képest s növelték a kicsapongást. Amerikában, Jukatánban a nők rendszeren számosabbak, és ennek folytán ott az erkölcsiség rosszabb lábon áll.²⁾ A statisztika kiderítette azt az élettani törvényt, hogy a férfiak mindig többen vannak; hogy minden 20 leányra átlag 21 fiu születik. „S bár e törvény határai is folytonos változásoknak vannak kitéve — írja Buckle, a világhírű angol tudós — de maga a törvény oly hatalmas, hogy nincs ország, hol egyetlen egy év alatt nagyobb ne volna a fiú-szülöttek száma, mint a leányoké.“ Általában ez az eset áll a lepkéknél is, sőt ezeknél a hímek száma jelentékenyen fölülmúlja a nőtények számát.

Ezekből is láthatjuk, hogy a testi élet örök törvényei a legkisebb szervezetben is ugyanazok, mint a legnagyobbban. Ezen túl kezdődik az embernek igazi: erkölcs-szellemi és vallási élete. Itt van az az áthidalhatatlan űr, mely az embert az állatoktól elválasztja. Sokszor összehasonlították már az embert a lepkékkel. A lepke, hernyó állapotban olyan csuszó-mászó, és végtelen falánk lény, melytől a legtöbb ember irtózik; báb állapotban mintegy koporsóban szendereg, de ha eljön a föltámadás órája: kitör báb-koporsójából, teljesen átalakult, légies testtel, ragyogó színezetű szárnyakkal, s

1) Dr. M. Standfuss: Gross schmeterling 80 1. 2) Buckle: Angl. műv. tört. II. k. 4. 1. s jegy.

átrepüli a végtelent . . . és nem is falánk többé; vagy egyáltalán nincs is szüksége táplálékra, vagy csak nektárt iszik a virágok kelyhéből. — Hát az érzéki, anyagi ember nem csúszik- mászik-e, s szertelenül nem falánk-e igen sokszor?! . . . De az ember tökéletesedhetik már itt a földön a tapasztalás, tanulás és munka által az idealismusban, a szellemi emelkedettség — és fennköltségben és — hisszük — megtisztulva, megdicsőülve szálland ki egykor sirkoporsójából és, még szebben, mint a lepke! . . . A hasonlatosságnál fogva a régi egyiptomiak a lepkét a halhatatlanság jelképének tartották.

De folytassuk tovább! Láttuk már, hogy a lepkék, hernyóik révén is, mily szoros kapcsolatban vannak a növényvilággal. Ha most már figyelembe vesszük, hogy a növények mily roppant sok magvat hoznak évenként, pl. egyetlen kukoricza szár 2000, egyetlen mák 22 ezer, egyetlen dohánytőke 360.000. az úti-fű (plantago) 14 ezer stb. stb. magvat hoz évente, világos, hogy ha e magvak mind kicsirázhatnának, s mindenikből új növény lehetne: a föld fölületét teljesen elborítanának, a mi ismét nem volna a természet rendje szerint. Kiszámították pl., hogy egy darab évi növény, mely csak 6 magvat termelne, 20 év alatt már három millió növényt szolgáltatna.¹⁾ A növényeknek ezt a túlságos elszaporodását a rovarok akadályozzák meg, és hogy ebben a rovarok között a lepkék hernyóinak milyen és mekkora szerepük van, azt a már fölhozott példák eléggé megvilágítják. Még csak azt említem föl, hogy eddig már pl. a nyárfán 264, a nyírfán, 270, a fűzfán 396, a tölgyfán 537 különböző rovarfajt számláltak meg, a lepke-hernyókkal együtt.²⁾

Azonban, a midőn a rovarok a növények túlságos elszaporodását korlátozzák, egyuttal a mi erdő- mező és kertgazdaságunkban, hasznos növényeink rongálása, pusztítása által óriási károkat is okoznak. De ott vannak ők épületeink farészeiben, butorainkban, ruházatunkban, tápszerünkben; liszt, zsír, szalonna, nyers és aszalt gyümölcsünkben, szóval mindenben, a mi az embernek szükséges és hasznos; rongálva, pusztítva mindent. Egy pár példából fogalmat szerezhetünk magunknak a rovarok által okozott kárról. Pl. Franciaországban a rovarok által okozott kárt évenként hatszáz millió teszik; hazánkban, Magyarországon évi 80 — száz millióra megy

1) L. Margo: Darwin és az állatv. 18. 1. 2) Lutz i. m.-ben.

ez apró állatok, a rovarok által okozott kár.¹⁾ Bizony, rettentő nagy összeg ez! A növényeknek nagyobb mérvű természetével, kopár területeknek beültetésével, befásításával, mint ez vármegyénk területén is több helyen történt²⁾, a rovarok életföltételei szaporodván, a rovarok is nagymértékben szaporodnak, szükséges volna tehát, egyidejűleg a védelemről is gondoskodni.

Az észak-amerikaik, kiknek földje egyike a leggazdagabb és legtermékenyebb földrészeknek, és a hol a rovarok oly iszonyú kárt tesznek, mint sehol más helyen, expedíciókat küldenek más világrészekbe, tanulmányozás végett, s a kártékony rovarokat pusztító — és ez által hasznos rovarokat beviszik hazájukba, meghonosítják ott, hogy segítségül szolgáljanak az embernek a rovarok kártételei ellen való védekezésben. Nálunk talán még nem is igen ismerik a gazdaságra hasznos hazai rovarokat sem. A hernyók s más rovarok pusztításait ismervén, könnyű elképzelni, hogy ha ezek zavartalanul lakmározhatnának növényeinken, nem sok idő alatt kipusztítanák a növényeket, pusztá lenne a föld teljesen, növények nélkül pedig sem ember, sem állat nem élhetne meg a földön. A gondviselés gondoskodott itt is az egyensúlyról, még pedig épen a rovar világhoz tartozó fürkésző darázsok (Ichneumonidae) és a hernyó-pusztító legyek (Tachinae) által.

A rovarok, hernyók a növények túlszaporodását korlátozzák; eme növény-korlátozó rovarok, hernyók túlszaporodását, hogy a növényeket teljesen ki ne irthassák, viszont a fürkésző darázsok és hernyó-ölő legyek korlátozzák. Pl. a fönnebb érintett egyik hernyóban bővelkedő esztendőben a fürkésző darázsok úgy elszaporodtak, hogy a 3-ik évben a lepke-hernyóknak már 70—75⁰/₀-ka e darázsok álczaival volt tele, a 4-ik évben pedig már alig volt hernyó, úgy elpusztultak. Az 1844—45-ik évben Németalföldön nagy mérvben fellépett *Trachea piniperda* lepke hernyóit (*L. fennebb*), a fenyők eme rémét, a *Tachina glabrata* nevű bábölő-légy 1846-ban csaknem teljesen kiirtotta, úgy elszaporodott: minden hernyóban e légy álczái benne voltak³⁾.

A hernyó-ölő légy petéit a hernyó testére kívül ragasztja rá, a mint ez gyűjteményemben a *Bombyx neustria* (gyűrűs Pohók) és *B. riminalis* hernyóin látható. A kikelő álczák aztán bemennek a

1) Rovart. Lap. 1900. V. füz. 94. l. 2) *L. „Szolnok-Dob.”* 1901. 10. sz. a hol a m. kir. földműv. min. erdősítést jutalmi közöltetnek. 3) *L. Rov. Lap.* 1900. 4. f. 68. l.

hernyók belsejébe; de a hernyó belső szerveit nem sértik meg, annak csak nedvével táplálkoznak. Mire a hernyó kinőtt, akkor már ez álczák is kifejlődtek, és most kirágnak a hernyó oldalát, nem ritkán a bábót, és kibujnak belőle, de ekkor vége van a gazdának, a hernyónak. Ugyanezt tapasztaltam Deésen a Vanessa Xanthomelas nappali lepke hernyóin is. A Királyárkán felül a Szamos mellett levő fűzfák egyikén találtam e lepke hernyóit tömegesen; 40—50 darabot hazavittem, de alig kaptam 5—6 lepkét, a többi tele volt a *Pimpla instigator* nevű fürkésző darázs álczaival, és ezek mind elpusztították őket, sőt a szabadban bebábozottak közül is számos darabot vizsgáltam meg, s azok is mind tele voltak már álczákkal. E fürkésző darázs is látható gyűjteményemben. Ha a hernyó bebábozhatta még magát, ekkor a fürkésző d. álczája is benne marad, és ott alakul át bábbá. Lepke helyett aztán fürkésző darázs búvik ki a bábból. A gyűjteményemben levők mind bábból bujtak ki.

A fürkésző darázsok közül némelyek a lepkék petéibe rakják a saját petéiket. A *Teleas laeviusculus* nevű piczi fürkésző a fenyő Pohók (*Lasio c. pini*) lepke egyetlen petéjébe, mely alig köleskásaszem nagyságú, 16—18 petét rak, s a kikelő álczákat ott táplálkoznak, bebáboznak, s végre teljesen kifejlődve, tűszúrásnyi nyíláson eltávoznak. És ezek az iczi-piczi lények hihetetlen tömegükkel, a növények ellenségei között roppant nagy pusztítást visznek véghez! Más fajta fürkészők bábokba, ismét mások a fákban élő hernyókba és álczába rakják petéiket. A fákon föl- és leszaladgálva tapogatójukkal megérik, hogy hol van az álcza, hernyó, s a kemény fán keresztül furják tojó csövüket, s petéikkel a hernyókba és álczába beleoltják a halált is.

A fürkésző darázsok nőstényeinek két oldallemezettől körülzárt vékony tojó csővük van, mely tojócső rövid azon fajoknál, melyek szabadon élő hernyókba rakják petéiket; azon fajoknak pedig, melyek a fákban élő hernyók és álczába raknak petéiket: hosszú tojócsővük van. — Itten be is mutatok egy pár kisebb-nagyobb fürkésző darázst, és hernyó-ölő legyet, a többi gyűjteményemben, az illető hernyóknál látható.

Vannak azonban még a hernyók között is, melyek egymást pusztítják. Így a *Tecla ilicis*, *Arctia villica*, *Calymnia trapezina* lepke hernyói bábokat és hernyókat is emésztenek föl.

De itt még nincs vége a dolognak. Hogy a fürkésző darázsok se szaporodhassanak el tulságosan; hogy a természet háztartásában,

ezek túlságos elszaporodása által, az egyensúly meg ne zavartassék, és egyes rovarfajok teljesen ki ne irtassanak általuk: a teremő erről is gondoskodott. Azt a sajátságos tünetényt látjuk ugyanis, hogy a fürkésző darázsok között vannak olyan fajok is, melyek petéik lerakása végett csupán azokat a hernyókat — álczákat — keresik föl, melyekbe már valamelyik fürkész lerakta petéit; s ottan ki is keltek az álczák; és emez élősködő álczába rakják petéiket. Így aztán a lepke-hernyóval együtt elpusztul az első élősködő álcza is; csak az élősködő álczában lévő élősködő álcza fejlődhetik ki. Így korlátozza a természet önönmagát; így áll helyre az egyidőre netalán megzavart egyensúly a természet háztartásában, minden erőszakos megrázkódtatás nélkül, simán és észrevétlenül. Csak a kutató emberi elme képes a természet eme rendkívül érdekes gazdálkodását megfigyelni, s tanulságait az emberi gazdálkodásban értékesíteni.

A lepke-hernyóknak egy másik hivatása az, hogy táplálékul szolgáljanak más, magasabb rendű élő lényeknek. Ismeretes, hogy a madarak, főleg az éneklők, táplálkoznak hernyókkal. De még a macskák s kutyák is jó étvágygyal költik el. Én is láttam, hogy a *Sphynx ligustri* kövér hernyóját a macska mohó étvágygyal falta föl, mások is megfigyelték nálunk és Amerikában is¹⁾ sőt még az emberek között is akad kedvelőjük. Argentínában (Amerika) valami nagy *Sphynx* hernyó él *Jonote* nevű fákon, melyet az indiánok nagyon kedvelnek, kivált zsirral kirántva. Más fajta hernyó v. álcza él az *Ágáve* husos leveleiben; ezt is megeszik, s darabját 10—12 fillérrel fizetik.²⁾ Kongóban a négerek különösen kedvelik a hernyókat. Egy törzsfőnök panaszt tett, hogy fái egyikéről ellopták a hernyókat. A tolvajt kipuhatták, s a még föl nem emésztett hernyókat visszarakták a fára, hogy hizzanak és kövéredjenek.³⁾

Ha a hernyó teljesen kinőtt, bábbá változik át. — Sok fajta hernyónak nagy műöszöne van. Pl. a szövő lepkék (*Bombicidae*) hernyói művészies bábházat készítenek, a mint ez gyűjteményemben számos fajnál látható. Az *Aporia crategi* (galagonya-lepke) fiatal hernyói kikelésük után csakhamar burkot építenek magoknak, faleveleket s nem ritkán kéregdarabokat selyemmel összefonnak, belől jól kibélelik s úgy várják a közeledő telet. Így tesznek a *Porthesia Chrysorrhea*-lepke fiatal hernyói is. A nappali lepkék hernyói bebá-

1) *Rov. Lap.* 1900. 2. f. 39. 1. és az 1801. 1. f. 20. 1. 2) *U. o.* 1900. 2. füz. 39. 1. 3) *U. o.* 1900. 8. f. 174. 1.

bozás előtt farvégükön fonalak segítségével aggatják föl magukat, vagy fonallal övszerűen átkötik testüket, s úgy erősítik magukat fához, falhoz stb. (Lásd gyűjtem.-ben). A bábban szendergő lepke összes életműködése a lélekzés; de még mindig ki van téve a fürkésző darázsok támadásainak. Végre, ha sikerült ellenségeit kikerülni, s teljesen átalakult: kitör bábkoporsójából, s megkezdí légies életét. A lepkék élete különben rövid. Párzás után hamar elhalnak. Nehány fajnál észlelték, hogy a hímek testéből kellemes illat árad ki. Így pl. a mi *Sphynx convolvuli* lepkénk (L. a gyűjt.-ben) himjei oly illatosak, mintha valóságos párfümmel locsolták volna meg testüket. Az a vélelem ez illat hivatásáról, hogy ez a nőstényekre kellemes hatást gyakorolván, segíti a hímeket, hogy könnyebben megnyerhessék a lepké kisasszonyok szerelmét. Mert a lepkék élete voltaképen már nem is egyéb szerelmi életnél; legfőbb élethivatásuk a faj fenntartása. A lepkét már nem bántják a fürkésző darázsok; de azért sok ellensége van a lepkének is. Számtalan apró parasitát a virágokról szed föl. A madarak, pókok, macskák és kutyák stb. szintén pusztítják.

Mindezekből látható, hogy a természetben soha sincs pihenés; hogy folyton-folyva tart a létért való küzdelem a legkisebb élő lények között épen úgy, mint a legnagyobbak között; és eme létért való küzdelemben azok az egyedek lesznek győztesek, melyek testi erő, ügyesség, ravaszság, fortély stb. előnyök által ellenségeiket legyőzhetik, vagy elkerülhetik; a többi elpusztul; ellenségei martaléka lesz. Az emberek között pedig a szellemi és erkölcsi erőben kiválóbbak emelkednek előbb-utóbb azok fölé, a kik a szellemi és erkölcsi élet igazságát nélkülözik. — Látjuk, hogy még ezek a kicsiny állatkák: a rovarok is óriási számuknál fogva minő erőt fejthetnek ki, a mit még fokoz rendkívüli szaporodási képességük is. Az iszonyú veszedelmet, a mi tömeges föllépésükben rejlik, a madarak nem, hanem csak magok a rovarok képesek elhárítani. Nem minden rovarevő madár hasznos is tehát egyszersmind, mert a rovarok között is vannak a mint láttuk, az emberre nézve hasznosak. „A madarak a rovarok által okozott kisebb rendetlenségeket, zavarokat képesek csak megakadályozni, hatalmuk tehát a rovarokkal szemben csak rendőri; míg a rovarok, óriási tömegük által valóságos katonai hatalmat képviselnek,“ a mint a fürkésző darázsokról felhozottak is igazolják.

A teljesen kifejlődött állatnak: a lepkének, még egy rendkívül

fontos hivatása van a természet háztartásában. Láttuk, hogy a hernyók a növények túlszaporodását korlátozzák. A lepkének hivatása: a növények tenyésztésének előmozdítása, terjesztése. A hernyó alsó állkapcsái a lepkénél szívó pödörnyelvvé alakultak át, melylyel a virágok kelyhéből nektárt szí. Közönségesen csapodárnak nevezik a lepkét, mely meglopja a virágok szűz kebelét, s aztán hűtlenül tova száll . . . Pedig az a virág epedve várja a himes lepkét, nektárral és édes illattal vendégeli meg, melyeket a lepke sokkal értékesebben: a virág beporozásával viszonz, a mi az illető növényre nézve életkérdés, annak tovább tenyésztésére nélkülözhetetlen. A növényeknek ugyanis mintegy 90⁰/₀ ka a lepkék — s más rovarok — útján porozódik be; mi ha meg nem történik, a növény nem teremhet magvakat, s így kipusztulna teljesen. Midőn a lepkék valamely virág édes nedvét szíjják, a virág himpora pödörnyelvükre tapad, és aztán más virágra szállva, ennek bibéjére kenik a már felszedett himport, a midőn a méz után nyulnak, s így a beporozást végrehajtják. Az olyan virágok, melyeket estéli lepkék látogatnak, este felé 6—7 órakor erős illatot terjesztenek, s ez illattal csalogatják a lepkéket magukhoz; a lepkék elülésével azonban megszűnnek illatozni. Vannak virágok, melyeket nappali lepkék látogatván, nappal illatoznak, az est beálltával megszűnnek illatozni. Egy helyen próbát tettek, és 200 fő réti lóheréből 100 főt elzártak, százat pedig szabadon hagytak. E növény beporozását — a himpornak a bibére átvitelét — főképpen a dongó méhek (*Bombus*) eszközlik. Miután ezek csak a szabadon hagyottakhoz férhettek, e tők 2700 magot termettek, az elzártak pedig egyetlen egyet sem¹⁾. Ausztráliában, a hol a mi lóherénket meghonosították, e lóher mindaddig nem termett magvakat, míg a dongó méhet is meg nem honosították ottan. Itt is látható tehát a szoros kapcsolat a lepkék s más rovarok és a növények között.

Ime, ilyen rendkívül fontos szerepük van a lepkéknek a természet háztartásában, és az ember gazdaságában! Bámulatos az ők mű- és gondolati ösztönük; pazar színpompájukkal és diszes rajzolataikkal, az alak sokszerűségével és arányosságával, aesztetikailag hatnak, mint bárminő művészi tárgyak. Mert hasonlítsunk csak össze egy élő vagy preparált lepkét, ennek legművésziesebb kivitelű rajzával, s azonnal beigazolvá látjuk egy híres író mondását, hogy: „A természet az Isten leánya, a művészet csak az unokája.” Az

1) Rov. L. 1900 4. füz. 67. 1.

állatok több fajának táplálékul szolgálnak, a növények túlszaporodását korlátozzák, és ugyanazoknak tenyésztését elősegítik, terjesztik. Gyűjtésük, ismeretük, tanulmányozásuk a tudománynak és gazdaságnak egyaránt fontos és nélkülözhetetlen. Disz- és művészi tárgyakul szolgálhatnak; sőt számmal kifejezhető értékük is van; mert a szépen preparált jó fajta lepkéket itthon és a külföldön is megveszik jó pénzért. Így pl. a Deés határán is előforduló ritka és szép *Pleretes matronula* lepke darabja 7—8 korona, árjegyzék szerint. Gyűjteményemben e lepkének két példánya és egy hernyója látható; mindeniket Deés határán gyűjtöttem 1886-ban;

A lepkék életének, kifejlődésének s életfeltételeinek tanulmányozása közben is fölismerhetjük, hogy a természetben semmi sincs fölösleges, hogy még a legkisebb, legigénytelenebb és leghaszontalanabbnak látszó féreg is, melyet a tudatlan nyers ember irgalom nélkül, s talán épen utálattal tapos el: a természet háztartásának mérlegén, az egyensúly fentartására szolgáló bizonyos, nélkülözhetetlen nehezéket képez. Fölismerhetjük, hogy a természet folyton munkálkodik, hogy „törvényei szentek, s kérlelhetetlenül szigorúak, s kivételt nem tűnnek.” Láthatjuk, hogy a „természetben nincs hazugság, hanem csak igazság.” Mindezek pedig nemesítik az ember szívét, jellemét és erkölcsét; emelkedettebbé s fennköltebbé teszik gondolkozását, felfogását s igazságossá cselekedeteit; a törvények tiszteletére, természet- és emberszeretetre vezetnek.

A tudomány szempontjából aránylag több értéke van egy szép lepke-gyűjteménynek — írja Dr. Speyer — mint a kitömött állat vagy szárított növénygyűjteménynek, merta lepke teste kiszáritva is oly keveset változik, hogy tudományos vizsgálódásra csaknem olyan alkalmas, mint élő állapotban¹⁾. A kár pedig, a mit az embernek okoznak, már csak hazánkban is megdöbbentően nagy lévén, azt hiszem, ezen hatalmas ellenségnek, a kártékony lepke-hernyóknak — s más rovaroknak, és ezen ellenséggel való küzdelemben az ember segítőinek: a hasznos rovaroknak megismerése, tanulmányozása, az általuk okozható károk megakadályozása, vagy legalább kevesebbítése szempontjából is elsőrendű közérdeket képez. Épen azért kívánatos volna, hogy ezek ismerete vármegyénk területén is minél jobban elterjedjen. A midőn pedig azt olvasom a „Természet“ ezimű lapban,²⁾ hogy még ma is többnyire külföldről: Né-

1) „Deutsch. Schmetterlings-Kunde“ bevez.-ben 2) „Természet“, 1901. XII f

metországból és Ausztriából hozzák be drága pénzen, hazai iskolánkba a praeparalt lepkéket, melyeket talán épen itt hazánkban szedett össze az élelmes német vagy osztrák: ez a körülmény csak hazafias fájdalommal tölthet el

Az idegenek gyakran bejárlják hazánkat; gyűjtik hazai lepkénket s más rovarainkat, s a tudomány és gazdaság érdekében tanulmányozzák, leírják őket. De mi kevesen vagyunk e téren is. És szinte sajnálni lehet, hogy vármegyénk távolabb eső vidékein nincs bár egy-egy gyűjtő, a ki kellő időben megfigyelné az ott előforduló lepkéket, mert úgy a gyűjtés általánosabb és eredményesebb is lehetne.

S így közös erővel kiszoríthatnók az idegeneket e téren és hazánkából, a mi bizony ismét hasznos hazafias érdek. Mert: „ezzel is egy kardcsapást suhintanánk, egy talpalatnyi tért foglalnánk el a minket elnyomó, a velünk versengő nagy és magas műveltségű nemzetekkel szemben.“

Magyarország ismert nagy lepkéinek (Macrolepidoptera) száma a 19-ik század végén 1428 fajra és 526 fajváltozatra, vagyis összesen 1954 alakra rugott.¹⁾ Én Szolnok-Dobokavármegye területén, az apró lepkékkel, (Mikrolepd.), több mint 400 különböző fajú lepkét észleltem és gyűjtöttem, számos fajnak petéje, hernyója és bábja is meg van, melyek gyűjteményemben megismerhetők.

És még egyet! Én nem tudom, de én úgy láttam, úgy éreztem, hogy a mi magyar lepkéink szebbek, pl. a mi magyar *Apatura iris*ünk ragyogóbb színompájú, mint a külföldi; a mi *Saturnia pyri* (nagy-pávaszem) lepkénk nagyobb, erőteljesebb, díszesebb, mint pl. az osztrák hasonfajta lepke; a mint ez egy lipcsei entomológiai (rovar-tani) árjegyzékben fel is van tüntetve. Ebben az árjegyzékben az osztrák *Saturnia pyri* lepke darabja 1 Márka = 1 korona 20 fillér; a magyar honi, (még pedig az erdélyrészi), — kiemelve, hogy nagy — lepke, — 1½ Márk = 1 korona 80 fillér.

Ez is azt mutatja, hogy édes magyar hazánk földje áldottabb, erőteljesebb a külföldénél, hogy ez még lepkéket is szebbeket produkál . . . ; mert az tény, hogy valamely terület lepkefaunájára a talaj vegyi és fizikai tulajdonsága és növényzete lényeges befolyással van. Egy okkal több okunk van tehát, hogy hazánk áldott földjét még jobban szeressük, ahhoz még hivebben ragaszkodjunk; és így a lepkéktől — bár közvetve — még hazaszeretetet is tanulhatunk!

1) Rov. L. 1901. 4. füz. 78. 1.

Másolat.

Jegyzőkönyv,

felvételű Szamosújvárt, 1901. évi május hó 27-én, a Szolnok-Dobokamegyei irodalmi-, történelmi- és ethnografiai társulatnak

II-ik évváró rendes közgyűléséből.

Jelen voltak : Az Elnökség, választmány teljes számmal és a tagok ; továbbá nagyszámú érdeklődő közönség, mint vendégek. Elnökölt : id. báró Bornemissza Károly, jegyzett : dr. Horváth Árpád h. titkár.

I.

Elnök megnyitó beszéd keretében ismerteti az egyesület megalakulásának indokait ; röviden előadja az egyesület eddigi működésének történetét, kiemelve a lényegesebb mozzanatokat. Kifejti az egyesület céljait és működési programját. Ismerteti azon forrásokat, a honnan az egyesület működéséhez erkölcsi és anyagi erőt meríthet, — hálával emlékezvén meg a m. kir. Vallás- és közoktatásügyi Ministerium támogatásáról, valamint a vármegye közönségének széleskörű érdeklődéséről, a melyek segélyével lehetővé vált, hogy az egyesület immár működésének második évéről számoljon be.

Üdvözli Szamosújvár város közönségét, valamint az egybegyűlt ünnepi közönséget és a társulat jelen évváró közgyűlését megnyitja.

1. Jegyzőkönyv hitelesítésére
Bíró Antal és Kádár József urak
kéretnek fel.

2.

Olvastatik az 1900/901. évről
szóló titkári jelentés.

2. Tudomásul vétetik.

3.

Pénztárvizsgáló bizottság je-
lentése alapján.

3. Az 1900/901. évi pénztári
számadások 2599 kor. 78 fillér,
bevétellel, 351 „ 08 „
kiadással, és 2248 „ 70 „
jövő évi pénztári maradvánnyal jó-
váhagyatnak; Bándy György pénz-
tárnoknak buzgó működéseért a
felmentvény szokásos megadatásával
a közgyűlés jegyzőkönyvi kö-
szönetet szavaz.

4.

A választmány előterjesztésére :

4. Az egyesület 1901/902. évi
költségvetése 2648 kor. 70 fillér
bevétellel, 588 „ — „
kiadással, és 2060 „ 70 „
pénztári maradvánnyal előirány-
zatba vétetik, — utasítatván az
Elnökség és választmány, hogy
jövő egyleti évi működése rendén
ezen költségvetés keretében jár-
jon el.

5.

A választmány előterjesztésére :

5. anéhaj Vajda Dénes elhun-
yával megüresedett választmányi
tagságra egyhangúlag Orosz Endre
áll. igazgató-tanító választatik meg,
a ki ezen megválasztatását egyide-
jűleg köszönettel tudomásul vette.

6.

Ugyancsak a választmány javaslatának egyhangú elfogadása mellett határozatilag kimondatik a közgyűlés által, hogy

a) A bemutatott és felolvasott jelentések alapján a lezárt 1900/901. egyletiévre vonatkozólag az Elnökség és tisztikar részére egyénenként és összevéve a szokásos felmentvény megadatik.

b) Az államsegély ügyében az elnökség tudomása szerint az egyesület részére már megállapított, — de még ki nem utalt és meghatározott szak-célokra engedélyezett 600 kor. államsegélyt utólagos elszámolás terhe alatt a választmány közgyűlési határozat nélkül is évközben s esetenként felhasználhatja.

c) A közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet szavaz úgy Szamosújvár város közönségének a közgyűléssel és az egyesülettel szemben kifejtett hazafias érdeklődéseért, — valamint Dr. Mártonffy Lajos főgymn. igazg. úrnak a választm. és közgyűlés céljaira rendelkezésre bocsátott helyiség készséges átengedéseért; továbbá Dr. Temesvári István és Szongott Kristóf főgymn. tanároknak; előbbinek magángyűjteménye szakszerű magyarázatokkal kísért bemutatásáért; — utóbbinak a város nevezetességeinek megtekintése körül kifejtett szives és figyelmes fáradozásaiért. Végül köszönetet mond a közgyűlés az

ünnepélyességét felolvasásaikkal
emelő Nádas Sándor tanító és Józsa
János főgymn. tanár uraknak. *)

d) Az évkönyv szerkesztésére
alakítandó bizottságba Dr. Torma
Miklós úr elnöklete alatt Dr. Boros
Gábor, Kádár József, Vásárhelyi
Boldizsár urakat és az egyleti tit-
kárt küldi ki és bizza meg.

7.

Indítványok során

egyhangúlag elhatározza a köz-
gyűlés, hogy a m. kir. Vallás- és
közoktatásügyi kormány jelenlegi
képviselőjét Nmélts. Dr. Wlassics
Gyula kultuszminisztert táviratilag
üdvözl.

A megtartott nagyérdekű és szakszerű felolvasásokat nagy-
számú érdeklődő közönség hallgatta végig, és az előadókat elisme-
résével jutalmazta.

Az elnöki zárszó után a közgyűlés bezáratott s a jegyzőkönyv
aláíratott.

Kmf.

Hitelesítik :

Biró Antal s. k.

Kádár József s. k.

id. br. Bornemissza Károly

elnök.

dr. Horváth Arpád s. k.

h. titkár, jegyzőkönyvvezető.

*) Nádas Sándor úr felolvasása a „Tanítók háza” javára külön lenyomatban,
füzet alakjában fog megjelenni. Sajtó alatt áll.

